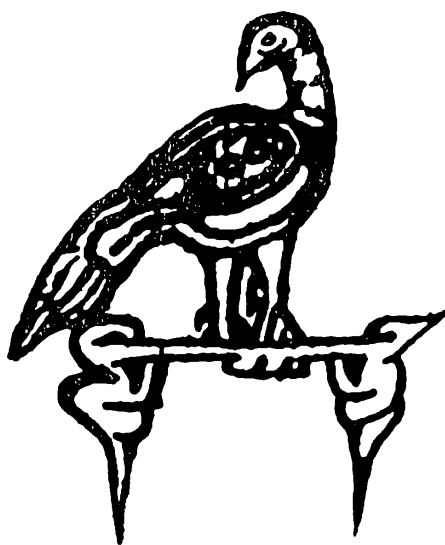

JOSEF VAŠICA
LITERÁRNÍ PAMÁTKY
EPOCHY
VELKOMORAVSKÉ
863 — 885

PRAHA 1966

LIDOVÁ DEMOKRACIE

ÚVODEM

Literární památky období velkomoravského zahrnuté v této knize byly původně sepsány nejstarším spisovným jazykem slovanským, takzvanou staroslověnštinou. Z malých počátků, z překladu evangelních perikop a nejpotřebnějších liturgických textů, s nimiž přišli slovanští apoštolové na Moravu, vyrostla zde ohromná překladová literatura, jež postupně dospěla až k přetlumočení celé bible a všech bohoslužebných pomůcek i k obsáhlým výborům ze spisů církevněprávních a patristických. Po vypuzení žáků Metodějových z Moravy dostal se pak tento soubor textů k Slovanům jižním a východním, kde dal podnět ke vzniku bohatého krajově rozlišeného písemnictví církevněslovanského, udržujícího se v církevní praxi až do nynější doby. I tyto cyrilometodějské překlady mají nemalou cenu literární. Jako význačný jejich rys možno označit uvědomělou snahu dávat přednost smyslu před doslovností. Tuto zásadu hájil Konstantin Cyril zvláštním traktátem, který se nám zachoval jen v chatrném zlomku. Vedle usilovné činnosti překladatelské vyvíjí se však na Moravě také hojná původní tvorba literární, a o tu především šlo v této edici: shromáždit vjedno pokud možno všechny tyto originální texty vzniklé na Velké Moravě v jazyku staroslověnském a zpřístupnit je českým překladem. Je to celek žánrově kupodivu dosti bohatě odstíněný, v němž neposlední místo mají skladby básnické. Dílo slovanských apoštolů by nebylo dosáhlo této šíře a pronikavosti, kdyby nebylo našlo nadšené pomocníky v řadách jejich učedníků, ať to byli jejich krajané, kteří s nimi přišli z Cařihradu, nebo rodilí Moravané. V nemalé míře bylo to osobní kouzlo geniálního Konstantina, které je získalo pro tuto spolupráci. Svědčí o tom dojemné vzpomínky naň v hymnech jeho svátečního officia.

Cyrilometodějský odkaz literární zahrnuje v sobě též významnou skupinu textů církevněprávních, které tvoří zároveň nejstarší skupinu juridických památek slovanských. Kromě zkráceného

překladu Scholastikova nomokánonu, který pořídil Metoděj a který ovšem nemohl být zařazen do této sbírky, ač má nemalý význam pro dějiny české právní terminologie, patří sem především takzvaný Zakon sudnyj ljudem (soudní zákoník týkající se laiků), vůbec nejstarší právní památka slovanská, dříve mylně pokládána za bulharskou, a pak řeč Metodějova k soudcům-knížatům a současný velkomoravský penitenciál. Pro české právní dějiny nejdůležitější je Zakon sudnyj ljudem. Přestože většina jeho statí je přeložena z řecké Eklogy, přece tři z nich jsou samostatně koncipovány a na mnoha místech je v slovanském znění trestní nález řecké předlohy pozměněn a zmírněn, takže je tu hojnost nového právně historického materiálu. Překlad Zakona sudného a komentář k němu připojený prohlédl a na některé nedostatky mě upozornil pan JUDr. Vladimír Procházka, začež mu vzdávám vroucí díky.

V Praze, v dubnu 1965

J. VAŠICA

I

LITERÁRNĚ HISTORICKÁ
STUDIE

ZKRATKY

- AAV = *Acta Academiae Velehradensis*
ASPh = *Archiv für slavische Philologie*
BZS = *Byzantinoslavica*
ČČM = *Časopis Českého Muzea*
ČMF = *Časopis pro moderní filologii*
M. = *Moskva*
P. = *Praha*
RAZ = *Razprave Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani*
RÉS = *Revue des études slaves*
SL = *Slavia*
S. Pb = *Sankt Petersburg*
Slovo = *Slovo. Časopis Staroslavenskog instituta, Zagreb*
SR = *Slavistična revija*
ZS (ZSL) = *Zakonъ sudnyj ljudemъ*
ZSPh = *Zeitschrift für slavische Philologie*
ŽK = *Život sv. Konstantina Cyrila*
ŽKM = *Život sv. Konstantina Cyrila a Metoděje*
ŽM = *Život sv. Metoděje*
o. c. = *opus citatum, uvedený spis*

LITERÁRNÍ ČINNOST SLOVANSKÝCH APOŠTOLŮ KONSTANTINA CYRILA A METODĚJE

Bohaté nálezy archeologické za posledních let v okolí Velehradu a v Mikulčicích i jinde obrátily pozornost všech, kdo se zajímají o naši kulturní minulost, k těmto drahocenným pozůstatkům vyspělé vzdělanosti našich předků z období Velké Moravy. Této vysoké úrovni materiální kultury, která takto pozvolna vyvstává z podzemí a sutin úsilím celé generace badatelů, odpovídá stejně skvělá produkce literární, podníčená v moravské říši slovanskými apoštolů a těsně svázána s potřebami a zvláštnostmi doby a místa.

Oba bratři, Konstantin Cyril a Metoděj, synové soluňského drungaria Lva, kteří byli posláni na Moravu byzantským císařem Michalem III. na žádost Rostislava a Svatopluka a ostatních knížat, aby dovršili výuku křesťanskou v této zemi, již obrácené na víru Kristovu, hlavně sestavením vhodné příručky církevně právní, měli již pohnutou a úctyhodnou minulost za sebou. Starší z nich Metoděj asi po deset let spravoval jako kníže jednu slovanskou provincii říše byzantské, pak se vzdal světské kariéry a odešel do kláštera na svazích maloasijského Olympu a tam se věnoval cele modlitbě, studiu a výchově svých mladých přátel slovanských, z nichž někteří ho později provázeli na Moravu. Konstantin — teprve krátce před smrtí přijal mnišské jméno Cyril — vyrůstal v ovzduší císařského dvora v Byzanci a měl v kancléři Theoktistovi mocného ochránce, který se jej marně pokoušel získat pro dvorskou službu. Po předběžných studiích jazykových, kde ho zaujal hlavně básník Homér, po kursu filosofie, které nějaký čas učil na vysoké škole, zakotvil v teologii a našel svého mistra v Řehoři Nazianském, k jehož počtě složil básnické enkomion zachované v slovanském překladě v jeho životopise. Záhy se stalo, že tento plachý učenec, který se osvědčil v disputaci proti obrazoboreckému patriarchovi Janu VII. Gramatikovi, byl pověřen diplomatickým posláním k Arabům a Chazarům, jež měl získat pro křesťanskou víru. Tato učená hádání, známá jen v zkráceném

podání z Konstantinova slovanského životopisu, nejsou jeho jedinými spisy řeckými. Je tu ještě celý soubor spisů věnovaných nalezení ostatků svatého Klimenta, k němuž dal podnět za svého pobytu v Chersonu. Tato činnost Konstantina, rodilého Slovana, jako autora v jazyku řeckém, dokazuje mimo jiné nejen účast Slovanů v literárním životě byzantském, ale též jistý vliv byzantské vzdělanosti na vynikající osobnosti slovanského středověku.¹⁾

Zdá se pravděpodobné, že slovanští apoštolé pomýšleli na zavedení slovanského jazyka do liturgie mezi svými soukmenovci v byzantské říši a že k tomu činili přípravy sestrojením písma a překladem liturgických knih, ale nedostali k tomu pověření ze strany vládní. Proto když se jednalo u dvora o prosbě moravských knížat, Konstantin, ač unaven a nemocen, projevil ochotu vzít na sebe požadovaný úkol, mají-li Moravané knihy ve svém jazyku, jinak že se obává, aby nebyl viněn z hereze. Císař se vymlouvá, že ani jeho děd ani otec ani mnozí jiní o tom nic nevědí a vyzval ho k modlitbě v té věci. Konstantin s Metodějem a s jinými, kteří byli stejného smýšlení jako oni, jali se modlit, a tu Bůh zjevil Konstantinovi slovanské knihy, tj. dostalo se mu vnuknutí od Boha pro zavedení slovanského jazyka do liturgie. Proto v listě císaře Michala knížeti Rostislavovi, který mu doručili poslové po svém návratu, velebí se tyto knihy psané novým tvárným písmem jako dar od Boha větší a vzácnější než všechno zlato a stříbro a drahé kamení.

¹⁾ Srov. Iv. Dujčev, *Въпросът на византиjsko-slavjanskite otnošenija i vizantijskite opiti za szzdavane na slavjanska azbuka prez pruvata polovina na IX vek* (Izvestija na Instituta za bŕlgarska istorija, 7, Sofija 1957, 252n): uvádí řadu fakt z 2. pol. VIII. a z 1. pol. IX. stol., že Slované zaujímali v byzantské říši význačná místa, takže se můžeme tázat, nebyl-li i podstratég Lev, otec slovanských apoštolů, Slovanem. — O řeckých spisech Konstantina Cyrila a o účasti Slovanů v literárním životě byzantském srov. J. Dujčev, *Constantino Filosofo nella storia della letteratura bizantina* (Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver. Firenze 1962, 205—222). Srov. rec. v BZS 24, 1963, 393. — Otázka národnosti soluňských bratří je stále živá. V nové době vznikly o tom tři these: a) za Řeky je pokládali J. Dobrovský, A. F. Gil'ferding, P. A. Lavrovskij, a také F. Grivec (AAV 18, 1947, 8 p. 4; *Konstantin u. Method*, 1960, 19), Fr. Snopek označil jejich matku Marii za Slovanu; b) Slovanou thesi hájili M. P. Pogodin (1865), J. D. Běljajev (1862), K. Jireček (*Dějiny národa bulhar*. 1878, nikoli však v *Geschichte der Serben* 1911); V. Jagić (*Zum altkirchenslav. Apostolus* II, 1919, 4—5) nepřímou vylučuje možnost, aby staroslov. překlad Apoštola, vyznačující se jistou volností a přitom vystihující všechny nuance

PÍSMO HLAHOLSKÉ

Písmo, které sestrojil Konstantin pro své slovanské krajany z okolí Soluně, mluvící starobulharským makedonským nářečím, byla tak zvaná hlaholice. Touto novou abecedou mělo být též zdůrazněno, že Slované jsou národ samostatný, nezávislý na Řecích a Latinících. Je to podivuhodné dílo přesně podávající v své hlaholské grafice všechny fonetické zvláštnosti slovanské řeči s jejími palatálami, nasálami a oběma polohláskami. Při jejím sestavování byl Konstantin ovlivněn jednak slovanštinou jednak řečtinou. Znal fonologický systém řecký a jemu odpovídající systém řeckého písma; k hláskoslovné soustavě slovanského písma však musel teprve vytvořit odpovídající soustavu písma.²⁾ Do jakých jemností byl tento systém slovanského písma propracován, svědčí mimo jiné složité zásady, jimiž se Konstantin řídil při užívání trojího hlaholského písmene i, zřetelně ještě rozlišovaného v Kyjevských listech, jediné velkomoravské památce psané touto nejstarší hlaholicí³⁾. Tato nejstarší hlaholice se vyznačuje jistou „tvárnou vznešeností“, není psána do dvou linek, nýbrž písemné znaky o nestejně výšce jsou zavěšovány na jedinou horní linii, z níž visí volně „jako hrozny“ Tento způsob vázání písmen na hořejší linii je podle Oldřicha Menharta „velmi sta-

řecké předlohy, mohl pocházet od rodilého Řeka; V. Pogorělov (čas. Bratislava I, 1927 a BZS II, 1930) zašel daleko, když tlumočnickům evangelia do staroslověnštiny jakožto Neřekům připisoval neznalost řecké mluvnice, což na pravou míru uvedli svými polemikami V. Rozov (SL 10, 1931) a B. Gerov (SL 17, 1939); c) konečně A. S. Budišovič a J. K. Grot předpokládali v okolí Soluně řeckoslovanský etnologický typ, a k tomu se kloní též M. Małecki (*Czy św. Cyryl i Metody byli Słowianami?* Sborník věnovaný prof. K. Nitschowi, Krakov 1945, 51–57) předpokladem dvojjazyčnosti u slov. apoštolů; přitom správně poukazuje na blízkost fonetického systému řeckého jazyka v okolí Soluně k makedonskému jazyku slovanskému.

²⁾ F. V. Mareš, *Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty* (SL 25, 1956, 443–495); týž: *Drevneslavjanskij literaturnyj jazyk v velikomoravskom gosudarstve* (Voprosy jazykoznanija, č. 2, 1961, 12–23).

³⁾ V. Tkadlčík, *Trojí hlaholské i v Kyjevských listech* (SL 25, 1956, 200–216). Týž: *Dvojí ch v hlaholici* (SL 33, 1964, 182–193).

rého, neevropského původu⁴⁾. Tato hlaholice Konstantinova, vzbuzující právem obdiv moderních lingvistů-fonetiků, vznikla z prvků řecké kurzívy a některých písem orientálních, zvláště hebrejskosamaritánských a koptských. Konstantin Cyril také vytvořil touto hlaholskou abecedou novou soustavu číselnou, nezávislou na řecké. Ponechal jen základní osnovu řecké číselné soustavy: 1 — 10 — 100 (a-i-r), ostatní písmena nabyly číselnou platnost podle pořadí v abecedě. Cyrilská číselná soustava se zase úplně přizpůsobila řecké. V době velkomoravské bylo veškeré písemnictví slovanské, pěstěné slovanskými apoštoly a jejich učedníky, psáno touto hlaholicí. Teprve po vypuzení slovanských kněží z Moravy (886), když většina z nich našla nové působiště v říši bulharské, vzniklo tam nové písmo slovanské, tzv. cyrilice.

Bylo to v jádře písmo řecké, doplněné pro fonémy ryze slovanské nově utvořenými znaky většinou zjednodušením a příslušnou úpravou písmen hlaholských. V tomto novém prostředí v sousedství Byzance, kde si Slované již zvykli užívat řeckého písma k příležitostným záznamům, zvláště když se stal knížetem Polořek Symeon (893—927), nedala se hlaholice dlouho udržet. Ještě téhož roku, co Symeon nastoupil na trůn, nebo roku následujícího, byla tam oficiálně zavedena cyrilice. V sídle knížecím v Přeslavi byl biskupem jeden z moravských žáků Metodějových, Konstantin Bulharský, který tuto změnu slovanské abecedy v cyrilici připravil a sám i s příslušníky své literární školy jí v liturgických i světských knihách důsledně užíval. Na první pohled nebylo možno takovou slovanskou knihu od řecké ani rozeznat. To bylo jejich pýchou a přispělo nemálo k rychlému rozšíření cyrilice po všech krajích jižních a východních Slovanů užívajících byzantské liturgie slovanské. Cyrilice se stala také základem běžného civilního písma u Bulharů, Srbů a Rusů, ba do nedávné doby i u románských Rumunů.

Jedna část bývalých spolupracovníků Metodějových s Klimentem, pozdějším biskupem Velickým, a s Naumem v čele zůstala věrna hlaholici, a třebas byla vyhoštěna na okraji bulharské říše až k hranicím Albánie,

⁴⁾ O. Menhart, *Kaligraf o hlaholici* (Slovanské studie, Praha 1948, 58—59). Týž: *O prvenství moravské hlaholice* (SL 25, 1956, 198—199): proti Thorvi Eckhardtové (*Napomene o grafičkoj strukturi glagolice*, v Radovi Staroslav. Instituta, broj 2, Zagreb, 1955) vyzvedá Menhart jako znak starobylosti jednolinkovou osnovu hlaholice v Kyjevských listech proti hlaholici evang. Zografského a Assemanova.

vytvořila v okolí Ochridu vynikající středisko literární, kde i po smrti obou zakladatelů víc než po jedno století se užívalo starobylého písma hlaholského, jak svědčí kodexy psané v Makedonii, jako evangeliář Assemanův, Sinajský žaltář a Euchologium Sinajské.⁵⁾ Nebyl to však jen rozdíl v písmě. Proti přěslavské literární skupině, která se nejen v písmě odklonila od cyrilometodějské tradice, ale zasazovala se také o revizi textu těchto nejstarších památek podle řeckého originálu, snažíc se o jeho doslovnost mnohdy i na úkor smyslu, uchovávají texty psané v Makedonii, a to i v době, kdy už se tam stala cyrilice abecedou normální, jako cyrilské Dobromilovo evangelium nebo Ochridský Apoštol,⁶⁾ archaické zvláštnosti cyrilometodějského jazyka, a odtud se tyto starobylé památky dostávaly i do sousedních zemí.

Zde v Ochridě vznikl také za bojů o hlaholici v době cara Symeona jeden z nejzajímavějších spisků starého slovanského písemnictví. Je to obrana slovanského písma mnicha Chrabra. Tímto „chrabrým“ mnichem byl nespíš druh Klimentův Naum. Třebas spisek ten nevznikl na Velké Moravě, měl ji autor na mysli, když jej psal, jak svědčí v závěru jeho vzpomínka na její knížata.⁷⁾

⁵⁾ J. Vajs — J. Kurz, *Evangeliarium Assemani* (Praha I. 1929, II. 1955). — S. Severjanov, *Sinajskaja psaltyr*, Petrograd 1922. — J. Frček, *Euchologium Sinaiticum*, Paris I. 1933, II. 1939 (s francouzským překladem). R. Nahtigal, *Euchologium Sinaiticum*, Ljubljana I. 1941 (fotokopie), II. 1942.

⁶⁾ Západobulharské tetraevangelium Dobromirovo („*rkopisanije Dobromira popa grěšbnika*“) z polovice XII. stol.; popsal a jazykově je rozebral V. Jagić v *Sitzungsber, d. Wiener Akad.*, sv. 138 a 140, Vídeň 1898—99. — S. M. Kul'bakin, *Ochridskaja rukopis* Apostola konca XII věka (Sofija 1907); některé úryvky jsou v tomto cyrilském rkp. psány starobylou bulharskou hlaholicí.

⁷⁾ Spisek Chrabrův má na mysli ty Slovary, zejména z okolí cara Symeona, kteří pokládali zvláštní písmo slovanské, tj. hlaholici, za zbytečné; podle jejich mínění stačila k tomu řecká abeceda „bez další úpravy“, jak se to praktikovalo dříve. Z nejnovější literatury budtež uvedeny tyto spisy: R. Nahtigal, *Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina Cirila* (SR 1, 1948, 5—18.). — B. Koneski, *Ohridska književna škola* (Slovo 6—8, 1957, 177—194). — A. Dostál, *Les origines de l'Apologie slave par Chrabr* (BZS 24, 1963, 233—246); V. Tkadlčík, *Dvě reformy hlaholského písemnictví* (SL 32, 1963, 340—366). Týž: *Le moine Chrabr et l'origine de l'écriture slave* (BZS 25, 1964, 75—92).

MNICH CHRABR: O PÍSMENECH

Slované dřív, pokud byli pohany, neměli písma, ale počítali a věštili črtami a zářezy. Když pak byli pokřtěni, snažili se psát slovanskou řeč římskými a řeckými písmeny bez dodatečné úpravy. Ale kterak je možno dobře psát řeckými písmeny *bogъ* nebo *životъ* nebo *dzělo* nebo *crъkovъ* nebo *dajanie* nebo *širota* nebo *štedroty* nebo *jadъ* nebo *ođu* nebo *junostъ* nebo *ęzykъ* a jiná slova těmto podobná. A tak tomu bylo mnoho let.

Potom však Bůh milující lidi, který všechno řídí a nenechává lidské pokolení bez vzdělání, nýbrž přivádí všechny k poznání a spáse, slitoval se nad národem slovanským a poslal mu svatého Konstantina Filosofa, řečeného Cyrila, muže spravedlivého a opravdového, a ten jim vytvořil třicet osm písmen, jednak podle soustavy řeckých písmen, jednak podle slovanské řeči. Začal prvním písmenem podle řečtiny: oni totiž *alfou* a on *azem*. Písmenem *a* se začínalo obojí písmo. A jako Řekové tak učinili, aby napodobili židovská písmena, tak on řecká. Židé totiž mají jako první písmeno *alef*, což se vykládá takto: ti, kteří vyučují, když se k nim přivede dítě, řeknou mu: „uč se“, což jest *alef*. A to napodobili Řekové a řekli: *alfa*. Tak se přizpůsobil termín židovského výkladu slovanskému jazyku, že se praví dítěti místo „uč se“ hledej, neboť *alfa* znamená v řeckém jazyku: hledej. Tím se řídil i svatý Cyril a učinil prvním písmenem *azъ*. Poněvadž však je *azъ* prvním písmenem a je dáno od Boha slovanskému národu k otevření úst, aby rozuměli ti, kdo se učí písmu, vyslovuje se velikým rozevřením úst, kdežto jiná písmena se vyslovují a pronášejí malým otevřením úst.

Toto jsou slovanská písmena a takto se mají psát a vyslovovat:
a b v g d e ž dz z i i ě (ď) k l m n o p r s t y u ch o (ot) k (št) c č š ŕ ь ě ju jo o ę th (f) ch (pavoukovité).

(Jak se mají psát a vyslovovat, ukazuje nákras O. Menharta. Hlaholice je tu podle Kyjevských listů a pod ní cyrilice podle Ostromirova evangelia (1056—57). U jednotlivých písmen je označena jejich číselná hodnota. V hlaholici chybí znak pro 800: vyjadřoval se písmenem k (št), které se však v Kyjev. listech nevyskytuje. Písmena cyrilská *ksi* a *psi* jsou přidána pro úplnost.)

†₁

Ɱ₂

Ɱ₃

Ɱ₄

Ɱ₅

Ɱ₁

Ɱ

Ɱ₂

Ɱ₃

Ɱ₄

a-azb

b-buky

v-vědi

g-glagolb

d-dobro

Ɱ₆

Ɱ₇

Ɱ₈

Ɱ₉

Ɱ₁₀

Ɱ₅

Ɱ

Ɱ₆

Ɱ₇

Ɱ₁₀

e, je-jestb

ž-živěte

dz-dzelo

z-zemlja

i-iže

Ɱ₂₀

Ɱ₃₀

Ɱ₄₀

Ɱ₅₀

Ɱ₆₀

Ɱ₈

Ɱ

Ɱ₂₀

Ɱ₃₀

Ɱ₄₀

Ɱ

j (ǵ, d̄)-děrv

k-kako

l-ljudje

m-myslite

Ɱ₇₀

Ɱ₈₀

Ɱ₉₀

Ɱ₁₀₀

Ɱ₂₀₀

Ɱ₅₀

Ɱ₆₀

Ɱ₈₀

Ɱ₁₀₀

Ɱ₂₀₀

n-našb

o-onb

p-pokojb

r-rbci

s-slovo

300

400

500

600

700

300

400

500

600

800

t-tvrbdó

u-ukž

f-fertž

ch-chěřž

o-otž

(500)

900

1000

(400)

9

900

90

400

f-pe (fita)

c-ci

č-črbvb

š-ša

y-yžica

ž-jer tvrdé

y-jery

b-jer měkké

ja, ě-jat

ju

60

700

ksi

q-qsž

jq-jqsž

q, ję -(j)ęsž

psi

Někteří ovšem namítají: proč vytvořil třicet osm písmen? Vždyť se může psát i menším počtem, jako píší Řekové dvaceti čtyřmi? Ti však nevědí přesně, kolika píší Řekové. Mají sice čtyřadvacet písmen, ale ta jim k psaní nestačí. Proto si k nim přidali jedenáct dvojhlásek a tři číselné znaky pro šest, devadesát a devět set, takže dohromady jich jest třicet osm písmen.

Jiní opět praví: Nač jsou slovanská písmena? Ani Bůh jich nestvořil ani andělé, ani nejsou od prvopočátku jako židovská, řecká a římská, jež jsou od počátku a jsou přijata Bohem. Jiní zase se domnívají, že Bůh sám vytvořil písmena — a ubožáci nejsou si vědomi toho, co mluví — a že Bůh přikázal, aby jen v třech jazycích bylo Písmo, jak je psáno v evangeliu: *I byla destička napsána židovsky a římsky a řecky*. Slovansky však tu není.

Co těmto lidem odpovíme anebo co řekneme takovýmto poštilcům? Nuže, řekneme jim ze svatých knih, jak jsme se naučili, že všechno je od Boha konáno postupně, nikoli najednou. Neboť Bůh nestvořil napřed jazyk židovský ani římský ani řecký, nýbrž jazyk syrský, kterým mluvil též Adam, a od Adama do potopy a od potopy až do té chvíle, kdy Bůh rozdělil jazyky při stavění věže, jak je psáno: Když zmateny byly jazyky A jako jazyky, tak byly rozděleny mezi národy i mravy a obyčeje a zřízení a zákony a nauky: Egypťanům připadla geometrie, Peršanům a Chaldeům a Asyřanům astrologie, kouzelnictví, lékařství, čarování a všechna věda lidská, Židům pak svaté knihy, v nichž je psáno, kterak Bůh stvořil nebe a zemi a vše, co na ní jest, i člověka a všechno po pořádku, jakož je psáno. Helénům pak připadla gramatika, rétorika a filosofie.

Před tím však Helénové neměli písmena pro svůj jazyk, nýbrž psali svou řeč písmeny foinickými. Tak tomu bylo mnoho let, až konečně přišel Palamedes, a ten počal od *alfy* a *béty* a vynalezl Helénům toliko šestnáct písmen. Kadmos Milétský jim pak přidal tři písmena (*ϑ, φ, χ*). A tak psali po mnoho let devatenácti písmeny. Potom Simonides vynašel a přidal dvě písmena (*η, ω*) a Epicharmos tlumočník vynalezl tři písmena (*ζ, ξ, ψ*). I sebralo se jich čtyřadvacet. Po mnohých pak létech gramatik Dionysios vynalezl šest dvojhlásek, pak někdo jiný pět a jiný tři číselné znaky. A tak mnozí za mnoho let

dali stěží dohromady třicet osm písmen. Potom pak po uplynutí mnoha let na rozkaz Boží našlo se sedmdesát mužů, kteří pořídili překlad (Starého zákona) z židovského jazyka na řecký. Ale pokud jde o slovanské knihy, jediný svatý Konstantin řečený Cyril i písmena pro ně vytvořil i knihy přeložil v několika málo letech, kdežto u nich mnozí po mnoho let, sedm jich písmo upravovalo a sedmdesát překlad. Proto slovanská písmena jsou posvátnější a úctyhodnější, neboť svatý muž je vytvořil, kdežto řecká Helénové pohané.

A řekne-li kdo, že jich nevytvořil dobře, protože se ještě upravují, odpovíme jim: řecká rovněž mnohokrát upravovali Akvilas a Symmachos a potom mnozí jiní. Je jistě mnohem snadnější později přetvářet, než poprvé vytvořit.

Otážeš-li se tedy řeckých literátů a řekneš: Kdo vám vytvořil písmena nebo přeložil knihy nebo v které době? — tu málokdo z nich to ví. Otážeš-li se však slovanských spisovatelů: Kdo vám vytvořil písmena nebo knihy přeložil? tu všichni to vědí a odpovídajíce řeknou: Svatý Konstantin Filosof řečený Cyril, ten nám i písmena vytvořil i knihy přeložil, a jeho bratr Metoděj. Neboť jsou ještě živi ti, kteří je viděli. A otážeš-li se, v které době, i to vědí a řeknou, že v době Michaela, císaře řeckého, a Borise, knížete bulharského, a Rastice, knížete moravského, a Kocela, knížete Blatenského Hradu, v letech od stvoření světa šest tisíc tři sta šedesát tři.

Jsou také jiné odpovědi, jež povíme jinde, nyní není k tomu příhodná doba. Takovou vzdělanost, bratři, dal Slovanům Bůh. Jemu budiž sláva a čest a moc a klanění nyní i vždycky i po neskončené věky. Amen.⁸⁾

⁸⁾ Místa vytištěná proloženě jsou doslovným překladem z řeckých scholií Dionysia Thráckého, na něž upozornil A. Dostál v své studii uvedené v pozn. 7. Podrobný komentář k Chrabrovu spisku jsem podal ve své edici: *Mnich Chrabra Obrana slovanského písma* (Brno 1941). Zde jsem překlad na mnohých místech nově upravil. Po odstavci: Toto jsou slovanská písmena a takto se mají psát a vyslovovat... jsem vynechal sporný dodatek: A čtrnáct je jich podle slovanského jazyka; jsou to tyto: b, ž, dz, c, č, št, ъ, ъ1, ъ, ě, ju, o, e. Při revizi této otázky jsem se, proti výkladu R. Nahtigala (Nekaj pripomb o. c. pozn. 7, SR str. 5n), přiklonil k názoru prof. J. Vajse (*Chrabrova apologie „O písmenech“ a grafika* [BZS 7, 1937—38, 158—163]), že toto třídění slovanských písmen vzniklo až v pozdějších prepisech Chrabrovy apologie cyrilicí. Jinak poznamenávám jen tři věci. Akvilas a Symmachos, jmenovaní naposled jako spolutvůrci řeckého písma, se vymykají z této souvislosti: jsou známi z dějin starozákonního překladu jako autoři nového překladu řeckého, který měl na-

Chrabrova obrana slovanského písma vedle poučení působila také mocně na probuzení národního vědomí u Slovanů. Jazykové a liturgické dílo soluňských bratří bylo pro ně zdrojem mocné mravní síly. Slované se jím octli na stejné úrovni s předními kulturními národy. Vědomí, že to byli světci, od nichž přijali písmo a knihy, pouznášelo je i nad samé Řeky. Ohlas této oprávněné hrdosti ozývá se později také na české půdě, Balbinem počínaje, z obran české řeči.

hradit Septuagintu. Jsou zde uvedeni ve spojitosti se změnami textovými a nikoli s úpravou písma. Pozoruhodná je ke konci zmínka o blatenském knížeti Kocelovi: jediný rukopis chilendarský zachoval původní slovanský název jeho rezidence „Blatenskъ Kostelъ“, tj. Blatenský Hrad, což odpovídá přesně latinskému a německému názvu „Mosapurch“ a „Urbs Paludarum“ (srov. F. Grivec, *Konstantin u. Method* o. c. 171). Značnou nesnáz působí rok vynalezení slovanského písma: 6363 od stvoření světa, tj. podle éry byzantské 855. Podle ŽK však souvisí sestavení slovanského písma Konstantinem s moravskou misíí. Proto se předpokládá, že zde se počítají léta podle éry alexandrijské neboli annianovské, tj. 6363—5500, což dává rok 863.

STAROSLOVĚNŠTINA JAKO SPISOVNÝ JAZYK VELKOMORAVSKÝ

Řeč Moravanů se jen velmi nepatrně lišila od slovanské řeči v kraji soluňském, který byl rodištěm slovanských apoštolů. Proto také písmo hlaholské, které bylo prvotně sestaveno pro tento starobulharský makedonský dialekt, potřebovalo jen malé úpravy v novém pračeském prostředí, kde později vyrostl spisovný jazyk český a slovenský. Tato úprava se týkala střidnic za praslovanské palatály k' g', jež v soluňskomakedonském dialektě zněly št' a žd', kdežto na Moravě c a dz. Dokladem toho jsou Kyjevské listy, jediná památka velkomoravská s původní hlaholskou grafikou, kde tato změna je důsledně provedena.

Soluňští bratři nepřišli na Moravu, jak bylo vhodně řečeno, do kulturní prázdnoty⁹⁾. Moravané přijali křesťanství již před víc než půlstoletím a pozvolna se vytvořila také příslušná náboženská terminologie pod vlivem západním, zejména starohornoněmeckým, jehož stopa se zachovala až podnes např. v modlitbě Otčenáše ve výrazu „vezdejší“ (... chléb náš vezdejší ...).¹⁰⁾ Jazyk starých Moravanů zachovávající tradiční výrazové prostředky byl tedy již jako orgán soudobého života a snažení jazykem kulturním, ale teprve příchodem Konstantina a Metoděje a jejich živým slovem jakož i jejich bohatou činností literární, původní i překladovou, dostalo se mu mocného popudu k vyššímu rozmachu. Není tedy sporu o tom, že tento soluňskomakedonský dialekt starobulharského jazyka, kterým mluvili a psali slovanští apoštolové a který bychom mohli nazvat také prastaroslovanským, sehrál na Moravě roli vzorného literárního jazyka a stal se normou literárního jazyka pračeského vysokého stylu. Při tom však lze pozorovat, že tento cyrilometodějský spisovný jazyk byl ovlivňován místním moravským jazykem a vyvolával v něm jisté změny zejména lexikální a frazeo-

⁹⁾ Srov. A. Isačenko, *Začiatky vzdelenosti vo Velkomoravskej riši* (Turčian. Sv Martin 1948, 74).

¹⁰⁾ J. Cibulka, *Epiusios — naspoštъnyj — quotidianus — vezdejši*. (SL 25, 1956, 406—415).

logické, ale jen v těch případech, kde šlo o to, aby se do něho nevloudily prvky neorganické, nesystémové, které by byly těžko srozumitelné v místním pračeském prostředí. A poněvadž se to děje důsledně, zdá se to nasvědčovat tomu, že se tento vývoj staroslověnského jazyka na Moravě nedál zcela živelně, ale že spíše probíhal za vědomého vědeckého řízení velehradského literárního střediska.¹¹⁾

Tento prvotní spisovný jazyk, kterým psali Konstantin Cyril a Metoděj a jejich moravská literární škola, nazývá se v pramenech blízkých jejich době „slověnským“ Podle toho se mu u nás počalo od dob Pastrnkových říkat „staroslověnský“ A tento výraz poněkud nezvyklý a uměle zkonstruovaný zobecněl jako technický termín pro nejstarší období církevně slovanského písemnictví, asi až do konce XI. století. Staroslověnština, která se stala v pozdějším vývoji jedním z takzvaných jazyků mrtvých, bez nichž, jak praví Léon Bloy, nemožno žít, byla dlouho orgánem nejstarší literární tvorby slovanské, nástrojem mistrně ovládaným zvláště v ruce Konstantina Cyrila, jehož třeba mít za vlastního tvůrce a inspirátora slovesného díla, spojeného se jménem obou bratří.

Jedním ze znaků staroslověnštiny byla plná fonetická platnost polohlásek neboli tzv. jerů. To mělo za následek, že staroslověnština neměla zavřených slabik. A poněvadž platí zásada, že se libozvučnost řeči zvyšuje úměrně s procentem otevřených slabik, patřilo staroslověnštině co do eufonie přední místo mezi evropskými jazyky, hned vedle italštiny.¹²⁾ Její hudebnost byla ještě stupňována pohyblivostí přízvuku a střídavou intonací dlouhých slabik. V pozdějším vývoji, jenž se projevuje zřetelně již v X. věku, podléhaly jery ve všech slovanských řečech jistým změnám: buď zanikaly, zvláště na konci slov, nebo splývaly oba v jedno nebo byly nahrazovány plnými hláskami. Tyto měnlivé osudy polohlásek, v nichž se obrazel vliv jednotlivých lokálních nářečí, a pak střídnice za nosové hlásky, charakterizují další etapy vývoje církevní slovanštiny, dělicí se podle těchto znaků na různé redakce podle těchto místních nářečí.

¹¹⁾ F. V. Mareš, *Drevneslav, literaturnyj jazyk* (viz pozn. 2) 22.

¹²⁾ V. Mazlová, *Jak se projevuje zvuková stránka češtiny v hláskových statistikách?* (Naše řeč 30, 1946, 150).

o dvou chvalozpěvech za pochodu s ostatky do města a jednom při vstupu do katedrálního chrámu.

Podle Romana Jakobsona⁷³⁾ je v překladu těchto písní zachováno původní sylabické schéma řeckého originálu, takže je třeba tyto úryvky písňové připočíst k ostatním ukázkám počátků církevně slovanského básnictví, zachovaným v hagiografických pramenech souvisejících s moravskou misí soluňských bratří. Po svém latinském překladu v Aktech velehradské akademie (1948) pokusil jsem se znovu o ztlumočení tohoto nesnadného textu do češtiny. Teprve tím se objevují jeho nepopíratelné rysy vynikajícího slovesného umění, jevícího se v umělé struktuře této řeči, v bohatosti myšlenkové a v jejím patetickém závěru. Proto myslím, že je velmi pravděpodobná myšlenka R. Jakobsonova, že tato slovanská kompilace z tří spisů sv. Konstantina Cyrila, jeho zprávy o nalezení ostatků sv. Klimenta, chvaloreci o tomto mučedníku a hymnu, pochází od něho samého. To potvrzují též vztahy tohoto panegyriku k některým místům Proglasu a jiných jeho spisů.

⁷³⁾ *The slavic response to byzantine poetry* (o. c. 258).

P R Á V N Í O D K A Z C Y R I L O M E T O D Ě J S K Ý

Činnost slovanských apoštolů v oboru právním se pokládala done dávna za zjev epizodní, který byl zastíněn jejich velkým dílem jazykovým, literárním a liturgickým. Vědělo se jen z legendy, že Metoděj, někdejší správce slovanského knížectví v říši byzantské a vynikající právník, přeložil z řečtiny nomokánon. Ale tento jeho překlad nebyl odborně zhodnocen ani po stránce jazykové ani z hlediska kánonistického. Teprve v poslední době bylo zjištěno, že se nám dochovala také řeč arcibiskupa Metoděje ke knížatům-soudcům a že nejstarší právní památka slovanská, tzv. *Zakon sudnyj ljudem*, jejíž vznik se kladl neprávem do Bulharska, byl pořízen oběma soluňskými bratry na Moravě na výslovnou žádost tamních knížat. Tyto tři památky juridického obsahu svědčí o snaze obou bratří dát pevnou církevně právní strukturu svému misijnímu dílu na Velké Moravě. Byl to však zároveň mocný zásah do právních poměrů moravské říše, jehož praktické důsledky budou muset být teprve studovány.

METODĚJŮV PŘEKLAD NOMOKÁNONU

Nejrozsáhlejší z těchto tří památek je překlad nomokánonu.⁷⁴⁾ V byzantské církvi byly tehdy v oběhu dvě sbírky kánonů: Synagoga o 50 titulech Jana Scholastika, patriarchy cařihradského (565—577), malý pevně uzavřený celek s nejstarším materiálem až včetně po sněm chalcedonský (451); druhá sbírka anonymní, tzv. Syntagma o 14 titulech, obsahově mnohem bohatší a zahrnující kánony až do II. sněmu nicejského (787). Toto Syntagma mělo tehdy v byzantské církvi mnohem větší publicitu a takřka oficiální platnost. Jestliže si Metoděj zvolil pro svůj překlad sbírku Scholastikovu, stalo se tak nepochybně proto, že se mu zdála více vyhovovat potřebám moravské církve. V Bulharsku však, jež patřilo církevně k Byzanci, bylo velmi záhy přeloženo do

⁷⁴⁾ Srov. mou stať: *Metodějův překlad nomokánonu* (SL 24, 1955, 9—41), z níž je zde podán stručný souhrn.

slovanštiny anonymní Syntagma, zachované v několika ruských rukopisech, z nichž nejstarší je tzv. Jefremovská kormčaja z XI. století, zpřístupněná vzornou edicí V. N. Beneševiče (1906). Textová tradice Metodějova překladu Scholastikovy Synagogy je mnohem pozdější a vykazuje jen dva rukopisy: Ustužský neboli Rumjancevský, psaný na rozhraní XIII. a XIV. století, a Ioasafovský z počátku XVI. století. Doposud jediné vydání tohoto Metodějova nomokánonu pořídil I. I. Sreznevskij (1897). Je to sice pečlivý přepis textu z rukopisu usužského s variantami ioasafovskými, ale poznámkový aparát je naprosto nedostatečný, odkazy na řecký originál jsou jen nahodilé a skrovné a celý čtyřstaletý vývoj textový je přehlížen. V tomto vývoji dají se zjistit jisté etapy. První poruchy vnikly do textu, jak se zdá, při přepisu z originální hlaholice do cyrilice, nejspíš u Jihoslovanů. Potom byl text někým glosován, a pak tyto marginálie byly mechanicky vsunuty do textu, čímž vznikl zmatený dvojitý překlad. Některé tyto korektury byly dělány podle jiné řecké předlohy s variantním čtením. Ale nejvíc textových poruch bylo zaviněno nevědomostí nebo nedbalostí písařů. Právem bylo řečeno, že je to text „atrociter laceratus“ Přístup k jazykovému fondu Metodějova nomokánonu není tedy snadný. Pro rekonstrukci prvotního znění může nám velmi platné služby prokázat rkp. ioasafovský, mladší sice o víc než dvě stě let, ale v mnoha případech správnější. Do jisté míry i paralelní texty Jefremovské kormčaje, jejíž autor použil Metodějova překladu jednotlivých kánonů, mohou přispět k objasnění leckterých míst usužského textu. Konečně třeba říci, že teprve práce předního ruského kánonisty V. N. Beneševiče, jeho vydání Jefremovské kormčaje (1906), jeho spis o řecké Scholastikově Synagoze (1914), v němž pojednává též o jejím slovanském překladu, a jeho mnichovská edice řeckého textu Synagogy (1937), poskytly nutné předpoklady pro studium těchto otázek.

Věcný a jazykový rozbor Metodějova překladu nomokánonu nás vede k poznání, že to nebylo jen pouhé přetlumočení řecké předlohy, nýbrž dílo v jistém smyslu nové a samostatné. Metoděj totiž zkrátil podstatně svou řeckou předlohu tím, že víc než třetinu kánonů prostě vynechal. Jeho slovanský nomokánon je spíše jen výbor, jakási „epitomé“ ze Synagogy. Tento zásah do běžné soustavy Scholastikovy sbírky je tím nápadnější, že v řecké rukopisné tradici se počet kánonů v jednotlivých titulech nikdy nemění, rozdíl se týká jen pořádku,

v jakém jdou kánony za sebou. Tento odklon od ustálené byzantské tradice si mohl Metoděj dovolit jakožto arcibiskup panonské a potom moravské diecéze, nezávislý na byzantském patriarchátu a vybavený výsadami od papežů Hadriana II. a Jana VIII. Je samozřejmé, že Metoděj jako zkušený kánonista nepostupoval přitom bez náležitého uvážení. Někde se řídil zřejmě praktickými zřeteli, např. tam, kde táž věc byla stanovena několika kánony různých synod, nebo kde šlo o otázky méně naléhavé. Tím vznikl nový, velkomoravský typ nomokánonu, odlišný od veškeré ostatní tradice východní.

S. V. Troicki⁷⁵⁾ hledal pro toto zkrácení řeckého nomokánonu ve slovanském překladu hlubší důvody ideologické: Metoděj prý vynechával všechny kánony, které západní „papisté“ vykládali ve prospěch papežské hegemonie nad církví, kdežto kánony mluvící proti ní nejen ponechával, ale dával jim i ostřejší formulaci. Fakta však, která pro toto své mínění uvádí, jsou velmi skrovná a přitom i sporná. Velkou váhu ve smyslu protipapežském přičítá Troicki apoštolskému kánonu 34 (35) pod vlivem chybného výkladu V. Zlatarského. Ve skutečnosti se kánon ten netýká primátu papežova, ale metropolitní pravomoci biskupů a provinční ústavy⁷⁶⁾, a právě v tom smyslu ho bylo užíváno v církevním životě velkomoravském, jak dosvědčují tzv. Glosy svatojimramské⁷⁷⁾, rydlem vyryté v jednom latinském rukopise mnichovském, pocházejícím z církevní oblasti Metodějovy, právě nad textem tohoto apoštolského kánonu někdy kolem roku 880. A poněvadž glosy ty jsou převzaty z Metodějova překladu nomokánonu v jeho prvotním znění, archaičtějším než text usťužský, jsou zároveň důkazem, že překlad ten byl již tehdy šíře znám a že tudíž nelze klást jeho vznik až do doby krátce před smrtí Metodějovou, kdy je o něm zmínka v legendě. To odmítl již svého času Fr. Pastrnek⁷⁸⁾. V bojích za organizaci samostatné, na Němcích

⁷⁵⁾ S. V. Troicki, *Spor Starog Rima sa Novim na stranama slovenske Krmčije* (Srpska akademija nauka, Beograd 1960, 33—40).

⁷⁶⁾ Fr. Kop, *Vývoj metropolitní pravomoci v církvi západní* (Praha, Česká akademie 1941, I. 55n). V Byzanci byl tento kánon Apoštolský 34 (35) chápán jako potvrzení primátu cařihradského patriarchy.

⁷⁷⁾ O nich podrobněji ve Slavii (24, 1955, 38—41). Jsou psány latinkou. Srov. W. Lettenbauer, *Eine lateinische Kanonessammlung in Mähren im 9. Jahrhundert* (Orientalia christiana, Roma, vol. 18, 246—269). Srov. též (BZS 15, 1954, 58—62).

⁷⁸⁾ Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda 1902, 123, p. 119.

nezávislé diecéze moravské dozrával i překlad nomokánonu, o jehož normy se Metoděj opíral. Příliš daleko zašel S. Troicki, sveden svou teorií o protipapežské ideologii v Metodějově nomokánonu, když klade jeho sestavení na samý počátek moravské mise, kdy slovanští apoštolové nebyli ještě pod papežskou jurisdikcí a mohli dát volný průchod svému přesvědčení. Tato poměrně velmi krátká doba před jejich odchodem do Říma byla však příliš zabrána přípravou slovanské bohoslužby a výchovou kněží, a mimo to otázka samostatné moravské diecéze nebyla tehdy ještě ani položena. Ale hlavní důvod proti tak ranému datování je v povaze jazyka této památky.

Jeho výzkum nás přivádí k poznání, že Metodějův nomokánon je pevně srostlý s moravskou půdou, což se mohlo stát jen delším vývojem. Jsou tam staroslověnská hapax legomena, jako *uvarovati* o ošetření novorozeněte, *vzdzšeniije ot zlv* ve významu odvrácení od zlých skutků, a *neračeniije*, pro něž se najdou doklady jen v historické lexikografii české. Ale zvláště pozoruhodné je, že Metoděj použil ve svém překladu právních termínů velkomoravských, s nimiž se seznámil ve styku s lidem. To bylo již dříve nápadné badatelům. Tak ruský právní historik F. F. Zigel⁷⁹⁾ poukázal v jubilejním roce 1885 na jistou souvislost mezi Metodějovým nomokánonem a vyspělou právní dikcí staročeskou a přímo se dožadoval srovnání knihy Rožmberské s tímto nomokánonem po stránce terminologické, ale jeho článek nenašel žádnou odezvu v Čechách. Vztahy tohoto nomokánonu ke staré češtině zdály se H. F. Schmidovi⁸⁰⁾ tak do očí bijící, že teoreticky připouštěl otázku, není-li jeho překlad plodem epochy dozrívání slovanské liturgie na Moravě a v Čechách v X. a XI. století, ale sám si na to odpovídá záporně, ježto tam nebylo pro to nutných předpokladů.

Jinak má Metodějův nomokánon všechny ty přednosti, kterými se vyznačují staroslověnské překlady evangelní: neдрží se úzkostlivě řecké předlohy, dbá víc o srozumitelnost než o doslovnost, ale i při této volnosti se snaží přesně vyjádřit smysl originálu. I místa nesnadná jsou zde správně přeložena. Zvláště významným dokladem této Metodějovy odbornosti je v 5. kánonu neocesarejském překlad řeckého výrazu „gony

⁷⁹⁾ *Общественное значение деятельности св. Кирилла и Мефодия* (Mefodijevskij jubil. sbornik, Varšava 1885, 3, 13).

⁸⁰⁾ *Die Nomokanon Übersetzung des Methodius*, Berlin 1922, 120.

klinón⁸¹ vztahujícího se na katechumeny. Nesprávným jeho výkladem u byzantských komentátorů XII. století vzniklo učení o stupních katechumenů, dokonalých a méně dokonalých, které pak bylo přejato i západními kánony. Teprve v nové době bylo dokázáno, že to byl omyl a že tento termín zde značí tolik co „prosit na kolenou, kajícím se chovat, podrobit se církevní kázni“⁸¹). A právě tak jej chápe Metoděj svým překladem *ašte pokajet'sja*. Možno předpokládat, že tím nepodává jen svůj osobní názor, nýbrž spíše učení cařihradské školy. Po této stránce odborně kanonistické bude muset být Metodějův překlad ještě podrobněji prozkoumán.

Pestrost, která vyznačuje rukopis usťužský po stránce grafické⁸²), jeví se i v jeho obsahu. Je to nahodilá snůška kanonických textů starších i novějších. Metodějův překlad zaujímá celou jeho první část až po fol. 59b. Místo Scholastikovy předmluvy jsou předeslány dvě stati obsahující symboly víry a pak krátká historie všeobecných církevních sněmů, které později použil autor Života Metodějova v první své kapitole. Z ostatních textů obou sborníků, usťužského a ioasafovského, vyznamenávají se velkou starobylostí jazykovou především tzv. Zapovědi apoštolů Petra a Pavla, které podle Beneševiče patřily k prvotní osnově Scholastikova nomokánonu (Ust' 51b–55a), takže není vyloučeno, že tento prastarý překlad úryvků z pseudoapoštolských konstitucí tvořil součást Metodějova sborníku. Podobně není pochyby, že také Odpovědi alexandrijského patriarchy Timothea (Ust' 117b–119b) náleží nejstaršímu období velkomoravskému, zvláště když obsahem i jazykem se těsně přimykají k staroslověnskému penitenciálu na Moravě tehdy užívanému, k Zapovědem sv. Otců, po němž zde bezprostředně následují.

Ruský kanonista A. S. Pavlov⁸³) objevil ve dvou pozdních rukopisech, Soloveckém a Troickém, obsahujících slovanský překlad řeckého Traktátu o výsadách cařihradského patriarchátu, „papistické“ scholion k 28

⁸¹) Zisterer, *Gony klinón im Kanon V von Neocäsarea* (Theol. Quartalschrift, Tübingen 76, 1894, 353–406). — F. X. Funk, *Kirchengeschichtliche Abhandlungen*, Paderborn 1897, I, 209–241; ib. III, 57–64.

⁸²) Srov. V. J. Ušakov, *Ust'ušskaja Kormčaja* (SL 30, 1961, 20–40); týž, *O jazyke Ust'ušskoj Kormčej XIII–XIV vv.*, Kirov 1961.

⁸³) *Anonimnaja grečeskaja stat'ja o preimuščestvach Konstant. Patriaršego prestola i drevne-slavan. perevod s dvumja važnymi dopolnenijami* (Vizant. vrem. IV, 1897, 143–154).

kánonu chalcedonskému. V něm se proti předcházejícím výkladům hájí primát římského papeže ve smyslu katolickém, že to není výsada z lidské blahovůle, ale účinek božského vyvolení a apoštolské moci. V řeckých textech tohoto Traktátu se nenašlo nic podobného. Článek Pavlovův ve Vizantijském vremenniku (1897) vzbudil velký zájem na západě u katolických teologů⁸⁴), také proto, že sám Pavlov označil sv. Metoděje za pravděpodobného autora této proticařihradské polemiky. Vznikla dokonce otázka, netvořilo-li toto slovanské scholion součást Metodějova nomokánonu. V poslední době podrobil celou tuto otázku kritické revizi S. Troicki⁸⁵). Jejím výsledkem je několik velmi cenných poznatků. Traktát řecký vznikl již mezi léty 610 a 629 v patriarchální kanceláři cařihradské přímo na základě sněmovních akt, ještě před Syntagmatem o 14 titulech a nemá též nic společného se Synagogou Scholastikovou. Otázka římského primátu byla tehdy aktuální na východě v Byzanci a zejména v Illyriku. Velké Moravy, o jejímž příslušenství k Římu nebylo pochybnosti ani sporu, se netýkala. Proto není a priori důvodu předpokládat, že toto slovanské scholion nějak souviselo s Metodějovým nomokánonom určeným pro potřeby moravské církve, v němž ostatně sporný kánon 28. chalcedonský, neuznaný Římem, není vůbec obsažen. Podle Troického byl autorem slovanského scholia nejspíše římský bibliotekář Anastasius, dohad, který byl již dříve vysloven.⁸⁶) Troicki zjistil v něm dokonce dvě historické nesprávnosti, vyskytující se též v listech papeže Mikuláše I. na jejichž sestavení měl Anastasius účast. Kde byla tato obhajoba papežského primátu *iure divino* přeložena do slovanštiny, zda v Bulharsku, kam klade Troicki překlad celého Traktátu, nedá se bezpečně zjistit. Poukázal jsem v Byzantinoslavica (21, 1960, 313—5) na jisté jeho jazykové zvláštnosti, které se nedají dobře uvést na bulharského jmenovatele.

⁸⁴) Srov. M. Jugie (Bessarione 1918, fasc. 143—4); Theologia dogmat. orthodoxa I, 1926, 224—229; *Le schisme byzantin*, Paris 1941. — F. Grivec, *Doctrina byzantina de primatu et unitate ecclesiae* (Ljubljana 1921, český překlad Kroměříž 1922) a jinde, ale v posledních jeho pracích už není o tom zmínky (srov. Slavia 33, 1964, 501). H. F. Schmid v referátu o Grivcově spise *Doctrina* v Zeitschr. d. Savigny Stiftung, Kan. Abt. XIII, 1924, 543n.

⁸⁵) Viz pozn. 2. Spor str. 1—47.

⁸⁶) F. Grivec a M. Kurent připouštěli možnost spolupráce Anastasia Bibliotekáře na slovanském scholiu; srov. Troicki, *Spor* o. c. 7.

Legistickou část Scholastikova nomokánonu tvořil obyčejně výbor zákonů z novell Justinianových, známý pod titulem *Collectio 87 capitulorum*. V ustúžské a ioasafovské sbírce se vyskytuje asi 20 kapitol porůznu vybraných z této kolekce, převzatých z některého rukopisu typu Jefremovské kormčaje. Ale překlad jejich je chatrný, prozrazující nedostatečnou znalost řečtiny a svou otrockou doslovností ostře se lišící od zásad školy Metodějovy. *Collectio* obsahovala nálezy platné v byzantské říši, které pro Moravu neměly praktického významu. Funkci civilních zákonů, které by byly doplněním kanonické části, plnila mnohem lépe nová kompilace z isaurské Eklogy, upravená soluňskými bratry pro moravské potřeby a známá pod jménem *Zakona sudného*,⁸⁷⁾ o níž je řeč dále.

Je otázka, zda se Metodějův nomokánon dostal s vypuzenými žáky slovanských apoštolů do Bulharska, jak myslí A. Solovjev.⁸⁸⁾ Bylo-li tomu tak, nezůstalo tam po něm žádného sledu. Spíše možno předpokládat, že to bylo sousední Charvátsko. Svědčí o tom poněkud nejasná zmínka v letopise dukljanském z let kolem roku 1200, kde se praví, že král Svatopluk (Suetopelek) mnohé zákony a dobré mravy ustanovil, a kdo by je chtěl poznat, ať čte knihu Slovanů zvanou *Methodius* (*librum sclavorum qui dicitur Methodius*). Podle Šišiče je to glosa někdy v XIII. stol. do textu připsaná, která se pak ve XIV. stol. dostala do charvátského překladu této kroniky duklanské; glosátor prý tím mínil slovanský Život Metodějův. Poněvadž se tu však mluví o zákonech a dobrých mravech, je možno přirozeněji chápat tuto „knihu slovanskou, která se zove *Methodius*“ jako jeho nomokánon.⁸⁹⁾ Je to cos podobného, jako když se komentovaná kormčaja označuje podle jednoho z byzantských

⁸⁷⁾ Srov. mou stať *Collectio 87 (93) capitulorum dans les nomocanons slaves* (BZS 20, 1959, 1–8).

⁸⁸⁾ Brastvo, Beograd 1932, XXVI.

⁸⁹⁾ Úryvky týkající se sv. Cyrila a Metoděje (kap. VIII–IX) z tohoto letopisu přetiskl A. Teodorov–Balan (*Kiril i Metodi* II, Sofia 1934, 257–9) z latinského textu Črnčičova (Kraljevica 1874). Srov. M. Kostrenčič, *Hrvatska pravna povijest* (Zagreb 1925, 131, 294–6). — F. Šišič, *Letopis Popa Dukljanina* 1928, 105, 135–6. — M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnogo preporoda* (2. izd. Zagreb 1961, 20–21); vznik letopisu klade na konec XII. stol. Pop Dukl. napsal jej původně slovansky a ve stáří jej přeložil do latiny. — M. Medini, *Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina* (Rad 273). — Jiné vydání Ljetopisu v *Archivio storico per la Dalmazia* I (Rim 1926).

komentátorů Jana Zonara prostě jako „Zinar“.⁹⁰⁾ Je-li tento výklad správný, pak není třeba předpokládat, že se sv. Sáva srbský seznámil s právním dílem Metodějovým teprve na Athose. Mohl je poznat již doma.

METODĚJOVA ADHORTACE K SOUDCŮM-KNÍŽATŮM

Proti nomokánonu jsou další dvě právní památky cyrilometodějské, Metodějova adhortace k soudcům-knížatům a *Zakon sudnyj ljudem*, mnohem menší svým rozsahem a byly již delší dobu předmětem usilovného studia.

Staroslověnský zlomek Mineje, 12 listů tridentských a 2 innsbrucké, známý pod jménem Glagolita Clozianus a zpřístupněný třemi základními edicemi: Bartoloměje Kopitara (1836), Václava Vondráka (1893) a Antonína Dostála (1959), obsahuje kromě překladu dvou homilií Jana Zlatoústého, jedné homilie Athanasiovy a začátku homilie Epifaniovy, ještě nějaký text kuse zachovaný, jehož řecký originál byl marně hledán. Je vsunut na konec první homilie Chrysostomovy a býval označován jako „anonymní homilie rukopisu Clozova“ Zprvu byl pokládán rovněž za překlad z řečtiny, jako ostatní texty tohoto rukopisného zlomku. Ale Vondrák ve svých *Studiích* (1903) nepochybuje, že je to dílo původní, složené nejspíš Klimentem Bulharským nebo, podle pozdější jeho formulace, dílo neznámého původu, v němž mnohé myšlenky připomínají spisy Klimentovy a slovanský *Život Konstantina Cyrila* (1912).⁹¹⁾ Také St. Kuľbakin ji připisuje Klimentově makedonské škole literární, kdežto R. Nachtigal (1936) a N. van Wijk⁹²⁾ kladou její vznik z důvodů jazykových přímo do oblasti a doby velkomoravské. Plně byl objasněn původ této tak zvané „anonymní homilie“ studii Fr. Grivce (1943) a A. Vaillanta (1947),⁹³⁾ kteří nezávisle na sobě a každý jinými cestami

⁹⁰⁾ Srov. I. I. Sreznevskij, *Materialy* o. c. I, 979.

⁹¹⁾ V. Vondrák, *Altkirchenslav. Grammatik*² str. 26.

⁹²⁾ St. Kuľbakin, *Leksičke studije* 1940, 5. — R. Nahtigal, *Starocerkovnoslov. študije* (RAZ 1936, 59). — N. van Wijk, *Südost-Forschungen* 1941, 94.

⁹³⁾ F. Grivec, *Clozov-Kopitarjev Glagolit v slovenski književnosti in zgodovini* (RAZ I, 5, Ljubljana 1943, 341–408; *O težkih mestih v Clozovem Glagol.* (RAZ 1950, 61–65); „*Zakon sudnyj*“ in *Clozov glagolit* (Slovo 3, 1953, 84–89). — A. Vaillant, *Une homélie de Méthode* (RÉS 23, 1947, 34–48).

dospěli k přesvědčení, že je to dílo moravského arcibiskupa Metoděje. Dalším krokem bylo srovnání této řeči Metodějovy s nejstarší právní památkou slovanskou, se Zakonem sudným ljudem.⁹⁴⁾ Ukázalo se, že Metoděj v této své adhortaci k soudcům-knížatům přímo navazuje na Zakon sudnyj a výslovně se ho dovolává. Tím tento text, sám o sobě vzácná ukázka staroslověnské rétoriky, dřív známý jen několika filologům, zaujal jedno z předních míst mezi památkami cyrilometodějskými.

Právní substrát se projevuje v Metodějově adhortaci už tím, že se v něm nápadně často vyskytuje slovo zákon, jak na to též upozornil A. Dostál (o. c. 11, 337). Objevuje se zvláště v terminologickém souloví „božii zakonъ“ na označení starozákonního zákona Mojžíšova ve smyslu užším, tj. dekalogu. Stejně je tomu i v Zakoně sudném, který v rukopisech zpravidla následuje po výboru z mojžíšského práva, známého pod názvem „Izbranije ot zakona bogom danogo Izrailitom“ Tento výbor se začíná citátem z Exodu (23. 1): Nepřijmeš udání liché, a právě tento citát je rovněž východiskem úvah Metodějových v exhortaci, což jistě nelze pokládat za nahodilost. Vedle toho se tu děje zmínka i o Novém zákonu, který se označuje jako boží svatý Kristův zákon nebo boží zákon svatý. Konečně je tu řeč o božím zákonu nebo o svatém zákonu bez rozlišení Starého nebo Nového zákona. Metodějova řeč není spis juridický ve vlastním slova smyslu, právní tematika se tu prolíná s církevní rétorikou. Tím že jejímu autoru tane na mysli soudní řád velkomoravský obsažený v Zakonu sudném, stává se i v tomto promítnutí do sféry řečnické do jisté míry jeho soudobým komentářem.

Ani v nejnovější pečlivé edici A. Dostála⁹⁵⁾ nevydal tento starobylý text všechna svá tajemství. V citátu z Matouše (19. 3.), nad nímž se pozastavil jediný A. Vaillant⁹⁶⁾: *ašte je lъzě puštati ženę svojo na vsěko vrěmę* (zda je dovoleno propouštět ženu svou z kterékoli příčiny) je přeloženo řecké *kata pasan aitian*, jež se ve všech evangelních textech církevněslovanských, od nejstarších až po dnešní, vždy překládá

⁹⁴⁾ Srov. mé stati: *Anonymní homilie v rkp. Clozově* (ČMF 23, 1949, 6–9); *Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave dit „Zakon sudnyj ljudem“* (BZS 12, 1951, 154–174); *Anonymní homilie rukopisu Clozova po stránce právní* (SL 25, 1956, 221–233).

⁹⁵⁾ *Clozianus* (Praha 1959) str. 127n.

⁹⁶⁾ O. c. 37, p. 2 pokládá tento termín za špatný překlad z domnělého řeckého originálu.

po *vsěkoi vině* (jediná Savvina kniha má: *na vsako vinō*), zarážejícím způsobem *na vsěko vrěmę*, tj. na každý čas. Biblická kritika neskýtá žádnou takovou variantu, která by tuto anomálii nějak vysvětlovala. Že nešlo o pouhý omyl nebo rozmar písařský, nasvědčuje skutečnost, že také v Zakoně sudném v témž citátě Mt 19. 3, který se vyskytuje v poslední stati „O manželech“, je rovněž toto záhadné *na vsęko vremę*, arci jen v jediném rukopise ioasafovském, který však je význačný tím, že uchoval mnoho archaismů a správných čtení na místech jinde již porušených. Výpisek z Metodějova nomokánonu osvětlil tuto záhadu překvapujícím způsobem. Tam totiž je užito v překladu 4. kánonu neocesarejského za řecké *ergon* rovněž termínu *vrěmę*, a to ve významu skutek nečistý (coitus). Z toho je patrné, že slovo *vrěmę* v tomto speciálním významu bylo běžné a obecně známé, jinak by ho nebyl mohl užít ani Metoděj ve své řeči ani autor soudního zákoníku. Pozoruhodné je také to, že nejstarší staroslověnské evangeliáře již tento výraz odstranily a že zmizel též až na jednu výjimku z kopií Zakona sudného, kde byl nahrazen slovem *grěchъ*. Z toho je vidět, že nejstarší evangeliáře již představují pozdější textovou úpravu provedenou na jihu. Více takovýchto zvláštností, které jinde zanikly, dochovalo se jedině v Sávově evangeliáři, jak bylo již shora řečeno (str. 24). Podle excerpčního materiálu Staroslověnského slovníku v Ústavu jazyků a literatur Čs. akademie věd existují jen tyto tři uvedené doklady tohoto speciálního významu *vrěmę*, který není zaznamenán v žádném jiném slovanském lexiku. Tímto termínem jsou tyto tři texty: překlad nomokánonu, adhortace k soudcům z rukopisu Clozova a Zakon sudnyj jakoby ocejchovány. Je to zároveň jeden z nejprůkaznějších dokladů jejich sounáležitosti.

To, co spojuje řeč Metodějovu se Zakonem sudným v tématice, jsou její zmínky o knížecích soudech nad laiky. Přestože kníže-soudce ukládal provinilcům za trest církevní epitimii, tj. pokání neboli podle tehdejší terminologie „půst“ (*postъ, pošteniје*), není ani v adhortaci ani v Zakonu sudném nejmenšího náznaku, že by na soudech samých měl biskup nebo kněz nějakou účast. Nebyly to tedy soudy smíšené, podobné synodním soudům v říši franské.⁹⁷⁾ Církev měla na nich jen nepřímý podíl tím, že přebírala provinilce potrestané „postem“ pod svůj dozor, což se

⁹⁷⁾ Srov. mé stati: *Jazyková povaha Zakona sudného ljudem* (SL 27, 1958, 521 až 537); *K otázce původu Zakona sudného ljudem* (SL 29, 1960, 1–19).

dělo na počátku kvadragesimy. Na Zelený čtvrtek se konala pak rekoniace těchto veřejných kajčníků. Touto penitenciální praxí by se dalo nejspíš vysvětlit zařazení Metodějovy řeči do fragmentárního cyklu homilii velkého týdne velikonočního, který se nám zachoval v Clozianu.

VELKOMORAVSKÝ PŮVOD ZAKONA SUDNÉHO LJUDEM

Zakon sudnyj ljudem, tj. soudní zákoník pro laiky, uznává se všeobecně za nejstarší písemnou právní památku slovanskou. Její první záznam sice nesaňá dál než do XIII. století, ale originál vznikl nepochybně o celá čtyři staletí dřív a souvisí s byzantskými vlivy na prvotní organizaci křesťanské církve u Slovanů. Není to také původní slovanská sbírka právních norem, nýbrž je to v jádře překlad z řečtiny, přiměřeně upravený a doplněný. Pramenem byla autoru tzv. Ekloga, proslulý zákoník obrazoboreckých císařů Lva III. (717—741) a Konstantina V. (741—775), vydaný nejpravděpodobněji roku 726, hlavně její titul XVII., obsahující trestní předpisy. Nové prostředí, pro něž byl Zakon sudnyj určen, vyžádalo si hojně změny a dodatky. Zakon sudnyj není žádná soustavná příručka. Právem bylo poukázáno na jeho nesystematičnost a neúplnost, takže při jeho pročítání nelze se ubránit dojmu, že tu jde jen o jakýsi výpomocný zákoník, který měl být jen doplňkem stávajícího právního řádu.

Naprostý nedostatek textově kritického průzkumu této památky způsobil, že donedávna byl Zakon sudnyj všeobecně pokládán za nejstarší soudní zákoník bulharský, v Bulharsku vzniklý a zavedený tam knížetem Borisem (852—889) brzy po přijetí křesťanství (865). Na tomto stanovisku stojí ještě i nejnovější veliké historicko-právní a právně-analytické dílo profesora Venelina Ganeva⁹⁸⁾ o Zakonu sudném (1959), vycházející nejednou ve svých úvahách z chybného překladu textu. Pokusil jsem se v několika svých studiích objasnit problém vzniku Zakona sudného jak z hlediska církevně právního tak i jazykového rozbořem a výkladem jeho textu. Těchto svých prací používám v dalším výkladu.

Bulharská teorie byla celkem primitivně zosnována. Poněvadž text Zakona sudného je zachován až v pozdních opisech z konce XIII. století, dává se mu teprve až druhé místo za obsahem. A z toho je prý patřno, že

⁹⁸⁾ *Zakonъ sudnyj ljudem* (Sofia 1959).

tento zákoník byl sestaven pro národ teprve nedávno obrácený na křesťanství a že proti jeho zavedení vznikla ozbrojená reakce s bojary v čele. To vše odpovídá poměrům za chána Borise. Proto hned první stať Zakona sudného je namířena proti těmto představitelům panující třídy, kteří se pokusili o obnovu pohanství. Jiné stati se zas týkají porušování křesťanské morálky a snaží se sám soudní proces uvést v souhlas s božím zákonem. Pokud tam jsou jiné stati převzaté z Eklogy, které se netýkají problematiky vyvolané přijetím křesťanství, jsou svědectvím o nesamostatnosti autorově. Kromě toho se poukazuje na shody v tématice mezi touto soudní příručkou a Odpovědmi papeže Mikuláše I. na dotazy Bulharů stran mnohých záhad náboženského života. Co se týče tohoto posledního, pokud nějaké vztahy mezi Zakonem sudným a Odpovědmi papežovými se dají zjistit, jde tu spíš o nahodilost, ježto se nacházejí jen ve statích převzatých doslovně z Eklogy. Sám Ganev (o. c. 100 až 110) připouští, že „ani jedna stať Zakona sudného se nekryje svým předmětným obsahem s předmětným obsahem příslušné odpovědi papežovy“ V ostatních případech jde prý spíš o společného ducha Odpovědí a statí Zakona sudného.

Také hlavní důvod této bulharské teorie, že totiž první stať Zakona sudného je namířena proti ozbrojené panské reakci protikřesťanské, padá sám sebou správným překladem jejím. Mluví se tam jen o konání pohanských obětí a přísah, a pokud se to děje na statcích nějakého pána, je pán potrestán konfiskací majetku nebo prodejem do otroctví. Je to modifikace justiniánského zákona z Codexu (1, I, tit. XI, 7—8). Není tam nic, co by připomínalo odboj pohanské aristokracie proti Borisovi. Takové pohanské oběti a jiné zvyklosti se udržovaly dlouho i u národů dávno pokřtěných, jak svědčí hojné zmínky o tom v středověkých penitenciálech a kronikách.

Bulharští historikové práva nevěnovali žádnou pozornost spisu vynikajícího kanonisty ruského N. S. Suvorova (*Slědy 1888*),⁹⁹⁾ který sice pokládal Zakon sudnyj podle běžného názoru za památku bulharskou, ale rozbořem jeho statí zjistil v něm silné vlivy západního římského práva, a z tohoto nového hlediska v něm objasnil mnoho míst, zvláště tam, kde se odchyloval od své řecké předlohy.

⁹⁹⁾ N. S. Suvorov, *Slědy zapadno-katoličeskogo cerkovnogo prava v pamjatnikach drevnego ruskogo prava* (Jaroslavl 1888).

Tyto západně římské vlivy shledává Suvorov právem předně ve veřejném pokání se čtyřmi stupni kajícnickými, jež se v Zakoně sudném ukládají ve 4. a 7. stati viníkům, v druhém případě místo mrzačícího trestu rhinokopie (uřezání nosu). V šesti jiných případech, ve statích 5, 6, 8, 10, 13, 15 se udává jen paušálně celková doba pokání neboli „postu“ v létech, bez bližšího rozdělení na stupně, což bylo ponecháno biskupu, jemuž podléhali. K těmto západním prvkům patří podle Suvorova formule postu „o chlebě a vodě“, dále rozlišování zákona světského a církevního tam, kde se mluví o zmírnění trestu z Eklogy, manželská překážka duchovního příbuzenství a konečně instituce svědků. To vše a zejména trestní sankce ve formě „postu“ spojeného se stupni kajícnickými souvisí s reformními snahami západními a s praxí dosvědčenou listy papeže Mikuláše I. Také předpisy o svědcích připomínají systém germánských synodních soudů, arci s tou zásadní změnou, že jim nepředsedá biskup, nýbrž kníže-soudce.

Rok 1900, kdy vyšla epochální studie A. I. Sobolevského¹⁰⁰⁾ o církevně slovanských textech moravského původu, možno označit jako obrat ve výzkumu Zakona sudného. Do té doby nebyla jeho jazyková stránka podrobena kritické analýze. Sobolevskij poukázal na některé výrazy svědčící o tom, že tento zákoník vznikl tam, kde byly do církevní slovanštiny přeloženy Besědy papeže Řehoře I., tj. v jazykové oblasti moravsko-české. S tím souhlasil vydavatel Frizinských památek A. V. Isačenko (1943)¹⁰¹⁾ a zařadil Zakon sudnyj mezi třináct památek představujících velkomoravskou literární tradici.

K těm slovům, které Sobolevskij pokládá za známku „moravského“ původu Zakona sudného (1900): *blagoděť*, *županъ*, *plěňъ*, *tjažati*, *račiti*, a později v svém sborníku (1910): *božii rabъ* ve významu kněz, duchovní, kalk ze starohornoněmeckého *gotes scalh*, *teti*, *pъrja*, *pъrъcъ*, *kupetra*, přistupují ještě další výrazy, které přímo vylučují jeho bulharský původ. Především je to termín *vsъdъ* za latinské *communio*, vytvořený podle starohornoněmeckého *wizzôd*, známý z Kyjevských a Vídeňských listů a ze slovanského Života Metodějova (kap. VIII), v Zakoně sudném zachovaný jen v podobě porušené (*vsjuda*, *vsju*, *useda*).

¹⁰⁰⁾ *Materialy i issledovanija* (Sbornik ORJaS, t. 88, 1910, 113–6); původně vyšlo v Rus. Filol. Vestniku 1900.

¹⁰¹⁾ *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok* (1943) str. 50.

Úsloví v první stati Zakona sudného *tvoritъ treby* o konání pohanských obětí připomíná *trebu tuorim* z II. Frizinské památky. Týž termín *tręba* byl užíván u západních Slovanů v sousedství Čech, jak svědčí doklad z X. stol. *idolothita quod trebo dicitur* v synodním právu mohanských a rednických Slovanů. V poslední stati Zakona sudného nacházíme též jiný staroslověnský výraz *neprijaznъ* ve významu ďábel, utvořený podle starohornoněmeckého *unholda*, který v podobě poněkud pozměněné doposud žije ve slovenštině.¹⁰²⁾ O tomto západně slovanském jazykovém zabarvení svědčí též jisté lexikální a frazeologické zvláštnosti v jazyce Zakona sudného, jako rčení *priložiti se děvici, iměti vъ čьstь* někoho, užívání akusativu po předložce *vъ* místo očekávaného lokálu, což vše je hojně doloženo ve staré češtině. Tato jazyková fakta prozrazují západoslovanský, moravský původ Zakona sudného, v němž naopak není ani stopy po nějakém typickém bulgarismu.

Text Zakona sudného se nám dochoval v rukopisech teprve z konce XIII. století, a to ve stavu značně porušeném. Činit na základě tohoto vadného textu jakékoli komentáře bylo by jistě na pováženou. Napřed je třeba pokusit se o rekonstrukci prvotního znění, což není z velké části věc nemožná. Většina statí je překladem řecké Eklogy, takže již pouhým srovnáním s tímto byzantským zákoníkem lze opravit řadu chyb opisovačských. Ale Zakon sudnyj má proti textu Eklogy tři nové statí a v částech přejatých dosti hojně změn a dodatků. Zde všude, kde není opory v řecké předloze, budeme hledat vysvětlení v rukopisné tradici. Rukopisných pramenů je ohromné množství, vesměs psaných a uchovávaných v Rusku. Ani jeden opis se nezachoval na jihu, ani v Bulharsku ani v Srbsku. Rukopisnou tradici Zakona sudného lze rozředit na tři základní redakce, krátkou, obšírnou a smíšenou neboli svodnou. Velkomoravský typ tohoto zákoníku představuje jen redakce krátká, poprvé vydaná I. I. Sreznevským (1897);¹⁰³⁾ obšírná redakce, vzniklá v severním Rusku, přidává ke krátké redakci po vynechání epitimijních předpisů dalších 45 statí, převzatých a do jisté míry přepracovaných jednak ze sbírek mojžíšských zákonů, jednak z kormčích knih a jiných podobných sborníků; konečně redakce smíšená neboli svodná není než více

¹⁰²⁾ Srov. BZS 12, 1951, 163–4; SL 27, 1958, 524–531. — J. Stanislav, *Slovenské slovo nepriaznik* (SL 25, 1956, 254–7).

¹⁰³⁾ *Obozrenie drevnich russkikh spisikov kormčej knigi* (Sbornik ORJaS, 65. 1897).

méně mechanická kompilace této obširné redakce s krátkou, zároveň s obnovením epitimií. Obě tyto textové varianty Zakona sudného rozšířeného byly vydány již v první polovici minulého století, a sice obširná D. Dubenským (1843)¹⁰⁴⁾ ve vzorné a na svou dobu vynikající edici, která podnes neztratila svůj význam, a smíšená, zachovaná v ruských letopisech, P. Strojovem (1820).

Je nespornou zásluhou Sovětské akademie věd o právní vědu slovan-skou, že pojala do svého edičního programu vydání veškeré této rukopisné tradice Zakona sudného, tj. všech jeho tří redakcí, a uskutečnila jej roku 1961 za redakce M. N. Tichomirova ve dvou svazcích, spolu s fotokopii všech důležitějších textů (Zakon Sudnyj ljudem kratkoj redakcii — Zakon Sudnyj ljudem prostrannoj i svodnoj redakcii).¹⁰⁵⁾ Tím je postaven výzkum Zakona sudného na bezpečný základ. Při mnohých sporných otázkách třeba totiž přihlížet k celé rukopisné tradici obou základních typů tohoto zákoníka, i když byly ve svém pozdějším vývoji na sobě nezávislé. Mnohá místa krátké redakce nacházejí své vysvětlení nebo doplnění teprve srovnáním s texty redakce obširné a smíšené. Význam edice Tichomirovy je mimo jiné v tom, že nám podává tento obrovský kritický materiál — jen v I. svazku je zpracováno 54 rukopisných textů — v přehledném seskupení a kritickém ohodnocení. Přitom zvláště vystupuje důležitost rukopisů Ustužského a Ioasafovského, kde jedině Zakon sudnyj je spojen s Metodějovým nomokánonem, neboť protograf Zakona sudného, použitý jako základ pro obširnou redakci, byl nějaký text jim blízký. Proto možno počítat i s tím, že se v obširné redakci mohl zachovat leckterý archaismus jinde v rukopisné tradici Zakona sudného nedoložený. Jedním takovým pozůstatkem prvotního překladu je verbální adjektivum *nebr̄dimъ* ve stati 7a o svědcích (*o sebe nebdimi*) v jediném rukopise obširné redakce tzv. Puškinském místo nesprávného *o sebe nevědimi* nebo *nepobědimi*.

Originál Zakona sudného byl nepochybně psán písmem hlaholským tak jako Metodějův nomokánon, k němuž patřil jako jeho legistická, ci-

¹⁰⁴⁾ *Pamjatniki drevnego ruskogo prava*. Russkie dostopamjatnosti II, 1843, 138 až 220.

¹⁰⁵⁾ M. N. Tichomirov, L. V. Milov, pod redakciej M. N. Tichomirova: *Zakon Sudnyj ljudem kratkoj redakcii a Zakon Sudnyj ljudem prostrannoj i svodnoj redakcii*, Moskva, I., II., 1961. — Srov. mé zprávy o nich: SL 31, 1962, 141—150; 32, 1963, 251—9.

vilní složka. Některé textové poruchy vznikly v obou těchto textech již při jejich přepsání cyrilicí. Teprve po eliminaci všech těchto zřejmých nebo pravděpodobných písařských omylů možno se vyslovit o překladu statí převzatých do Zakona sudného z Eklogy. V celku lze říci, že je zdařilý a vyznačuje se jistou volností odpovídající duchu slovanské řeči. Vysoká úroveň jeho vynikne rázem, srovnáme-li jej s otrockým doslovným slovanským překladem celé Eklogy, pořizeným později v Bulharsku.

Rozřešení textových anomálií a opravení zřejmých chyb musí být arci předpokladem pro právní a kanonistickou interpretaci zvláště těch míst, kde se text slovanský odchyluje od řecké předlohy, buď že se mění sankce stanovené Eklogou nebo se přidávají nová ustanovení podle západního práva a místní penitenciální praxe. Tak např. jsem se pokusil vyložit smysl rozlukového zákona v poslední stati (30a) opravou rukopisného *preže šbštviija*, jež se marně snažili právní historikové bulharští vyložit, konjekturou *preže sšbštviija (ante copulam.)*. Touto malou opravou nabyla klauzule druhého rozlukového zákona přesného právního významu, že totiž se může manželství rozloučit, upadne-li jeden z manželů před manželským stykem do „zlé nemoci“, tj. stane-li se impotentním. Takové manželství ještě nedovršené (*non consummatum*) mohlo být podle římského kanonického práva rozloučeno. Tento svůj dohad našel jsem pak opravdu potvrzen v moskevské edici Tichomirově, arci jen v jediném rukopise Soloveckém krátké redakce (— jediném z 54 —) z počátku XVI. století, kde se čte skutečně předpokládané kompositum *preže sšestviija* (Tichomirov o. c. I, 86, šifra CM II). Je to vzácný pozůstatek původního znění.¹⁰⁶⁾

Problém Zakona sudného není jen jazykový. Je to též jeho složitá vnitřní struktura, která si žádá vysvětlení. Střetá se tu dvojí živel, trestní sankce převzaté z byzantské Eklogy jsou na mnoha místech doplněny nebo zmírněny církevními tresty neboli „postem“ s rysy zjevně západními. Na tuto složitost upozorňuje Tichomirov a domnívá se, že je to nemístná presumpce, předpokládá-li se, že Zakon sudnyj povstal najednou a že tu je toliko otázka místa a času jeho vzniku. Poněvadž některé jeho statí jsou bez těchto epitimií, je prý možné, že prototyp Zakona sudného neobsahoval těchto církevních trestů, které sem mohly být přidány až v pozdějším vývoji. Tím by se zároveň dala obejít alternativa:

¹⁰⁶⁾ Srov. SL 27, 1958, 536—7; 31, 1962, 147.

jeho bulharského či moravského původu: má-li civilní složka tohoto zákoníku znaky bulharské, jeví se nám v předpisech epitimijních rysy západní. Na potvrzení této své smiřlivé teorie dovolává se Tichomirov podobného uspořádání látky v ruském církevním „ustavu“ velkoknížete Jaroslava, kde se uvádějí tresty rovněž podle občanského práva, ale tu a tam se činí odkazy i na epitimie. Podobně mohlo by nám prý uznání složitosti a pozdějšího vývoje objasnit některé jeho jazykové a církevní zvláštnosti, které jsou moravského původu. Proti tomu lze poukázat na to, že podle Metodějovy řeči k soudcům, která se věcně opírá o *Zakon sudnyj* a kde se děje dvakrát zmínka o kajícnickém postu, existoval již tento zákoník v té plnosti a v té složitosti, jak jej známe z jeho krátké redakce, v době působení soluňských bratří, na Moravě. Kdybychom chtěli tuto krátkou redakci pokládat za další vývojový stupeň, musili bychom klást vznik starší fáze tohoto zákoníku do doby před moravskou misíí, ale o tom není žádných zpráv.

Přece však se stal pokus o takovéto rané datování *Zakona sudného*. Vynikající kanonista prof. S. Troicki¹⁰⁷⁾ vytýká ve svém článku „*Svjatoj Mefodij kak slavjanskij zakonodatel*“ (1961) moravské teorii, že nepřihlíží dostatečně k biografickým údajům o Metodějovi a k samému obsahu *Zakona sudného*, a proto řeší chybně otázku určení, času a místa jeho sepsání, a proti moravské staví svou teorii makedonskou, kterou podává v těchto čtyřech tezích: a) *Zakon sudnyj* byl určen pro slovanské vojsko podřízené Metodějovi jakožto slovanskému knížeti ustanovenému císařem Theofilem (829—842); b) byl sestaven v čtvrtém desetiletí IX. století. v byzantské klisuře Strymonu v Makedonii; c) účelem jeho sestavení byl boj proti zločinnosti v slovanském vojsku podřízeném Metodějovi, a to hrdelními sankcemi a církevními epitimiemi, a tím upevnění věrnosti tohoto vojska Byzanci; d) *Zakon sudnyj* byl původně sepsán ne cyrilicí ani hlaholicí, ale písmem řeckým. Poněvadž jsou tam mnohé stati, které se netýkají vojska, připouští autor, že to nebylo vojsko pravidelné, řadové, nýbrž mělo ráz domobrany a v době míru splývalo s ostatním obyvatelstvem, které je sem také zahrnuto. Z originálu psaného řeckým písmem byla pak pořízena kopie cyrilicí, o čemž prý svědčí dvě chyby v číslicích. Tato zajímavá skica, nerespek-

¹⁰⁷⁾ *Bogoslouskie trudy*. Sbornik vtoroj. Moskva 1963, 85—123 (přidána jsou faksimilia *Zakona sudného* z Ioasafovské kormčí knihy).

tující jazykovou povahu Zakona sudného, znovu potvrzuje, co již několikrát bylo zdůrazněno, např. T. Florinským, Z. Zigelem, N. Blagojevem aj., že problém Zakona sudného se dá spolehlivě řešit jen filologickým rozbořem a textovou kritikou.

U nomokánonu a adhortace ke knížatům soudcům nemůže být pochybnosti o autorství Metodějově. U Zakona sudného je však otázka autora složitější. Bulharští právní historikové připisovali jeho sestavení nějakému anonymovi z doby knížete Borise neb Sýmeona a jméno sv. Konstantina v první stati si vykládali jako pozdější vsuvku označující nikoli bratra Metodějova, nýbrž byzantského císaře Konstantina Velikého. Proti autorství Metodějovu mluví jisté rozdíly jazykové týkající se jistých termínů nebo běžných citátů, mezi jeho nespornými spisy, nomokánonem a řečí k soudcům, a mezi Zakonem sudným. Chvalořeč o obou bratřích se zmiňuje jen všeobecně o tom, že přeložili „zákon boží“ Avšak jedna staroslověnská liturgická píseň, tzv. stichira v rukopise S. Palauzova¹⁰⁸) výslovně přičítá sv. Konstantinu Cyrilovi jako zvláštní zásluhu, že přeložil z řečtiny „zákon Páně a jeho pravdu“, tj. Zakon sudnyj, který bývá označován jako „vъsjakaja pravъda“ Byl to tento mladší z obou bratří, jenž převzal na sebe úkol sestavit takovou příručku soudní, o jakou žádalo poselství z Moravy. Výboru článků z Eklogy předeslal tři stati podle zákona božího, tj. mojžišského, týkající se zákazu pohanských obětí a přísah a funkce svědků v řízení procesním. V tom však mohl mu být rádcem a pomocníkem Metoděj, zkušený právník, který pak jako moravský arcibiskup zavedl tento zákoník do soudní praxe a pojal jej zároveň jako civilní složku do svého nomokánonu.

Díváme-li se na tyto tři cyrilometodějské památky z hlediska chronologického, patří Zakonu sudnému mezi nimi první místo.

STAROSLOVĚNSKÝ PENITENCIÁL ZAPOVĚDI SVĚTYCHŤ OTЬСЬ

Důležitou část církevního života v dřívějších dobách tvořilo kajícnictví. Návod, jak ukládat pokání podle těžkosti hříchu a postavení kajícníka, dávaly tzv. libri poenitentiales, knihy zvané penitenciály. Nej-

¹⁰⁸) Je otištěna u P. Lavrova (*Materialy* o. c. 115) a u A. Teodora—Balana (*Kiril i Metodi* II, 59).

starší tyto příručky obsahovaly jen kánony vydané na synodách, potom však se přizpůsobovaly k právním názorům a církevním obyčejům určité partikulární církve, jak se to zvláště dalo v církvi britské, kde vznikly tři proslulé penitenciály, jeden připisovaný arcibiskupu Theodoru Canturburskému († 690), druhé dva od sv. Bedy († 735) a arcibiskupa Egberta z Yorku († 767). Tato anglosaská kajicnická disciplína pronikla prostřednictvím irských nebo anglosaských mnichů v VIII. století do církve franské. Poněvadž to byly většinou sbírky soukromé, bez církevní kontroly, vloudily se do nich mnohé chyby. Odtud si vysvětlíme, že se ozývaly na synodách stížnosti na jejich bludy a že vznikaly nové penitenciály, které měly nahradit dřívější úpadkové. V celku se přidržovaly přísné linie starých irských příruček. K nim patřil i penitenciál Merseburský, který posloužil v jedné ze svých blíže neznámých redakcí za předlohu staroslověnských Zapovědí neboli epitimií svatých Otců. Latinský originál, který by se úplně kryl se slovanskými Zapověďmi, se posud nenašel.

Poněvadž v sousedním Bavorsku podle církevních předpisů patřil penitenciál k nezbytným rekvizitám farního úřadu, můžeme předpokládat, že ho musili používat i latinští kněží, kteří působili na velkomoravském území před příchodem slovanských apoštolů. Užívali přirozeně latinského exempláře. Penitenciál se do lidové řeči nepřekládal, neměl se ani dostat do rukou laiků. Zajímavý doklad o tom podávají proslulé Odpovědi papeže Mikuláše I. na dotazy Bulharů z r. 866, kde se praví v odpovědi 75.: Písemnou příručku pro soud penitenciální, o kterou žádáte, přinesou s sebou na všechnen způsob naši biskupové, které jsme poslali do vaší vlasti, anebo se jistě o ni postará, až bude třeba, ten biskup, který bude u vás vysvěcen, neboť se nesluší, aby něco takového měli lidé světští, kterým se ovšem tím nepropůjčuje žádné oprávnění někoho soudit. Podle Merseburského penitenciálu ani všem klerikům nebylo dovoleno knihu tu mít nebo číst leda kněžím zpovědníkům (srov. N. Suvorov, Slědy 122). Na Moravě však po zavedení slovanské bohoslužby znalost latiny nebyla u kněží všeobecná, jak možno soudit z toho, že Metoděj, když doporučí Gorazda za svého nástupce, zvláště poukazuje na to, že je dobře obeznalý v latinských knihách. Pro většinu kněží slovanských bylo nutno tuto potřebnou příručku přeložit.

Zapovědi neboli předpisy o pokání (epitimie) byly přeloženy do staroslověnštiny na Moravě z latinského penitenciálu tam užívaného,

který byl blízký kodexu č. 103 Merseburské katedrální bibliotéky z poloviny IX. století a byl vydán F. W. H. Wasserschlebenem (1851)¹⁰⁹) a H. J. Schmitzem (*Die Bussbücher* II, 1898)¹¹⁰). *Zakon sudnyj ljudem*, nejstarší právní památka velkomoravská, byl již koncipován se zřetelem na tuto zpovědní příručku. Tím si vysvětlíme, že se v něm nemluví o vraždě, která se objevuje již v nadpise *Zapovědi* a v první jejích stati. Podobně pohřešujeme v *Zakonu sudném* zmínku o potratu nebo bestialitě, ačkoliv se o nich jedná v jeho předloze, tj. v 17. titulu řecké *Eklogy*; oba tyto přečiny se uvádějí v 25. a 35. stati *Zapovědi*. Z toho vidno, že A. I. Sobolevskij (*Materialy* 1910, 115) nebyl daleko od pravdy, když napsal, že *Zapovědi* a „*Zakon sudnyj*“ tvořily kdysi dvě části (nebo dva úryvky) jednoho celku, kde byly vedle sebe zákony církevní a zákony světské. Alespoň tolik je jisto, že se navzájem doplňují.

Merseburský penitenciál byl typickým představitelem celé skupiny západních příruček pro zpovědníky. Skládal se ze tří různých výtahů: I. kánony 1–39, II. kánony 40–90, III. kánony 91 až do konce. Jeho prvních 41 kánonů se zachovalo skoro v témž znění v penitenciálu Burgundském, který lze pokládat za nejstarší strukturní část textu merseburského (vydán u Schmitze o. c. II, 319–322). Slovanský text *Zapovědi* neshoduje se vždy s touto latinskou předlohou co do doby pokání, ale podobné rozdíly najdou se i mezi latinskými rukopisy. Mohly vzniknout z nejasných nebo nepřesných originálů nebo být zavedeny úmyslně. Penitenciály nebyly oficiální církevní příručkou, třebaže podléhaly kontrole místního biskupa, proto se tu mohl uplatnit individuální názor autora nebo opisovače. Příklad máme na církevněslovanském penitenciálu, který byl sestaven v Čechách v XI. století (tzv. *Někotoraja zapověď*), kde celá třetina kánonů je zcela nová, neznámá v ostatní tradici penitenciální.¹¹¹)

Autor slovanských *Zapovědi* pořídil z obšírného textu latinského jen stručný výtah, vybral jen to, co pokládal za důležité pro místní poměry

¹⁰⁹) F. W. H. Wasserschleben, *Die Bussordnungen der abendländischen Kirche* Halle 1851, 391n.

¹¹⁰) H. J. Schmitz, *Die Bussbücher und das kanonische Bussverfahren*, 1898, II, 359n.

¹¹¹) Srov. mou stať: *Církevněslovanský penitenciál českého původu* (SL 29, 1960, 31–48).

velkomoravské. Tak např. nebyly z první části Merseburského penitenciálu přeloženy kánony o ptakopravcích, hádačích a věštcích, o posvátných stromech a kamenech, o únosu, o hostinách a obětech pohanských, o některých přestupcích proti mravní čistotě atd., jak je to názorně vidět z paralelního přetisku prvních dvou částí Merseburského penitenciálu a Zapovědí u N. S. Suvorova (Slědy o. c., Priloženija, str. III. až XXVIII.).

Nejstarší záznam Zapovědí se nachází v hlaholském Euchologiu Sinajském z XI. století, je tam přidán na konec jeho trěbniku (rituálu), jak to bylo i jinde obyčejem; odtud jej přetiskli oba vydavatelé Euchologia, J. Frček (Patrologia Orientalis XXV, 3, 1939) a R. Nahtigal (1941–42).¹¹²⁾ Kromě toho se zachoval ve dvou ruských rukopisech obsahujících prvotní typ Metodějova překladu nomokánonu, v Ustužsko-Rumjancevském z konce XIII. století a Ioasafovském z XVI. století. Zde se s ním seznámil N. S. Suvorov a vydal jej ve svých památných Slědech (1888) s obšírným komentářem, v němž dospěl k přesvědčení, že tento penitenciál byl sepsán pod vlivem západního katolického práva. Tím vyvolal prudkou polemiku ze strany předního ruského kanonisty A. S. Pavlova, ale novodobý výzkum této otázky historickoprávní dal Suvorovi posmrtně za pravdu.¹¹³⁾ Dnes ovšem třeba tento problém formulovat poněkud jinak: nešlo tu o přímé vlivy západně katolického práva na staroruské církevní právo, nýbrž o vlivy nepřímé. Přímě se tyto vlivy projevíly v památkách velkomoravských neboli cyrilometodějských, jmenovitě v Zakonu sudném a v Zapovědích, a teprve nepřímě tím, že tyto velkomoravské texty se rozšířily do Ruska ať už bezprostředně či oklikou přes Balkán, byly též ovlivněny tímto novým přínosem ze západu staroruské právní texty.

Účinek kající disciplíny závisel na tom, zda jeho předpisy byly dodržovány, nebo zda tu byla možnost jistého zmírnění. Některé penitenciály totiž připouštěly, že se mohlo pokání uložené zaměnit nebo nahradit jinými dobrými skutky. Zapovědi však, až na nepatrné vý-

¹¹²⁾ J. Frček a R. Nahtigal, oba vydavatelé hlaholského Euchologia Sinajského, otiskli tento text Zapovědí cyrilicí, Frček s francouzským překladem a Nahtigal s bohatým textově kritickým aparátem.

¹¹³⁾ O této polemice mezi N. S. Suvorovem a A. S. Pavlovem srov. níže uvedený spis V. Vondráka, *Zachodnioeuropejskie postanowienia pokutne* (str. 8–17).

jimky, neznaly těchto kommutací a redempcí charakteristických pro irské penitenciály, podobně jako jich nemá penitenciál merseburský¹¹⁴). Jakousi náhradou za tuto mezeru byly patrně dva pseudo-Bonifaciovy kánony penitenciální, podle nichž bylo možno uložené pokání nahradit jistým počtem mší. Byly přeloženy v době velkomoravské a zachovaly se jako poslední stati (43 a 44) v zmíněném staročeském penitenciálu.¹¹⁵

Nehledě k jejich kanonické stránce mají penitenciály také nemalý význam pro kulturní dějiny. V nich se obrazel světový názor jejich autorů, život a mravy jejich prostředí. Jak upozorňuje Th. P. Oakley¹¹⁶), pronikla kajicnická praxe středověká mnohem hlouběji do života, než se tušilo, a byla spjata úzce s různými sociálními, hospodářskými a politickými názory středověké společnosti. Proto si zaslouží, aby jim byla věnována náležitá pozornost. Pro jazykový a věcný výklad Zapovědí je nezbytnou pomůckou obšírná studie Václava Vondráka: *Zachodnio-europejskie postanowienia pokutne w języku cerkiewnosłowiańskim* (Rozprawy akademii, II, tom XXV, Krakow 1905, 1–67).

Jakožto příručka pro zpovědníka při ukládání epitimie, pokání, souvisel penitenciál se zpovědním řádem, kde se naň odkazuje. Ale poněvadž to nebyl text liturgický, není k němu připojen, ale umístěn až na konci rituálu Sinajského Euchologia.

¹¹⁴) Srov. B. Poschmann, *Die abendländische Kirchenbusse im frühen Mittelalter* (Breslau 1930), str. 18n.; Th. P. Oakley, *Alleviations of Penance in the Continental Penitentials* (Speculum XII, 1937) 488–502.

¹¹⁵) Srov. pozn. 111.

¹¹⁶) Srovnej poznámku 114. Oakley upozorňuje na to, že toto kajicnictví byl všeobecný prostředek užívaný v normálním průběhu církevní kázně. Tato skutečnost bývá často v studiích středověkých pomíjena, ježto se klade velký důraz na klatbu a interdikt, což byly zcela mimořádné zbraně užívané v případech, kdy obyčejné prostředky selhávaly. — O kulturním významu penitenciálů srov. též S. I. Smirnov, *Materialy dlja drevne-russkoj pokajannoj discipliny* (Čtenija kn. 3, Moskva 1912).

VELKOMORAVSKÁ ŠKOLA LITERÁRNÍ

V tomto souboru, který představuje literární památky velkomoravské, jeví se přes žánrovou rozmanitost jistý jazykový i myšlenkový soulad. Bylo to dílo inspirované osobnostmi světového významu, které si k jeho uskutečnění dovedly najít oddané a schopné spolupracovníky. Bez nadřazenosti možno mluvit o literární škole velkomoravské, která zvláště za druhého období Metodějova arcibiskupství (874—885) rozvinula bohatou činnost překladatelskou i původní. Kde bylo její sídlo, není blíže udáno, ale bylo patrně poblíž rezidence Metodějovy. O tom, že byla i po technické stránce vybavena vším potřebným, svědčí zpráva ŽM kap. 15, že Metoděj měl mezi svými učedníky dva dovedné kněze tycho-grafy, „skoropisce“, kteří mu umožnili pořídit kodifikaci starozákonního překladu biblického v osmi měsících. Bohužel, nezachovala se nám žádná ukázka tohoto hlaholského „rychlopisu“, jehož původcem byl nejspíš asi sám vynálezce hlaholské abecedy Konstantin. Rukopisy, které vyšly z této dílny, pokud to byly texty liturgické, byly nepochybně opatřeny zpěvními značkami (neumami), ale žádný takový rukopis se nezachoval. Jediné Kyjev. listy, v jejichž nadřádkových znaménkách se tají asi též návod pro zpěvnou recitaci, dosvědčují existenci takovýchto notovaných textů.

Jádrem této literární družiny byli mladí lidé „stejného ducha“ s Konstantinem a Metodějem, kteří přišli s nimi z Cařihradu na Moravu. Rodem byli to Slované z Makedonie, z okolí Soluně, kteří svůj stesk po rodném kraji vyzpívali v kánonu k počtě patrona soluňského, sv. Dimitria, jehož překlad je rovněž pojat do tohoto výboru¹⁷⁾. Dokud byli

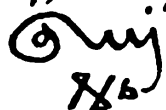
¹⁷⁾ V. Jagić, *Služebnyja Minei* (1896, 176—190) uvádí na svátek sv. mučedníka Dimitria (26. října) dva kánony, z nichž první je překlad řeckého kánonu Theofanova, druhý však není doložen v řeckém znění ani v benátském tištěném vydání Minejí ani v rukopisech, které byly Jagićovi dostupné. Tento druhý kánon je nepochybně původní skladba z doby velkomoravské, nejspíš dílo jednoho ze slovanských apoštolů nebo společné dílo obou. Hned první píseň se počíná slovy charakteristickými pro myšlenkové zaměření cyrilometodějské (srov. F. Grivec, *Clozov glagolit* o. c. 389). Srov. I. Ivanov, *Novi vesti za Kirila i Metodija*. 1. Kanon na sv. Dimitrija Solunski ot Kirila i Metodija (Zorja, č. 5404, 1938). R. Jakobson, *Přehlédnutá památka velkomoravská* (Lid. noviny 23. XII. 1937). K. Horálek, *Studie o slov. verši* (265, p. 8). O tomto kánonu chystám zvláštní studii.

и по той мнѣши . Удобѣшеть
 послѣже по той мнѣши , неже прѣ
 во ея по той мнѣши . Оубо въ проен
 шикни гниа греческаго гла , к то
 въ ея по той мнѣши , или
 книгы прѣложилъ или въ кое арѣ
 ма . по той мнѣши .
 Оубо въ проенши словенскыа
 бжкоара , гла , к то въ пимена
 сътвори лъ ея , или к то книгы
 прѣложилъ въ ея по той мнѣши , и въ
 ша въ речеть , стын к шн стпани
 нъ философа нарцаемыи к ѳриъ .
 по той мнѣши , книгы прѣ
 ложилъ . и мѣждѣ братѣв его . С
 кѣ въ ея жни , иже кѣ по той мнѣ
 ши . аще въ проенши , въ кое арѣ
 ма . по той мнѣши . к то въ
 мена мнѣхана црѣ греческа . и борн
 са кна са болгарска . и раетница ,
 кнѣморавска . и кшцла , кна са
 блатьска . блѣ поже въ зданіа
 всего мира . С . п . г . Сѣтѣ , и
 и нѣ по той мнѣши , иже кѣ по той мнѣ
 ши . аще въ ея по той мнѣши . а
 нынѣ по той мнѣши . такъ ра въ

одор.

братіе , въ ея по той мнѣши .
 Сѣтѣ слава . чѣтъ и дрѣ жаван по
 клананіе . нынѣ по той мнѣши , и
 въ ея по той мнѣши

аѣкъмъ →

PRÁVNÍ PAMÁTKY
ZAKON SUDNYJ LJUDEM
A)

1

Před všeobecným zákoníkem třeba se zmínit o víře boží. Proto svatý Konstantin napřed v prvním zákoně napsal a řekl takto: Každý statek, v němž se konají oběti nebo přísahy pohanské, ať jest odevzdán božimu chrámu se vším jměním, které mají ti pánové v tomto statku. Ti, kdo konají oběti a přísahy, ať jsou prodáni s veškerým svým jměním, cena pak za ně stržena ať se dá chudým.

2

V každé při a žalobě a udání je povinností knížete a soudce nepřijímat udání bez mnohých svědků, ale třeba říci stranám a žalobcům a udavačům: nedokážete-li to přísežníky, jak velí i zákon boží, očekávejte, že přijmete týž trest, který jste vyslovili proti druhému. Tak velí boží zákon, a kdo ho nezachovává, budiž proklet.

Deut 19.
18—19

3

O KOŘISTI

Kdo vychází proti nepříteli do boje, má se chránit všech zlých slov a skutků, má mít na mysli Boha a konat modlitbu a s rozvahou vést boj, neboť pomoc dává se od Boha těm, kdo mají srdce rozvážné. Neb vítězství v boji není v přemnohé síle, nýbrž moc je od Boha. Dá-li tedy Bůh vítězství, šestý díl ať si vezme kníže a celou ostatní částku ať si vezme všechen lid a rozdělí rovným dílem, velcí i malí. Neboť županům stačí díl knížecí a přírůstek žoldu jejich mužstva. Najdou-li se mezi nimi někteří, buď kmeti nebo prostí vojíni, kteří se odváží a vykonají chrabré a rekovné činy, kníže nebo vojevůdce právě tam přítomný ať z řečeného knížecího podílu jim přidá, jak se sluší, aby je vy-

znamenal. Podle částky, jež připadá na ty, kteří se účastní boje, ať je i částka těch, kteří zůstanou v táboře. *Neboť tak je to řečeno a napsáno a ustaveno od proroka Davida.*

4

Má-li kdo svou ženu a přiměšuje se k otrokyni, když je tento přečin prokázán, má tato být prodána od knížete té země do jiné země, cena pak za ni stržená *má se dát chudým. Rouněž smilník má být jim podle zákona božího přikázán kněžím na sedmileté pokání: dvě léta ať stojí venku před božím chrámem po čas mše, dvě léta ať vchází do chrámu do svatého evangelia a ostatní (část mše) ať stojí venku a poslouchá mši, další pak dva roky do Věřim v jediného Boha, a sedmý rok ať stojí, ale ať nepřijímá. Po skončení sedmi let, v osmý rok, ať přijímá. Jsou pak povinni nejísti leda toliko svůj chléb a vodu po sedm let.*

5

Kdo se dopouští smilství s cizí otrokyní, ať zaplatí 30 stljazů pánu otrokyně a sám se podrobí sedmiletému pokání, jak jsme řekli, aby nebyl pokutován. Je-li chudý, ať podle svého majetku zaplatí pánu otrokyně a sám se podrobí řečenému pokání.

6

Kdo se dopouští smilství s jeptiškou, tomu (podle světského zákona uřezávají nos), *ale podle církevního ať se mu uloží pokání 15 let.*

7

Kdo si vezme za ženu matku svého kmotřence, podle zákona světského oběma jim uřezávají nos a rozlučují je od sebe, *ale podle církevního zákona ať jsou rozloučeni a ať jsou podrobeni pokání 15 let. Řád pak tohoto pokání je takový: pět let stát venku s pláčem a posloucháním mše, potom čtyři v chrámě do svatého evangelia a tři do Věřim v jediného Boha a tři až do*

konce (mše) o chlebě a vodě. A tak když ukončí svou lhůtu, v šestnáctém roce ať přijímají. Týž trest ať stihne toho, kdo se ožení se svou křestní dcerou nebo se proviní s udanou.

7a O SVĚDCÍCH

Nad všemi těmito má kníže a soudce v každé při konat vyšetřování s veškerou pozorností a trpělivostí a neodsuzovat bez svědků, nýbrž vyhledávat svědky pravé, kteří se bojí Boha a jsou vážení a nemají žádného nepřátelství ani zlosti ani odporu ani žaloby s tím, o němž vypovídají, ale pro strach Boží a jeho spravedlnost. Počet pak svědků ať bývá jedenáct nebo víc než tento počet, při malých sporech od sedmi do tří, ne však méně než tento počet. Soudce pak má moc vzít zástavu od toho, proti němuž vypovídají, a určit svědkům buď přísahu nebo peněžitou pokutu nebo týž trest, budou-li v některé době přistiženi, že lžou. Nemají se pak přijímat ani v jedné při za svědky ti, kdo budou někdy usvědčeni ze lži nebo z přestupování zákona božského, nebo že vedou život zvířecí, nebo ti, kteří nejsou přičetní, a proto se ku přísaze nepřipouštějí.

8

Kdo svedl dívku pannu, ale ne se svolením rodičů, když tito se o tom později dovědí, bude-li si ji přát pojmout za ženu a rodiče její to rovněž budou chtít, ať je svatba. Pakliže se bude jeden z nich zdráhat, a je-li to člověk vážený pro své bohatství, ať dá dívce za zneuctění litru zlata, to jest 72 stljaze. Je-li chudší, ať dá polovici svého jmění. Je-li však nemajetný, ať jej soudce země potrestá bitím a vyhostí ze své oblasti. Je pak povinen podrobit se pokání sedmi let, jak jsme napsali.

9

Kdo znásilnil dívku pannu na pustém místě, kde nebylo nikoho, kdo by jí mohl pomoci, ať jest pokutován a jeho majetek ať je dán dívce.

10

Kdo svedl dospívající dívku před dobou třinácti let, ať je pokutován vším svým majetkem a výnos ať se dá dívce. *Podle církevního zákona on i ten, kdo se dopustil násilí na dívce zasnoubené muži, všichni podléhají sedmiletému pokání, jak jsme již dříve řekli stran ženy udané.*

11

Kdo svedl dívku zasnoubenou muži, třebaže k ní vešel s jejím svolením, tomu má být uříznut nos.

12

Krvesmilníci, uzavírající sňatek s pokrevnými, ať jsou rozloučeni.

13

Kdo má dvě ženy, ať vyžene pozdější i s dětmi a ať jest bit, *pokání pak sedmi let.*

14

Kdo podpaluje cizí les nebo kácí z něho stromy, jest povinen dvojnásobkem.

15

Kdo z nějakého nepřátelství nebo pro loupež majetku zapaluje ohněm obytná stavení, je-li to v městě, ať ho upálí ohněm, pakliže to je ve vsi nebo ve statku, ať ho mečem popraví, *ale podle církevního zákona se předává na pokání dvanácti let, poněvadž je to nepřítel.* Chce-li kdo spálit strniště nebo křoví na svém poli a zažehne oheň a ten oheň přeskočí a zapálí cizí pole nebo cizí vinici, třeba věc posoudit a vyšetřit, a stalo-li se to tím, že z nevědomosti nebo z lehkomyšlnosti zapálil oheň, ať vyhořelého odškodní; nebo by zapálil oheň za větrného dne nebo neučinil potřebná opatření řka: oheň se nerozšíří, nebo

kdyby mu bylo líno, nebo nebylo by mu to nemožné, a o h e ň
s p á l í, ať z a p l a t í a ať j e s t b i t. Pakliže by všechno
zachoval, a náhle přikvapí bouře, a proto se oheň daleko rozšíří,
ať není odsouzen. Jestliže se bleskem zapálí něčí dům a shoří
to nebo ono z jeho vlastního obydlí, a oheň se rozšíří a sežehne
nakonec domy okolních jeho sousedů, jelikož požár ten vznikl
znenadání, nebývá odsouzen.

16

Nikdo ať toho, kdo se utíká do chrámu, násilím n e v y v e d e,
ale ten, kdo se sem utekl, ať vyloží knězi svou věc a vinu jím
spáchanou, a ten ať jej převezme jako utečence, aby jeho zločin
byl podle zákona vyšetřen a prozkoumán. Pokusí-li se kdo, ať
je to kdokoli, násilím vyvést z chrámu toho, kdo se sem utekl,
ať dostane 140 ran, a potom ať se, jak náleží, prozkoumá zločin
toho, kdo se sem utekl.

17

Má-li kdo s někým spor a neoznámí to vladykům, ale jedná
o své újmě a buď mocí nebo násilím chce prosadit svou, i když
tak učiní opravdu, aby dostal své, ať ztratí svou věc a ať ji
vrátí. Pakliže vezme něco cizího, ať je bit od vladyky té země,
poněvadž se nepodrobuje moci a sám se stává svým mstitelem.
A když takto si počíná, ať restituuje to, co vzal.

18

Mluví-li rodiče a děti proti sobě, ať se jim nevěří. A ani pro
pána ani proti pánovi buď otrok či propuštěnec ať nebývá
svědkem.

19

Kdo koupí od cizích vojínů válečného zajatce a restituuje ho
k sobě do domu, má-li zajatec obnos, který zaň dal, a dá jej za
sebe, ať odejde svoboden. Pakliže ho nemá, ať ten, kdo jej kou-

pil, podrží si jej jako námezdníka, dokud si neodpracuje obnos, na němž se dohodli. Při tom mzda, *na každý rok tři stljazy*, se mu určuje před svědky. *A ten, kdo ji takto dovrší, bývá propuštěn na svobodu.*

20

Svědkové z poslechu ať nesvědčí a neříkají: slyšeli jsme od někoho, že tento je dlužník, *nebo něco jiného svědčí z poslechu*, i když jsou to župani, kteří svědčí.

21

Vojíni, kteří byli zajati a zapřeli svatou naši křesťanskou víru, kdy se vracejí *do své země a k svému občanskému právu*, ať jsou předáni církvi.

22

Vypůjčí-li si kdo koně do určitého místa a *odvede-li jej* nebo pošle za místo určené, a přihodí-li se, že se poškodí nebo zemře, musí vypůjčovatel dát odškodné pánu koně.

23

Kdo zavřel cizí dobytek a buď hladem umořil nebo nějak jinak zahubil, budiž odsouzen k dvojnásobku.

24

Kdo krade na vojně, je-li to zbraň, ať je bit; je-li to kůň, *ať je pokutován.*

25

Pán otroka, který krade, chce-li si podržet takového otroka, ať nahradí škodu; nechce-li mít tohoto otroka, ať jej odevzdá do otroctví okradenému.

26

Kdo cizí stádo jakkoli zahání, učinil-li tak poprvé, ať je bit; jestliže podruhé, ať je vyhnán ze země; jestliže potřetí, *ať je pokutován*, ale teprve až navrátí vše, co byl odehnal.

27

Kdo mrtvé v hrobě svléká, *ať je pokutován*.

28

Kdo vstupuje do kněžiště ve dne nebo v noci a vezme něco z posvátných nádob nebo rouch nebo z jakékoli jiné věci, *ať je pokutován*; a kdo vezme něco z chrámu mimo kněžiště, ať je bit, ostříhán a poslán ze země jako bezbožník.

29

Kdo ukradne svobodného člověka a prodá *nebo zotročí*, *ať je zotročen, jako i on svobodného člověka zotročil, ať ustoupí do téhož otroctví*.

30

Kdo láká k sobě cizího otroka a skrývá ho a nezjeví, kde jest, je povinen restituovat tohoto svému pánu a jiného takového otroka dát nebo jeho cenu.

30a

PŘE MANŽELŮ

Moudrost Tvůrce a Spasitele našeho Pána Boha nás učí, že manželské soužití je od Boha nerozlučným. Ten totiž, který stvořil člověka nejsoucího v bytí, nestvořil stejně ženu tím, že by vzal hlínu ze země, ačkoli mohl, ale vzal žebro z muže a stvořil ji, aby takto moudře sloučením jednoho těla ve dvou osobách uzákonil nerozlučné manželství. Proto ani ženu, jež

z ďábelské lsti začala hořké ochutnání a dala z téhož ochutnání muži okusit, od něho nerozloučil, ani také muže, který se dopustil s manželkou přestoupení příkazu božího, od ženy nerozloučil, ale uložil jim za ten hřích utrpení, manželství jejich však nerozloučil.

Mat 19.3

Tímto tedy zákonem — již zjeveným a opět potvrzeným od evangelia tehdy, když se farizeové otázali Krista Boha našeho, zda je dovoleno propouštět vlastní ženu pro každý hřích, a Ježíš odpověděl: Co Bůh spojil, člověk ať nerozlučuje kromě příčiny smilstva — i my se řídíme jakožto opravdoví učedníci Krista Boha a neodvažujeme se nic jiného uzákonit. Poněvadž však od ďábla vpadá mezi manžely nenávisť pro žaloby nebo pro tělesnou nebo jinou špatnost, proto do počtu věcí, pro které se manželé rozlučují, stanovíme zákonem tyto:

Rozlučuje se muž od své ženy pro takový hřích, a bude-li žena usvědčena, že činí jakýkoli úklad jeho životu, nebo ačkoli se dověděla o nějakých zlých skutcích jiných osob proti muži, neoznámí mu to, a upadne-li do nemoci malomocenství.

Opět pak žena se rozlučuje od svého muže, bude-li jí činit nějaký úklad, nebo ač ví to o jiném, neoznámí jí to, a upadne-li do nemoci malomocenství, *a přihodí-li se, že jeden z nich před manželským stykem upadne do zlé nemoci.*

Toto vše náleží knížatům a soudcům se svědky vyšetřit, jak jsme shora napsali, na soudu božím, kterým se mají všechny zlořády lidské od knížat soudit. A proto nesmíme se ohlížet na nikoho, ale všechny den co den vyučovat v božím zákonu a doufat v Krista Boha, že na všeobecném soudu uslyšíme blažený hlas: Pojdte požehnaní služebníci věrní, nad mnohým vás ustanovím, vejděte v radost Pána Boha vašeho a veselte se s anděly na věky věků. Amen.

Mat 25.21

KOMENTÁŘ K ZAKONU SUDNÉMU LJUDEM

Tento první český překlad nejstarší právní památky slovanské, soudního zákoníku pro laiky, Cyrilem a Metodějem sestaveného na žádost moravských knížat, chce podat co nejpřesněji smysl prvotního textu, který se zachoval až v pozdních opisech v podobě značně porušené. Jde ovšem jen

o původní krátkou redakci, spojenou svým vznikem s půdou velkomoravskou. Další dvě redakce, obširná a smíšená, vzniklé na Rusi jednak přidáním dalších 45 statí, jednak kombinováním krátké a obširné redakce, přes svůj pozdní původ poskytují nám leckterý cenný detail pro rekonstrukci některých porušených míst prvotního znění. Všecek tento textový materiál je nyní zpřístupněn monumentální dvousvazkovou edicí M. N. Tichomirova (Moskva 1961). Kromě toho vydal V. Ganev velké dílo o 620 stránkách (*Законъ судный ljudemъ*, Sofija 1959), které má být zároveň apologií bulharské provenience této památky. Ostatní literaturu viz v literárně historickém výkladu.

Zakon sudnyj (= ZS) je z převážné části doslovný překlad z byzantské právní příručky, zvané Ekloga, samostatně jsou koncipovány a přidány statí 1, 2 a 7a (v numeraci statí se z dobrých důvodů přidržuji Ganeva) a ke konci statí 30a závěr k celému dílu. Jinak v samém textu převzatém z Eklogy, jsou na mnohých místech provedeny změny hlavně tím, že tresty hrdelní a mrzačící jsou zmírněny nebo nahrazeny církevním pokáním (epitimií neboli „postem“). Text, který není obsažen v řecké Ekloze nebo se od ní odchyluje, je vytištěn kurzívou. Na mezerách, vzniklých nepozorností opisovačů, text doplněný z obširné redakce je proložen.

V starších pracích o Zakonu sudném nebyl věnován dostatečný zřetel řecké Ekloze. Lze to pozorovat také často v interpretacích Ganevových, který sice uvádí a překládá při jednotlivých statích příslušný text z Eklogy, ale nepřihlíží k překladům již tištěným, jako jsou: I. Leunclavii *Amelburni*, *Juris Graeco-Romani tam canonici quam civilis tomii duo* (Francofurti 1596), latinský překlad je v II. díle, str. 79n, který po smrti Leunclavia vydal M. Freherus; E. H. Freshfield, *A Manuel of Roman Law The Ecloga* (Cambridge 1926) a *A revised manuel of Roman Law Ecloga privata aucta* (Cambridge 1927) s anglickým překladem; A. Spulber, *L'Éclogue des Isauriens* (Cernautzi 1929) s francouzským překladem; B. Sinogowitz, *Studien zum Strafrecht der Ekloge* (München 1952, strojepis; knižně: Atheny 1956) s částečným německým překladem.

Většina statí přeložených z Eklogy je vzata z jejího XVII. titulu, obsahujícího trestní sankce, jen pět náleží jiným titulům; jsou to: stať 3. o rozdělení válečné kořisti z tit. XVIII, stať 18. o svědectví rodičů a dětí z tit. XIV. 2–3, stať 19. o vykoupení válečného zajatce z tit. VIII. 6, stať 20. o svědcích z doslechu z tit. XIV. 9, a stať 30a o soudní při manželů z tit. II. 12–13.

Zdůraznil jsem již dříve (Slavia 32, 1963, 256) to, že při řešení mnohých otázek textologických třeba přihlížet k celé rukopisné tradici obou základních typů Zakona sudného, i když ve svém pozdějším vývoji byly na sobě nezávislé. Podrobný rozbor vede nás k tomu poznání, že podkladem pro obširnou redakci byl nějaký text krátkého Zakona sudného blízký tzv. Joasafovské kormčaji (zkratka J a s podle marginalie: J a s a f),

kteřá sice byla psána až v 16. století, ale zachovala mnohé jedinečné varianty, kterými lze opravit porušený text, zvlášt když je nacházíme též v obširné a smíšené redakci. Tímto postupem získáváme na mnohých obtížných místech správný smysl, jaký tanul autoru na mysli. Ve svém komentáři odkazují často na práci Vl. Procházky: *Deset poznámek ke Ganevovu výkladu krátké redakce Zakona sudného ljudem* (Právně-historické studie 9, 1963, 302—317); zkratka: Procházka Ganev.

1

Před všeobecným zákoníkem: Slov. *Preže vsękoja pravdy*. K výkladu sousloví „vsęjakaja pravda“ srv. ŽM kap. 5. pozn.; Byzantinoslavica 12, 1951, 168n. Nezdá se mi možné, aby byl přehlížen terminologický souhlas mezi ZS a ŽM. I jako biblický výraz (Mat 3.15) třeba jej chápat ve smyslu souhrnu starozákonních předpisů. Zřetelně je to vyjádřeno např. v rkp. Clozově 6a 31—35 (A. Dostál, *Clozianus*, 1959, 192—3), kde se *vsęka pravda* vykládá jako *vsęa zakonnaę* (řec. *panta nomima*). V staroslověňštině slovo *pravda* značí spravedlnost, v právní terminologii pak sám pojem práva, jakož i všechny jeho projevy, tj. zákon, sborník soudních zákonů čili tzv. sudebník apod. Srov. P. M. Mroček-Drozdovskij (Slavia 30, 1961, 15 p. 41).

— o víře boží: Zde přijímám variantu rkp. Jas: *o božii věřě*; jinak má krátká redakce: *o božii pravdě*.

— svatý Konstantin: tj. Konstantin Cyril, který v tomto prvním zákoně použil proti tajnému konání pohanských obřadů a přísah trestní sankce z kodexu římského práva (Codex Juris Civilis Romani 1, I, tit. XI, 7—8), kde se stanoví, že ten, kdo by se přes zákaz starých nařízení odvážil konat pohanské oběti, bude-li usvědčen před soudem, bude potrestán konfiskací všeho svého majetku a stejně i ten, kdo o tomto konání oběti věděl nebo je vykonával. Dále se tam stanoví, že i kdyby něco takového bylo spácháno v cizím statku nebo domu (*in alieno praedio vel domo*) s vědomím pánů, bude ten statek nebo dům konfiskován, a pánové pouze jen proto, že vědomě dali souhlas, aby jejich bydliště bylo takto poskvřněno, budou potrestáni ztrátou úřadu nebo vojenské hodnosti a konfiskací svého majetku. — Přitom třeba zdůraznit, že výraz „selo“ v ZS nemůže mít význam „vesnice“ jako v ruštině a bulharštině; překlady jako u Orořaka „ein Dorf“ (srov. Ganev ZSL o. c. 167) jsou nesprávné. Podle materiálu Staroslověňského slovníku ČSl. akademie věd značí v tomto nejstarším období slovanského písennictví *selo* = *statek, dvorec, usedlost*, což se shoduje s citovanou sankcí římského kodexu (*praedium vel domus*).

2

— V každé přia žalobě a udání: Podle Vl. Procházky (*Posluchę et vidokę dans le droit slave*, BZS 20, 1959, 231—251) jde tu o trojí druh žaloby: a) proces civilní (*prja* přednesená *supernikem*), b) proces trestní,

v němž žaloba je přednesena osobou poškozenou (*kleveta* přednesená *klevetníkem*), c) proces trestní, kde žaloba je přednesená osobou třetí (*šepťy* podané *šepotníkem*).

— nepřijímat udání bez mnohých svědků: Slov. *ne poslušati bezъ svѣditelъ mnogъ*. Je to první zřetelný vztah ZS k Metodějově řeči k soudcům, kde se rovněž na počátku citátem z Exodu (23.1) uvádí tento zákaz. Celá tato řeč Metodějova se věcně opírá o ZS a do jisté míry jej vykládá. Termín *poslušati* má v ZS tentýž význam jako v řeči Metodějově výraz *sluchъ prijeti*.

— nedokážete-li to přísežníky: slov. *ašte ne pritъknete poslusěchъ*. K tomu srov. Vl. Procházka, K historicko právnímu významu csl. *pritъknoti* a jeho parafrázi z ruských pramenů (SL 26, 1957, 336—340). Termín *posluchъ*, původně snad tzv. „svědek pokřiku“ napadené osoby, nabyl později, když došlo k formalizaci procesu, význam přísežníka, s nímž terminologicky splynul, tj. osoby, která svou výpovědí vyjadřuje jen své subjektivní přesvědčení o nevinosti obžalovaného, nikoli však svou objektivní znalost sporných věcí (Vl. Procházka, *Posluchъ* o. c. 239). Srov. též K. Kadlec, *Přísežní pomocníci v právu slovanském* (Sborník věd právních a státních 15, 1915, 262). Nejde tu tedy podle Procházky (Ganev o. c. 316) o svědky synodální, ale vůbec tu také nejde ani o svědky, nýbrž o přísežníky, instituci typickou právě pro raně feudální proces.

— t ý ž t r e s t . . . Tak velí boží zákon: Myslí se trest *talionis* podle „božího zákona“, tj. mojžíšského zákona (Deuter. 19. 18—19).

3

Ekloga XVIII.

Uvádím u každé stati ZS odkaz na příslušný titul, popřípadě i na číslo stati v tomto byzantském zákoníku, z níž je přeložena. Doba vzniku Eklogy se udává různě. Dříve podle Zachariae a Lingenthal (*Collectio librorum juris graeci-romani ineditorum*, Lipsiae 1852) byl udáván rok 740. Přehled této otázky viz u Th. Saturníka (*Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*, 1922, 7—9). Již V. Vasilevskij (*ŽMNPr* 1879, č. 199, 275) navrhol vzhledem na souhlasné udání 9. indikce ve všech rukopisech rok 726, který je skutečně zachován v jednom rkp. (z Divrovuni) ze 16. stol.; jako nejpravděpodobnější jej přijímají D. Ginis (*Das Promulgationsjahr der Isaurischen Eclogie*, Byz. Zeitschr. 24, 1923, 345—358), C. A. Spulber, *L'Éclogue* o. c. 82—86, G. Ostrogorsky (*Geschichte des byz. Staates*, Handbuch d. Altertumswiss., Byzant. Handbuch I, 2, 99n), V. Grumel v *Échos d'Orient* 38, 1935, 325n., Jehan de Malafosse (*Dictionnaire du droit canonique* 1950, heslo: Epanagoge). Již z předmluvy k Ekloge je patrné, že tento zákoník byl sepsán na počátku vlády isaurských (správně syrských) císařů Lva a Konstantina, a poněvadž tomuto bylo v r. 726 teprve osm let, byl vlastním autorem jeho otec Lev. Sinogowitz (o. c. 1, 10) však se s tímto datováním nesrovnává a odvolává se na

F. Dölgera (Ist der Nomos Georgikos ein Gesetz Justinians II.? in: Festschrift Leopold Wanger II, München 1945); jiná možnost by byl rok 741. O přeskupení materiálu převzatého z Eklogy v ZS pod vlivem starokřesťanské sbírky *Lex Dei seu Mosaicarum et Romanarum legum collatio* srov. mou stať K otázce původu Zakona sudného ljudem (SL 30, 1961, 12n).

— P o d l e č á s t k y : slov. *po časti* vztahovali bulharští právní historikové nesprávně do předcházející věty (Danailov, Bobčev, Orošakov i Ganev o. c. 204, srov. SL 32, 1963, 258 p. 30), správný překlad mají Leunclavius (o. c. II. 133), Freshfield (Ecloga 114), Spulber (o. c. 76).

— N e b o ť t a k j e t o ř e č e n o a n a p s á n o . . . : řec. jen: *kata to gegrammenon*, v řec. textu i v lat. překladu Leunclaviově je to vynecháno, jak upozornil již Zachariae v. Lingenthal (o. c. p. 15), rovněž u Freshfielda; Spulber nesprávně: *tel qu'il est consigné dans l'inventaire*. Ve skutečnosti je to odkaz na bibli, a sice na 1 Reg 30, 24: *aequa enim pars erit descendantis ad praelium, et remanentis ad sarcinas, et similiter dividit*.

4

Ekloga XVII. 21

— p ř i m ě š u j e s e : slov. *priměšaja se rabě* (za řec. *syggenomenos*). Ponechávám tento archaismus ve významu „tělesně obcovati“ běžný ve staré češtině až do Hájka (např. v Kronice k r. 1039), převzatý autorem ZS patrně z tehdejšího úzu velkomoravského, stejně jako jiná varianta *priložiti se děvici* (srov. o tom mou stať: K lexiku Zakona sudného ljudem, SR 10, 1957, 61–66).

— s e d m i l e t é p o k á n í : Staroslověnský termín *postъ* značí církevní pokání neboli epitimii, jehož hlavní úkon byl půst v jisté stanovené dny. Podle starokřesťanské praxe od 3. stol. měl tento „půst“ neboli pokání čtyři stupně, které jsou v ZS zřetelně vyznačeny: 1. plačící (*flentes*), kteří po čas bohoslužby „stáli venku“ v předsíni chrámové a s pláčem prosili vcházející, aby se za ně přimlouvali a modlili; 2. slyšící (*audientes*), kteří mohli být přítomni v chrámě při mši katechumenů (zde: do svatého evangelia); 3. klečící (*genuflectentes*) mohli obcovat celé mši klečíce, ale nesměli k přijímání; 4. spolustojící (*consistentes*), kteří jako ostatní věřící stáli ve chrámu, ale nesměli k přijímání (srov. W. M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts* I, 2. vyd. 1960, 84). V ZS třetí stupeň má tu zvláštnost, nikde jinde nedoloženou, že kající mohou zůstat ve chrámu do Věřím v Boha čili do kredo. Autor ZS měl zřejmě na mysli slovanskou liturgii sv. Petra, kde kredo je odděleno od evangelia řadou modliteb, kdežto v západní, římské mši kredo následuje bezprostředně po evangeliu.

— a ť p ř i j í m á : slov. *vsju* je chyba opisovačů, kteří neznali staroslověnský termín *vsъsdъ* pro přijímání a všelijak jej komolili, podobně jako v ŽM kap. 8 (srov. BZS 12, 1951, 164).

5

Ekloga XVII. 22

— 30 stljazů: slov. *stblezъ* (jinde *stlezbъ*) z gotského *skilliggs*, je to, jak upozornil již Suvorov (Slědy o. c. 47) západní název za lat. *solidus* (1 litra zlata = 72 stljazů = solidů) řec. *nomisma* neboli zlatníků, dukátů. Srov. také týž termín ve stati 8 a 19.

— řečenému pokání: Řád tohoto pokání je týž jako ve stati 4.

6

Ekloga XVII. 23

— uřezávají nos: V Ekloze se tento mrzačící trest „rhinokopie“ odůvodňuje tím, že pachatel svedením nevěsty Kristovy se vlastně dopustil cizoložství a podle toho byl potrestán (srov. Sinogowitz o. c. 96, 2. vyd. 72).

— pokání 15 let: Řád tohoto pokání je podán v stati následující.

— podle světského zákona: tj. podle Eklogy.

7

Ekloga XVII. 25,26

Již Suvorov upozornil, že v této 7. stati jsou sloučeny dvě stati Eklogy.

— matku svého kmotřence: řec. *tén synteknon*, pův. slov. překlad *kopetra* byl opisovači všelijak komolen (Ustuž. rkp. *kupitrobu*, Varsanof. *užikupetru*, ale řada jiných má správné *kupetru*). Správně překládá Leunclavius (o. c. 130): Qui specie tenus uxorem ducit eam, quae ex sancto et salutari baptismate facta est ipsi commater..., vyložíme-li termín *commater* jako matka křtěnce; totéž platí o „commère“ Spulberově (o. c. 67). Jde tu o manželskou překážku duchovního příbuzenství druhého stupně, uzákoněnou 53. kánonem Trullským r. 692 a přijatou na římských sněmech 721 a 747 (srov. SL 25, 1956, 231 a Senogowitz o. c. 136). Je to týž případ, o kterém se zmiňuje ŽM kap. 11 (viz pozn.) a Metodějova adhortace k soudcům (A. Dostál, Clozianus o. c. 131), jak je na to upozorněno v naší poznámce k textu.

— podle světského zákona: tj. podle Eklogy.

— Řád pak tohoto pokání: Srov. pozn. k stati 4. Jsou zde tytéž čtyři stupně kajčnické.

— ať přijímají: slov. *vse da vьzmutъ* zkomoleno, jako v stati 4., místo *vьsodъ da vьzmutъ*.

— se svou křestní dcerou, tj. se svou kmotřenkou, s dívkou, které byl na křtu kmotrem. Sňatek kmotra s křtěnkou byl zakázán již zákonem Justinianovým r. 530. Srov. o těchto překážkách duchovního příbuzenství výklad u N. S. Suvorova, Slědy (o. c. 26—37). Ganev (o. c. 264n) chápe slov. *dъšterъ svoju poimetъ ot stgo kрštenija* jako: kdo je kmotrem své vlastní dceři, a dává tomu přímo fantastický komentář, který nemá žádné opory v textu ZS.

7a

O svědcích

— Nad všemi těmito: tj. nad všemi těmi provinilci, o nichž je řeč ve statích 4., 5. a 6.

— neodsuzovat bez svědků: Srov. pozn. k statí 2. Podle VI. Procházky (SL 26, 1957, 339, pozn. 7) důkaz „přísežníků“ záležel v tom, že nejdříve přísahala strana o pravdivosti svého tvrzení a potom tuto její přísahu další přísahou nebo přísahami... potvrzovali tzv. přísežníci či spolupřísežníci nebo přísežní pomocníci.

— život zvířecí: Slov. *žitije skot'skoje* je zde pravděpodobně souhrnný výraz pro všechny tři druhy sexuálních zvráceností: bestialitu, incest a sodomii (srov. SL 27, 958, 531—3).

nejsou přičetní: Rukopisy krátké redakce ZS mají zde chybně: *o sebe (sebě) nepobědimi (nevědimi)*. Jedině v Puškinském rkp. obšírné redakce ZS se zachovalo správně verbální adjektivum *nebřdimъ* („o sebe nebdimi“); srov. Tichomirov o. c. II, 35; SL 27, 1958, 534 a 32, 1963, 258.

8

Ekloga XVII. 29

V této statí nejde o uzavření sňatku, nýbrž o náhradu škody dívce (Procházka, Ganev o. c. 311).

— Pakliže se bude jeden z nich zdráhat: slov. *ašteli jedinače ne račiti načnetb*; slovo *jedinače* je patrně zkomolenina místo *jedina čestb* (řec. *hen tón merón*), tj. jedna část, jedna strana.

— litru zlata: Srov. pozn. k statí 5.

— chudší: Slov. *podobъnъ*, Jas *podobněi*, řec. *endeesteros*.

— pokání sedmi let: Srov. pozn. k statí 4.

9

Ekloga XVII. 30

Ekloga udává trest uřezání nosu (rhinokopie).

— ať jest pokutován: Procházka (Ganev o. c. 313—4) upozorňuje, že právní termín *da prodastb se* neznačí prodej do otroctví, nýbrž že prodej je trest majetkový a zakládá se na principu odškodnění; později značil jakoukoli pokutu (např. ruská „prodaža“); v ZS, kde „je zachycen prvotnější stav, jde zřejmě o pokutu ve výši *odkladu*, peněžní hodnoty osoby, která před tím propadla hrdlem, a teprve v dalším vývoji se podle kompoziční zásady trestního práva z kapitálního trestu vykupovala“. V ZS se se již rozeznává „odškodnění poškozené osoby jměním pachatele... a pokuta prodeje jako veřejný trest ku prospěchu nositele soudní moci“.

10

Ekloga XVII, 31

— před dobou třinácti let: Ve všech rkp. krátké redakce se

čte: před dobou dvacíti let, což je zřejmý omyl, který povstal pravděpodobně při přepisu hlaholského originálu cyrilicí (srov. SL 27, 1958, 523).

— ať je pokutován: Srov. pozn. k 9. stati.

— stran ženy vdané: Srov. na konci 7. stati.

11

Ekloga XVII. 32

Přečin svedení zasnoubené dívky byl pokládán za cizoložství (Trullský kánon 97). Zde byl v ZS mrzačící trest rhinokopie ponechán.

12

Ekloga XVII. 33

Ekloga podle římského práva stanoví za incest trest stětí mečem a rhinokopii; mírnost ZS se vysvětlí tím, že „v oblasti aplikace ZS byly takové sňatky běžné, a tak bylo nutno postupovat umírněně“ (Procházka, Ganev 309).

13

Ekloga XVII. 35

— ať vyžene pozdější: Termín slovanský „menší“ označuje manželku pozdější, mladší ve smyslu časové souslednosti (Procházka, Ganev o. c. 309). „Církev respektovala starší svazky a jen při mnohoženství přikazovala výběr jedné z manželek, především hlavní, za jedinou (Vladimír Ruský, Vratislav Pomořský).“

14

Ekloga XVII. 40

— nebo kací: Všechny rkp. ZS krátké i obšírné redakce mají zde: *i sěky*; jediný toliko rkp. krátké redakce Čudovské (Solovecký z poč. 16. stol., sign. CM II, viz u Tichomirova o. c. I, 76) zachoval správné čtení: *ili sěky* (srov. SL 31, 1962, 147). Tento jediný rkp. zachoval také správnou variantu *preže sšestvija* místo chybného *preže šestvija* ve stati 30a.

15

Ekloga XVII. 41

— pokání dvanácti let: Srov. pozn. k 4. stati. Rozvržení na čtyři stupně určovala církevní vrchnost.

— z nevědomosti nebo z lehkomyšlnosti: Slov. *въ невѣдѣнїе или въ м [ъд] л [о] стъ*, řec. *kata apeirian é rhathymian*, je právní formule pro posouzení odpovědnosti a vyskytuje se též v Metodějově adhortaci k soudcům (Cloz 2b 30). Nacházíme ji také např. v řec. textu Prochironu (XIII. 3), ale slovanský text odpovídá jen z části byzantské předloze (srov. Saturník, Příspěvky o. c. 154). Srov. též výklad o Grivcově interpretaci pojmu *мѣдлостъ* v rkp. Clozově, který jsem podal v BZS 12, 1951, 159–161. Reflex této formule lze najít též na počátku kánonu

sv. Dimitria: *Отъ мъgly (místo: мъdlosti?) ljutyja i nevěžestvija očisti ny* (srov. str. 120).

— a oheň spálí, ať zaplatí a ať jest bit: Slova ta jsou v rukopisech krátké redakce vynechána vinou opisovačů a jsou doplněna podle obšírné a smíšené redakce (srov. Tichomirov o. c. 36, 62, 94, 125).

— z jeho vlastního obydlí: řec. *tón idión autou pragmatón*. Obšírná redakce má pozoruhodnou variantu: *ot svoego emy ruchla* místo *ot svoego emu chrama*. Výraz *ruchlo* ve významu domácí náradí, nemovitosti, svršky je hojně doložen v staroruské biblické tradici (srov. Sreznevskij, *Materialy* III, 198) a není vyloučeno, že bylo původně. i v krátké redakci na tomto místě.

16

Ekloga XVII. 1

— nevyvede: V krátké redakci ZS je vynecháno, v obšírné (Tichomirov o. c. 36, 62): *ne izvlači — da ne izvlečestъ*.

— 140 ran: V řeckém textu se udává jen 12 ran. V slov. textu ZS v krátké a smíšené (svodné) redakci 140, v obšírné 144 (Tichomirov I, 38, 44, 51, 63, 79, 97; II, 36, 62, 95, 125). K otázce právní ochrany asyly poznamenává Vl. Procházka (Ganev o. c. 312), že vývojem docházelo na západě k omezení rozsahu asyly, kdežto v zemi nově získané pro křesťanství, bylo postavení církve záměrně posilováno, a proto také asyl byl zvlášť zdůrazňován.

17

Ekloga XVII. 5

Tato stať stanoví nepřipustnost právní svépomoci.

— sám se stává mstitelem: Slov. *мѣстѣникъ* (var. *мѣстѣникъ*), řec. termín ekdikos, značí státního návladního, zástupce státu v obcích řeckých (F. Novotný, *Slovník lat.-český*, 1948, 452); lat. termín je také *vindex* za řec. *ekdikos*, známý též z Nového zákona (R 13.4 a 1 Th 4.6), kde se překládá *мѣстѣникъ*, *мѣстѣтель* tohoto prvního výrazu užívá i ZS. Podle Novotného (*Slovník* o. c. 1402) *vindex* je, „kdo právně převádí proti druhému spornou věc nebo osobu na svou stranu (t. ve své vlastnictví n. ochranu n. podobně)“. Vl. Procházka (Ganev o. c. 316) nesouhlasí s poznámkou prof. M. Andreeva k výkladům Ganevovým, že by tu šlo o snahu feudálů převzít soudnictví do svých rukou, spíše jsou tu chráněny zájmy byzantského státu. To platí i o poměrech moravských.

18

Ekloga XIV. 2—3

— Ani pro pána ani proti pánovi: Krátká redakce je zde úplně jasná. Ačkoli Orošakov (Oroschakoff, *Ein Denkmal des bulg. Rechtes* o. c. 231) podal správný překlad (*Weder für den Herrn, noch gegen den*

Herrn darf der Sklave oder der Befreite Zeuge sein), V. Ganev (Zakonъ sud. ljud. o. c. 470n) podle Danailova a Bobčeva zkratku *gi* a následující zápor *ni* čte jako jedno slovo *g[ospody]ni* a překládá: *Ni gospodarkata, ni protiv gospodarja*, že totiž ani paní nemůže svědčit proti svému manželu (pánu). Druhou část této věty chápe Ganev jako samostatný celek, ovšem bez negace: *Rob li e, ili e svoboden, da bǎde svidetel*. Jak tento překlad tak celý další komentář k tomu je chybný. Srov. SL 30, 1961, 7 p. 22.

19

Ekloga VIII. 6

— u vede ho k sobě do domu: Z původního překladu *vǎstroj ego*, který je celkem dobře zachován v Ustužském rkp. (*vsǎstroj ego*) za řec. *apokathistón*, mají jiné rkp. *ves*. (*vesǎ*) *stroj* (Jas *ustroj*) *ego*, což dalo podnět k chybnému výkladu, jako by zajatec byl koupen s celou vojenskou výzbrojí (viz u Ganeva, *Zakonъ sudnyj* o. c. 486n). Slova *k sobě do domu* jsou přidána podle řec. textu, nepřímo jsou obsažena v samém pojmu *vǎstroiti, restituere, v bývalý stav uvést* a p. Srov. též SL 30, 1961, 7 p. 22.

— tři stljazy: Srov. pozn. k 5. stati. S. Troicki, Svjatyj Mefodij kak slavjanskij zakonodatelъ (o. c. 57), poukazuje na to, že v řec. Ekloge (VIII, 6) není určena minimální cena této práce zajatcovy, přitom ZS ji cení o polovici draž než 100. novella Lva VI. Moudrého (886–912): („mercede quotannis binis solidis aestimanda“).

20

Ekloga XIV. 9

— nebo něco jiného svědčice: řec. Ekloga zde má: *é tonde katabalesthai*, tj. nebo že onen zaplatil; Spulber (L'Éclogue o. c. 53): *que celui-la a acquité sa dette*.

— i když jsou to župani: Z textu ZS neplyne, že by župan, který neviděl spáchání trestního činu, ale jen o něm slyšel, a proto je vyloučen ze svědectví, byl uveden zde toliko příkladem, ve skutečnosti však že by byly vyloučeny i jiné osoby, jak se domnívá Ganev (*Zakonъ sudnyj* o. c. 506), ale je to možné (Procházka, *Důkaz* o. c. 95; Ganev o. c. 317), pokud by župan označoval jakéhokoli hodnostáře a předpis ZS směřoval proti zvláštnímu postavení osob při vedení důkazu. Řecký text za župani má *tabullarioi*, Spulber, L'Éclogue (o. c. 53) překládá *des notaires*.

21

Ekloga XVII. 6

— byli zajati: Z rkp-ů krátké redakce jediný Joasafovský zachoval stopu správného *jasę* (= *jęę sę*), ostatní mají omylem *javlęja sę* (srov. SL 32, 1963, 257–8), což Ganev (*Zakonъ sudnyj* o. c. 509n) přijímá do původního textu ZS.

— do své země a k svému občanskému právu: V řec.

Ekloze je toliko *en té politeia*, slov. *въ svoju zemlju i gradъ*. Slov. termín *gradъ* má zde význam jako řec. *politeia: ius civitatis, civilitas* (doklady z kodexu Supraslského a z apoštola Christinopolského A 22.28 viz v Staroslověnském slovníku ČSAV str. 430); pro tento případ, návrat zajatce otroka, má latina zvláštní termín *postliminium* (F. Novotný, Slov. lat.-čes. 1021), kterého správně užil v svém překladu Leunclavius (o. c. II, 130): *Qui in hostium manus venerunt, et inculpatam fidem nostram christianam abnegarunt: postliminio, ad ecclesiam remittuntor.*

22

Ekloga XVII. 7.

Tato stať má obligační a nikoli trestní povahu, ježto jde o pouhou náhradu škody. Podle Procházky (Ganev o. c. 310) mají též stati 25 a 30 povahu obligační.

— a odvede-li jej ... na místo určené: Tato slova jsou v krátké redakci nepozorností opisovačů ex haplographia (města ∩ město, města) vynechána a jsou doplněna podle obšírné redakce (srov. SL 32, 1963, 258). Ganev (Zakonъ sudnyj o. c. 522n) pokládá tuto opisovačskou chybu za vědomou odchylku autora ZS od Eklogy a hledí zjistit její domnělé právní důsledky. Za chybu však pokládá tuto kusost krátké redakce ZS i Tichomirov (o. c. II, 14) a myslí, že v obšírné redakci byla opravena podle tzv. Gradskeho zákona, tj. slovanského překladu Eklogy. Poněvadž však tu jde o haplografii, je přirozenější předpokládat, že v prototypu krátké redakce, která byla substrátem pro obšírnou redakci, byl text úplný, bez této vynechávky.

23

Ekloga XVII. 8

— a buď hladem umořil: slov. *i* (řec. *kai*) *li gladomъ umorъ* ...

24

Ekloga XVII. 10

— Kdo krade na vojně: Zasahuje se zde širší okruh osob, vojáci i nevojáci, kteří kradou za vojenského tažení. V ZS je řečeno stručně: na vojně, v řec. Ekloze: v táboře nebo na výpravě (Leunclavius: *in fossato siue in expeditione*; Spulber 64: *au camp ou en campagne*). Trest prodeje srov. pozn. k 9. stati. Ekloga udává zde trest useknutí ruky (cheirokopie).

25

Ekloga XVII. 12

Tato stať podobně jako 22. má povahu obligační, nikoli trestněprávní.

26

Ekloga XVII. 13

Ganev (Zakonъ sudnyj o. c. 550) myslí, že zahrnutím stáda (*abigeatus*) se rozumí jeho odehnání s úmyslem si je přivlastnit. K tomu poznamenává

Procházka (Ganev 313), že ochrana tak důležité hodnoty jako je dobytek týká se v této době „jakéhokoli činu proti němu, skutkovou podstatu tohoto přečinu tvoří i prosté oddálení kusů dobytka z dosahu vlastníka“. Místo trestu prodeje v ZS stanoví Ekloga trest useknutí ruky.

27

Ekloga XVII. 14

Krádež na mrtvém v hrobě je zvláštní případ krádeže. Trestem pokuty (srov. pozn. k statí 9) se tu chrání hodnoty ideální (Procházka, Ganev o. c. 313). Ekloga má trest useknutí ruky.

28

Ekloga XVII. 15

Rozlišuje se krádež spáchaná v kněžišti kostela, pro niž je stanoven trest pokuty (srov. pozn. k 9. statí) a krádež v lodi chrámové. V Ekloze za krádež v kněžišti je trest oslepení.

— a poslán ze země: řec. v Ekloze: *exorizesthó*, ať je vyhoštěn.

29

Ekloga XVII. 16

Ekloga má na tuto krádež svobodného člověka trest useknutí ruky. Vynikající kanonista ruský, profesor v Bělehradě, S. Troickij uvádí v své studii *Svjatoj Mefodij kak slavjanskij zakonodatel'* (o. c. 50) slovanskou úpravu této krátké statí Eklogy jako doklad kanonistického „šalomounství“ Metodějova, jehož pokládá za autora ZS, a to již v době jeho knížecího působení mezi Slovy byzantské říše, domněnka, kterou se mu nepodařilo dostatečně zdůvodnit. Podle Troického Metoděj našel v krátké formulaci Eklogy čtyři chyby a šťastně je opravil. Juridický byzantský termín *sóma eleutheron* značí člověka právně svobodného, ale fakticky se dočasně nacházejícího ve stavu otroka. V takovém stavu se např. nachází vykoupený válečný zajatec, dokud nevrátí penězi nebo svou práci obnos zaň zaplacený (srov. ZS stať 19), ale *eleutheros* (svobodný) nepatří nikomu, a poněvadž ukrást možno jen to, co patří někomu, nemůže být sám předmětem krádeže, a proto Metoděj mluví o krádeži, ne svobodného, ale *svobody* (slov. text zní: *Iže svobodu ukradetъ...*). Zbavit svobody svobodného možno nejen prodejem do otroctví, ale i tím, že ho někdo učiní svým otrokem (slov. *li porabotitъ*). Eklogou stanovený trest: useknutí obou rukou, má dva nedostatky: jednak je příliš krutý, jednak nedbá zájmu ani zotročeného ani pána, který ho vykoupil, jelikož zotročený, bude-li osvobozen, bude muset kromě práce vykonané pro zotročitele dokončit práci svému pánu, a pán, bude-li jeho dočasný otrok prodán, bude bez své viny zbaven dočasného pracovníka. Metodějem použitá zásada *talionis* šalomounsky odstraňuje oba nedostatky, neboť pán místo dočasného otroka získá otroka stálého a člověk jím vykoupený nabude nejen juridickou, nýbrž i faktickou svobodu, a zotročitel bude zaslouženě potrestán. Srov. též posudek o citované studii

S. Troického od VI. Procházky v poslední části jeho referátu: Tři nové marné pokusy o prokázání bulharského a makedonského původu Zakona sudného ljudem (SL 33, 1964, 266–7).

30

Ekloga XVII. 17

Jako stať 22 a 25 je i tato povahy obligační.

— nebo jeho cenu: V slov. textu ZS je nebo (*ili*), které musíme nutně předpokládat podle řecké Eklogy, zachováno jedině v Archeografickém rkp. obšírné redakce (Tichomirov o. c. II, 65).

30a

Ekloga II. 12–13

Pře manželů

— od něho nerozloučil, ani také muže: Slova tato, omylem opisovačů v krátké redakci ZS vynechána, jsou doplněna z obšírné redakce (srov. SL 32, 1963, 259).

— potvrzeným od evangelia: Krátká redakce ZS má zde nesprávně *ot euangelista*, od evangelisty; jen rkp. Ioasafovský má shodně s obšírnou redakci správně *ot euangelia* (srov. SL 32, 1963, 267 p. 28).

— pro každý hřích: Slova tato jsou součástí citátu z Mat 19,3, který se vyskytuje také v Metodějově adhortaci k soudcům, kde jsou však přeložena: *na vsěko vrěmę* (řec. *kata pasan aitian*). Že stejný překlad měl též prvotní překlad ZS, svědčí nepochybně varianta Ioasafovského rkp. *na vsęko vremę* (srov. Tichomirov o. c. I, 53, p. 28). Jinak všechny rukopisy ZS čtou zde *na vsjakъ grěchъ*. Poněvadž jinak celá rukopisná i tištěná tradice slovanského překladu evangelního má zde od nejstarších dob: *po vsěkoi vině* (jen Savvina kniga: *na vsakъ vino*), nelze toto důsledné *grěchъ* v ZS vysvětlit jinak leda jako korekturu prvotního *vrěmę*. O tomto charakteristickém termínu *vrěmę*, jež zpravidla značí „čas“, ve významu „skutek nečistý“ srovnej pozn. k Metodějově adhortaci. V textech ZS, vyjma Jas, je nahrazen slovem *grěchъ*. To je důležité mít na mysli při výkladu zákona o rozluce, o kterém je dále řeč.

— od ďábla: slov. *ot neprijazni*; v řec. textu Eklogy je zde *to tēs kakias eidos* (*species, genus malitiae*, srov. 1 Sol 5,22), které autor ZS správně interpretoval svým překladem (srov. SL 27, 1958, 536–7). Dobře to vystihuje též Leunclavius (o. c. II, 106): *Sed enim quum ipsa malitiae species... se pluribus hominibus ingerat...* Nejasný překlad má J. Zhishman (Das Eherecht der orientalischen Kirche 1863, 105): *Da jedoch die böse Art unter den Menschen eingebürgert ist...* Spulber (L'Éclogue o. c. 22) chybně: *Mais puisque la méchanceté, sans qu'elle s'inquiète, demeure dans beaucoup des hommes...*

— Rozlučuje se muž od své ženy pro takový hřích: Původně bylo zde místo *grěchъ* slovo *vrěmę* v speciálním významu skutek

nečistý, tj. cizoložství jako první příčina rozluky. Poněvadž se zde ZS odchyluje od řec. textu Eklogy, domníval jsem se (SL 27, 1958, 534—7), že autor ZS vynechal přední důvod rozluky cizoložství. Téhož mínění byli bulharští právní historikové G. Danailov (*Edin pametnik na staroto bulgarsko pravo ZSL*, 1921) a H. Oroschakoff (*Ein Denkmal des bulgarischen Rechts ZSL*, 1915). Th. Saturník (*Přispěvky o. c.* 136) rovněž se domnívá, že ZS cizoložství jako důvod rozluky výslovně neuvádí, ale v úvodní části stati 30 a se uznává; blíže však tento zdánlivý rozpor nevyšvětluje. Zjištěním, že zde *grěchъ* bylo chápáno ve smyslu *vrěmę*, nabývají uvedená slova pregnantního smyslu speciálního hříchu, cizoložství. Tak také správně vyzvedá důležitost slova *grěchъ* na tomto místě V. Ganev (*Zakonъ sudnyj o. c.* 591) a interpretuje je v souvislosti s předcházejícím výkladem textu Mat 19, 3—6 jako označení cizoložství.

— před manželským stykem: slov. *preže sъšestvija*. Všechny rkp. ZS obou redakcí mají zde *preže šestvija*, což bylo všelijak vykládáno (srov. Ganev o. c. 593), až na jedinou výjimku: rkp. solovecký čudovské krátké redakce ZS, sign. CM II, zachoval správné čtení: *preže sšestvija*. Tím se potvrdila má domněnka, kterou jsem podal ve Slavii (27, 1958, 536), z textové tradice samého ZS, zachycené ve své úplnosti edicí Tichomirova (o. c. I, 85; srov. můj referát SL 31, 1962, 147). ZS se touto poslední formulací odchyluje od Eklogy, která zde praví: Stane-li se, že jeden z nich (tj. manželů) po uzavření sňatku bude ovládán ďáblem, takoví z té příčiny ať se od sebe neodlučují. Ďábelský vliv na jednoho z manželů nemůže být důvodem k rozluce. Účinek tohoto ovládní démonem není myšlen jako posedlost, nýbrž jako příčina neschopnosti k manželskému styku (*impotentia diabolica*). Místo toho ZS uvádí případ, kdy „zlá nemoc“ jednoho z manželů propuklá „preže sšestvija“ — v daném kontextu to může být jen taková nemoc, jejímž následkem je impotence — může být důvodem pro rozluce (*impotentia subsequens ante copulam*). Srov. o tom podrobnější výklad ve Slavii (27, 1958, 536—7).

— Toto vše náleží...: To, co následuje až do konce, tvoří závěr celého ZS. Připomínají se tu zejména povinnosti vytčené ve statích samostatně autorem ZS koncipovaných (1, 2, 7a), mimoto však výzva neohlížet se na nikoho a všechny vyučovat v božím zákonu po všechny dny s důvěrou v Krista a jeho odměnu, což jsou myšlenky doslovně převzaté z Metodějovy řeči k soudcům a z jejího závěru, svědčí i o těsné sounáležitosti obou těchto velkomoravských právních památek.

B)
ADHORTACE METODĚJOVA
K VELKOMORAVSKÝM
KNÍŽATŮM-SOUDCŮM

Moudr
1.1–2

Přisl 16.7

Ex 23.1

Moudr 6.1

... milujte spravedlnost, kteří vládnete nad zemí, smýšlejte o Pánu v dobrotě a hledejte ho prostým srdcem, neb bývá nalezen od těch, kdo ho nepokoušejí, a zjevuje se těm, kdo v něho věří. Jestliže tedy Boží slovo přikazuje pozemským vladařům, aby milovali spravedlnost, a jinde opět (dí): Počátek dobré cesty je činit spravedlivé, neboť od spravedlivých skutků začínáme blažený život, nuže vizme se strachem, co označuje boží zákon jako jeho zkázu, a před tím utečme jako před něčím plamenějším než všeliký plamen a jedovatějším než jedovaté uštknutí.¹⁾

Tu přijde Mojžíš, poučen od Boha, a hned zpočátku praví k vladařům: Udání liché, dí, nepřijímej.²⁾ Co se praví, že je udání liché? Liché je bez svědků, a jen po pečlivém a spolehlivém vyšetření je přijímám. Především ti, kdo přijali moc od Boha a řádně zkoumají pře svých vlastních lidí a rozhodují o nich každý den po trpělivém vyšetřování, jsou povinni nepokládat ani jednoho člověka jim podřízeného za milejšího než

¹⁾ Přesněji přeloženo: než dvojitě jedovaté uštknutí. V staroslověnském originálu je zde totiž genitiv duálu (*ědovitu uědeniju*), který se zakládá na správném přírodovědním postřehu: had vypouští jed při uštknutí ze dvou větších dutých zubů, po nichž zůstanou na postiženém místě dvě ranky. Tato dvojitost zranění při jednom uštknutí je vyjádřena duálem. Dosud se pokládal tento duál nesprávně za dativ singuláru, který náhodou zní stejně, a sice za komparativní dativ místo genitivu, a byl označován jako syntaktická anomálie tohoto textu.

²⁾ Citát z Exodu (23.1), kterým sv. Metoděj začíná svou úvahu o důležitosti svědků v procesním řízení, je vzat z počátku středověkého výboru z mojžíšského zákonodárství (*Eclogae legis, quae a Deo per Moysen data est Israelitis*), záhy přeloženého do církevní slovanštiny a pojatého i do tištěné Kormčí knihy (kap. 45).

(oba) zákony boží³⁾, ani bratra ani syna ani přítele ani kohokoli jiného, ale ať dobře znají a uváží, co je psáno v Božím zákonu: Kdo říká svému otci a své matce: nevěděl jsem o tobě a svých bratrů jsem nepoznal a svým synům jsem nerozuměl, pro tvůj zákon jsem zachoval tvé spravedlnosti. Potom i to, co je psáno ve svatých evangeliích: Kdo miluje otce neb matku víc než mne, není mne hoden.

Deut 33.9

Mat 10.37

Proto je každý kníže povinen nedbat na nikoho a vyučovat ty, kteří jsou pod jeho mocí, svatému božimu zákonu Krista a proroků a apoštolů a blažených Otců a všem den co den přikazovat, aby nikomu ze slabších nekřivdili ani nekonali žádný pohanský obyčej ani pohanské přísahy nebo v jiném něčem nebloudili, — nemá zajisté nic společného světlo s tmou ani synové světla s pohany — aby měli svatý křest ve veliké úctě a nevydávali jej v posměch, a s matkami svých kmotřenců a s křestními dcerami se nesměšovali. To všechno totiž zakázaly pod klatbou ekumenické církevní sněmy. Ale i knížata, kteří by jim takto trpěli tyto jejich zlořády a po rozchodu nestrestali jich, jak náleží, přiměřeným postem, postihly klatbou a zavrhly do věčného ohně.⁴⁾

2 Kor 6.14

Efes 5.8

1 Sol 5.5

Jan 12.36

Tohle, bratři, je povinen každý, kdo byl pokřtěn ve svatém

³⁾ Zde v originále je opět genitiv duálu (*božiju zakonu*), posud nesprávně chápaný jako dativ singuláru.

⁴⁾ Metoděj zde s důrazem poukazuje na 53. kánon Trullského sněmu (692), kterým se prohlašují za nedovolené a neplatné sňatky kmotra s ovdovělou matkou kmotřence nebo s kmotřenkou pro překážku duchovního příbuzenství. Otázka tato byla na Moravě aktuální, jak svědčí slovanský Život Metodějův (kap. 11). Půst v tehdejší terminologii znamenal tolik co církevní pokání, jehož byl hlavním úkonem. Značnou obtíž působilo v následujícím textu rčení *въ различенъе*, ale právě text uvedeného 53. kánonu trullského je klíčem k jeho správnému výkladu. V něm se totiž nařizuje, aby ti, kdo uzavřeli takovýto nedovolený sňatek, *na před od něho upustili a potom se podrobili kajicnickému postu (primo ab hoc illicito et iniusto matrimonio desistant, deinde et fornicatorum poenis subiciantur)*. S tím se shoduje zpráva ŽM (kap. 11), že Metoděj se snažil ty, kteří uzavřeli tento nedovolený sňatek, domluvou, poučováním a útechou přimět k tomu, aby se rozešli, ale nemohl je rozvést. Teprve „*въ различенъе*“, tj. ve stavu rozejití neboli po rozchodu, mohl jim být uložen církevní trest exkomunikace z přijímání spojené s postem.

a spasitelném křtu zachovávat s bází a strachem. Vždyť svatý a blažený Pavel praví totéž k věřícím: Smilství a všeliká nečistota ať není mezi vámi jmenována, jak se sluší na svaté, a nikdo ať vás nesvede prázdnými slovy, ježto smilníci a udavači a násilníci nebudou dědit království boží, neboť hněv Boží přijde pro tyto věci na syny vzpurné. Každý pokřtěný je povinen uchovávat sám sebe čistým jako svatý chrám boží a spokojit se se svou ženou a na nic jiného dalšího nepomýšlet ani se neoddávat jako dobytek nerozumným chtíčům. Kdo tedy z pokřtěných bude od nynějška usvědčen, že tak dělá, ať jest odsouzen podle Božího zákona. Totéž odpověděl i náš Spasitel Ježíš Kristus, když se ho tázali, zda lze propustit svou ženu pro každý „čas“:⁵⁾ Každý kdo propouští svou ženu kromě příčiny smilství, uvádí ji do cizoložství, a každý kdo se s propuštěnou ožení, cizoloží, neboť dva lidé, které Bůh spojil, nemají se rozlučovat. Také prorok Malachiáš zvěstuje totéž co Bůh a praví: Ženu svého mládí ať nezanecháš; pojmeš-li však proti ní nenávist a propustíš ji, bezbožnost tě pokryje, dí Pán. Rovněž svatí apoštolové a blažení Otcové se svatým zákonem označili takovéto zrušení manželství za věc velmi závažnou a podrobili ji tudíž velikému vyšetřování a postu. Jest tedy povinen každý křesťan mít v úctě a bázni tu, která si ho zvolila, a soudit ji podle Božího zákona svatého v každé naskytlé při, jak je psáno v zákoně.⁶⁾

Proto nikdo z vladařů, ovládan dáblem, i když svými ústy vyznává, že je věrný, ať se srdcem nevzdálí od Boha tak, aby se pokoušel pro temnotu lehkomyšlnosti nebo nějaké jiné nevědomosti nebo tělesné lásky nezachovávat něco z těchto psaných věcí⁷⁾ a domníval se, že nepodléhá odsouzení do věčného ohně

⁵⁾ V originále je zde místo očekávaného slova „vina“ užito výrazu „vrěmě“, tj. „čas“ ve významu „nečistý skutek“. Je to nejspíš pozůstatek tabuový, který nacházíme v témž citátu (Mt 19.3) též v 30a stati Zakona sudného a ve 4. kánonu neocesarjském v Metodějově překladu nomokánonu (srov. str. 72). Nikde jinde není nic podobného doloženo.

⁶⁾ Zde je zřetelný odkaz na Zakon sudnyj ljudem, který právě na konci zdůrazňuje povinnost řešit manželské spory na církevním soudu.

⁷⁾ Opětný poukaz na psaný zákoník, který jak se předpokládá, byl posluchačům znám.

Efes 5.3
1 Kor 6.
9–10
1 Kor 3.17

Mat 19.3

Mat 5.32
Mat 19.6

Malach
2.15–16

Is 29.13
Mat 15.8

a na tomto světě božimu hněvu, a ať si důrazně připomene, co se stalo prvnímu králi izraelskému Saulovi od proroka (Samuele), a to za nevelké opomenutí, a tudíž ať s bázní a třese-
ním zachovává Boží zákon. Řekl totiž k němu: Bůh [volá]: Hle, zdaž jsou potřebné Pánu zápalné oběti a dary jako naslouchat hlasu Páně? Poslušnost je zajisté lepší dobro než obět-
ní dar. Proto žes nedbal na slovo Páně, zahanbí tě Pán, abys už nebyl vladařem. A opět: Spravedlnost povznáší národ, hří-
chy a nespravedlnostmi upadá lid do bídy. A mnoho jiného je, co praví svaté knihy a tím působí hrůzu a strach vladařům.

1 Král
15.22—23

Přisl 14.34

Ať tedy pochopí, že sláva vezdejší pomíjí jako sen, a ať zvolají v duchu svém se svatým apoštolem Pavlem, jenž praví: Kdo nás odloučí od lásky Boží a od (obou) svatých zákonů?⁸⁾ Ani oheň ani meč ani co jiného. A proto ať pokládají pevnost ve víře a dodržování (obou) božích zákonů a vládu od něho svěřenou za věc platnou a svatou a těší se na budoucí život a doufají, že uslyší blažený hlas Páně: Služebníku dobrý a věrný, byls v malém věrný, nad mnohými tě ustanovím, vejdi v radost Pána svého... kde se budeš veselit s anděly na věky věků. Amen.⁹⁾

Řím 8.35

Mat 25.23

⁸⁾ V originále je zde „světumu zakonu“, což pokládám za omyl písaře místo „světuju zakonu“ (duál).

⁹⁾ Tento poměrně krátký text, zachovaný v hlaholském fragmentu homilií Velikého Týdne, psaném v XI. století na charvátském území písařem dosti nedbalým a na počátku i konci jako ohlodaný nepřízní času, byl donedávna znám blíže jen několika filologům. Novějšími studiiemi však jeho význam vzrostl do té míry, že jej možno pokládat za jeden z nejdůležitějších textů cyrilometodějských. Vlastní povaha této řeči Metodějovy vynikla teprve jejím srovnáním s nejstarší právní památkou slovanskou, se Zakonem sudným ljudem. Všecka obsahová náplň ZS obráží se v této Metodějově adhortaci k soudcům-knížatům. Právní tematika je tu ovšem řečnický přetvořena, takže např. celý soubor mravnostních přestupků je tu zahrnut do úvahy o poscvátnosti křtu a o závazcích z něho plynoucích. V tomto promítnutí do sféry řečnické možno do jisté míry spatřovat současný komentář k tomuto zákoníku. Zároveň je tím dán důkaz, že se podle něho na Moravě soudilo, neboť se naň přímo odkazuje. Jinak v celé výstavbě této řeči, v jejím autoritativním tónu a ryzosti myšlenky i slova zjevuje se nám v plném světle velikost sv. Metoděje, tohoto někdejšího knížete slovanského

C)
STAROSLOVĚNSKÝ PENITENCIÁL

NAŘÍZENÍ SVATÝCH OTCŮ O POKÁNÍ ZA VRAŽDU
A ZA KAŽDÝ HŘÍCH

- 1 (M 1) Spáchá-li někdo vraždu nebo zabije-li (někoho) ze svého příbuzenstva, ať se deset let kaje v jiné diecézi, a potom ať je přijat (nazpět) do své vlasti, kál-li se správně o chlebě a vodě. A u příbuzenstva zabitého ať mu to dosvědčí biskup a kněží, u nichž konal pokání. Pakliže se nekál dobře, ať není přijat ve své vlasti.¹⁾
- 2 (M 2) Spáchá-li kdo vraždu nedobrovolně, pět let ať se kaje, dvě z nich o chlebě a vodě.²⁾
- 3 (M 4) Spáchá-li některý klerik sodomský hřích, deset let ať se kaje, dvě z nich o chlebě a vodě.

v byzantské říši a pak spolupracovníka a dovršitele díla svého bratra Konstantina Cyrila na Moravě.

Nejnovější kritické vydání Metodějovy adhortace je v knize A. Dostála (Clozianus, Praha 1959), podávající fototypickou reprodukci rukopisu, cyrilský přepis hlaholského textu, jeho přepis latinkou, český jeho překlad a úplný index slov.

¹⁾ Vondrák Rozprawy 23—25 podal důkaz, že slovanský překlad tohoto kánonu mohl povstat jen z latinského originálu, jak předpokládal Suvorov (Slědy o. c. 115), nikoli z řečtiny podle názoru A. Pavlova. Překlad ten je podle Vondráka „vůbec nepřesný a chybný“, nicméně je tento kánon sám o sobě, když jej čteme bez zřetele k latinskému originálu úplně jasný a dává zcela přesný smysl. O náhradě však, kterou je viník povinen příbuzným, se nezmiňuje. Původně šlo tu o vraždu vůbec, potom to bylo rozšířeno i na vraždu někoho z příbuzenstva.

²⁾ Formule „o chlebě a vodě“ je charakteristická pro západní penitenciály a stanoví nejpřísnější pokání. B. Poschmann (Die abendländische Kirchenbusse, Breslau 1930, 12n) rozlišuje ještě u tohoto přísného postu o chlebě a vodě přísnější způsob „per mensuram“, kdy mohl kajícník požívat jen určitou míru chleba, a způsob mírnější s dovolením xerofagie, tj. s používáním „suchých“ pokrmů. Jinak tento půst kajícnický zakazoval hlavně požívání masa a vína. Během roku se pokládaly zvláště tři kvadragesimy, tj. 40denní posty, před velikonoce, před vánoce a po sv. Duchu za dny kajicné. O nich je také dále zmínka v těchto Nařízeních.

- Dopustí-li se některý klerik smilství, sedm let ať se kaje. 4 (M 0)
- Prísahá-li kdo křivě, sedm let ať se kaje. 5 (M 5)
- Prísahá-li kdo křivě z donucení, tři léta ať se kaje. 6 (M 6)
- Ukradne-li kdo něco hrdelního (*capitale furtum*), buď dobytek, nebo dům podkopá, nebo ukradne nějakou prospěšnou věc (*presidium*) velmi drahocennou, pět let ať se kaje. 7 (M 7)
- Pakliže ukradne něco nepatrného, tři léta ať se kaje. 8 (M 7)
- Dopustí-li se některý klerik smilství s cizí ženou nebo s pannou, ať se kaje tři léta o chlebě a vodě. — Je-li jáhnem nebo mnichem, čtyři léta ať se kaje, tři z nich o chlebě a vodě. — Je-li biskupem, pak ať je zbaven hodnosti a deset let ať se kaje. 9 (M 8)
- Zahubí-li někdo člověka otrávením, sedm let ať se kaje, tři z nich o chlebě a vodě. 10 (M 9)
- Dopustí-li se některý laik, který je ženat, smilství s cizí ženou nebo s pannou, pět let ať se kaje, tři z nich o chlebě a vodě. 11 (M 11)
- Jestliže některý klerik nebo vyšší duchovní hodnostář opustí ženu a přijme hodnost (a opět ji, tj. ženu přijme), sedm let ať se kaje, je-li jáhnem; pakliže je knězem, deset let ať se kaje.³⁾ 12 (M 12)
- Dopustí-li se kdo smilství s jeptiškou, poněvadž se nazývá důstojnější, tři léta ať se kaje o chlebě o vodě.⁴⁾ 13 (M 13)
- Dopouští-li se kdo smilství sám na sobě, rok ať se kaje. 14 (M 14)

³⁾ V textu Euchologia Sinajského (f. 102b 24) jsou vynechána *per haplographiam* slova, která jsou správně uvedena v rkp. Ustužském: *i paky ju priimetъ*. Podobný kánon zakazující ženatému knězi užívání manželství není v řeckých pramenech doložen. Je zřejmě západního původu, a jak již H. J. Schmitz (Bussbücher II 360) na to poukázal, je v naprostém rozporu s 13. kánonem Trullským (692), kde se výslovně praví, že řecká církev dovoluje podle 6. kánonu Apoštolského jáhnům i kněžím i po vysvěcení užívat manželství, a hrozí církevními tresty tomu, kdo by chtěl takové manželství rozloučit. Srov. Vondrák Rozprawy 10,31.

⁴⁾ V kánonu 13. je dosti nesnadno určit smysl slov: *poneže věštbši narečetъ sę*, která se nesrovnávají s příslušným latinským textem Mers.: *sicut in superiore sententia unusquisque iuxta ordinem peniteat...* Také překlad Frčkův (o. c. 590) není případný: *Si quelqu'un fornicque avec une religieuse, en plus de la plus grande (pénitence) prescrite (?), qu'il se repente pendant 3 années au pain (et) a l'eau*. Suvorov (Slědy o. c. 99) správně poukázal na podobný výraz v předcházejícím 12. kánoně, že

- 15 (M 17) Ztratí-li kdo část Těla Páně, rok ať se kaje.
- 16 (M 16) Jestliže kdo pomyslí na cizí ženu a nemůže s ní zhřešit, rok ať se kaje.
- 17 (M 17) Jestliže se kdo přejí a pak poblíje, ať opakuje třikrát čtyřicet dní (tj. tři kvadragesimy).
- 18 (M 17) Jestliže kdo pro nemoc vyvrhne hostii, ať se postí tři dni, a co vyvrhl, ať schrání do ohně a ať odzpívá sto žalmů. Pakliže ji psi sežerou, sto dní ať se postí.⁵⁾
- 19 (M 18) Udusí-li některá žena dítě, tři léta ať se kaje, jedno z nich o chlebě a vodě.
- 20 (M 19) Zmrzačí-li kdo dobrovolně své tělo, tři léta ať se kaje o chlebě a vodě.
- 21 (M 58) A kdo z žádostivosti nebo zloby přijme cizí ženu, tři léta ať se kaje, jedno o chlebě a vodě.⁶⁾

je tam řeč o duchovním vyššího stupně: *вѣштѣшѣ чѣстѣ имѣѣ*. Podobně i zde *вѣштѣшѣ* lze chápat jako označení vyššího postavení v církvi. Proto trest je přísnější „o chlebě a vodě“, kdežto podobné provinění s vdovou nebo pannou v kánonu 26. se trestá rovněž tříletým pokáním, ale bez klauzule „o chlebě a vodě“.

⁵⁾ Za latinské *eucaristia* je zde místo staroslověnského *вѣсѣдѣ*, které je známé z Kyj. a Víd. listů, ŽM a Zakona sudného, termín *брашѣнѣсе*, vyskytující se též ve Víd. listech. Ale ke konci tohoto 18. kánonu zachovala se tu stopa po prvotním překladu (*вѣсѣда*): *аштѣли ego psi da вѣкусѣтѣ* přidané *da*, které se tu rušivě objevuje, nemůže být nic jiného než zbytek původního *vsuda*. Také v Zakonu sudném nalézáme částici *da* jako zlomek původního *usu-da* (srov. BZS 12, 1951, 164).

⁶⁾ Jak upozornil Vondrák (Rozprawy 28), nerozuměl slovanský překladatel delikátním odstínům smyslné lásky latinského kánonu Merseburského 58: *Si uero diligens feminam inscius alicujus mali propter sermonem, XL dies peniteat, osculatus autem eam et amplexat (V amplexatus) IV quadragesimas peniteat, diligens autem mente, VII dies pen.* Ostatně možno, že jeho latinský originál nebyl jasný. Překládal patrně takto: *... туждѣ жоно лобѣжетѣ i прииметѣ* (chápal *amplexari* ve významu *amplecti* „přijímat“), a poněvadž vzít k sobě cizí ženu se rovnalo poklesku *блѣдѣ створити*, určil trest tříletý odlišně od latinského originálu (srov. kánon 26). V Ustužské kormčaji bylo vynecháno *прииметѣ* — patrně se soudilo, že tento případ je již obsažen v jiných kánonech — a tak vzniklo neslýchané ustanovení, trestající polibek jako cizoložství. V Euchologiu naopak bylo vynecháno *лобѣжетѣ*, protože se neshodovalo s *прииметѣ* a s přísným trestem.

- Udeří-li některý laik z nepřátelství člověka a okrvaví ho, deset dní ať se kaje. 22 (M 24)
- Ukradne-li kdo z bídy něco k snědku, čtyřicet dní ať se kaje. 23 (M 31)
- Jde-li někdo 1. ledna na koledu, jako dříve činívali pohané, tři léta ať se kaje o chlebě a vodě.⁷⁾ 24 (M 32)
- Zbaví-li se některá žena dítěte potratem, tři léta ať se kaje o chlebě a vodě. 25 (M 33)
- Dopustí-li se kdo smilství s vdovou nebo pannou, tři léta ať se kaje.⁸⁾ 26 (M 35)
- Zapálí-li někdo dům nebo stodolu (humno), sedm let ať se kaje o chlebě a vodě. 27 (M 38)
- Ukradne-li kdo toliko něco z klášterního kostela, sedm let ať se kaje o chlebě a vodě.⁹⁾ 28 (M 39)
- Spoutá-li některý duchovní s hněvem člověka nebo proleje (jeho) krev, ať povolá lékaře a dá mu za léčení. Půst 80 dní o chlebě a vodě.¹⁰⁾ 29 (M 40)

⁷⁾ Kánon Merseb. 32 dodává na konci: *quia hoc daemonum est*; podobně Ustužský rkp.: *jako otъ sotony jestъ igra ta*. Koleda je u Slovanů dávný zvyk z dob pohanských a byl u Slovanů na samém přechodu ke křesťanství, ale není u nich původní, jako není původní ani jméno (lat. *calendae*, řec. *kalandai*), značící první den v měsíci, potom zvláště první dny lednové se slavností zimního slunovratu a počátku nového roku. K Slovanům se dostaly tyto „kalendy“ ještě v době jejich rozkvětu za pohanství, před jejich pokřesťením. Srov. L. Niederle, *Slovanské starožitnosti*. Oddíl kulturní II, 1², 1924, 243.

⁸⁾ Vondrák *Rozprawy o. c. 28—29*. Mers. 35 jedná o únosu, zde je to chybně přeloženo buď pro nejasnost nebo vadu latinského textu, nebo je to změněno úmyslně, protože příslušného ustanovení pro člověka světského vlastně nebylo.

⁹⁾ Vondrák *Rozprawy o. c. 29*. Slovanský překladatel zaměnil omylem „ministerio“ za „monasterio“ (Mers 39: *Si quis aliquid de ministerio sancte ecclesiae . . . fraudaberit . . .*). Je to jeden z nejzávažnějších důkazů, že slovanský text se opírá o latinský a nikoli řecký originál.

¹⁰⁾ Vondrák *Rozprawy o. c. 30* poukazuje na rozdíl latinského textu Mers. 40, kde se čte: *Si quis clericus hominem percusserit . . .*, a hledá původ chybného překladu lat. *percusserit*, slov. *съ гнѣвомъ съвзаетъ*, v odchylném znění jeho předlohy od rkp. Merseb. Domnívám se však, že tu vůbec nejde o chybu, nýbrž o odchylnou formulaci právní, která se vztahuje na velkomoravské obyčeje, kde byl aktuálnější případ bezprávného „svázání“ člověka než „udeření, zbití“. Důkazem toho je fakt, že mezi

- 30 (M 40) Je-li to jáhen, tedy sedm měsíců, je-li to kněz, tedy rok, je-li to biskup, tedy pět let ať se kaje.
- 31 (M 41, 42) Nemůže-li se kdo postit, ať odzpívá 48 žalmů; neumí-li to, ať dá peníz (čętu); nemá-li peníze (čęty), tedy ať dá od jídla, co má.¹¹⁾
- 32 (M 44) Vezme-li kdo plat od někoho za to, že se bude zaň postit, učinil-li to vědomě, ať se postí za sebe tolik, co za onoho, a co byl přijal, ať dá chudým. Neboť kdo bere na sebe cizí hříchy, není hoden, aby se jmenoval služebníkem Kristovým.
- 33 (M 46) Jestliže některá žena, jež se dopustila smilství, zničila v sobě dítě, deset let ať se kaje, dvě z nich o chlebě a vodě.
- 34 (M 47) Jestliže některý laik z lakoty velmi těžce křivě přísahá, ať své jmění dá chudým a odejde do kláštera a (tam) se kaje.
- 35 (M 51) Jestliže některý klerik ve věku třiceti let spáchá smilství s čtvernožcem, deset let ať se kaje, není-li ženat; má-li ženu, patnáct let ať se kaje.¹²⁾
- 36 (M 52) Opije-li se některý kněz nebo klerik, deset dní ať se kaje; je-li to laik, sedm dní ať se kaje.
- 37 (M 53) Opije-li kdo svého přítele na posměch, ať se oba postí sedm dní.¹³⁾

kánony staročeského penitenciálu (Někotoraja zapověď) z XI. století se v čísle 14. děje výslovná zmínka o „svázání“ člověka: *Vsjak iže z vręza vęzaetъ imuštъ v domu svoem . . .*, tj. Každý kdo pro vrěz spoutává majícího (něco) v domě svém, ať má půst dva roky Srov. můj článek: Církevněslovanský penitenciál českého původu (SL 29, 1960, 40n). Tento jedinečný doklad týkající se bezprávného spoutání člověka je zároveň svědectvím o velkomoravském původu Zapovědí sv. otců.

¹¹⁾ V tomto kánonu se vyskytuje dvakrát jméno mince čęto-čęty, v Ust. rkp. *srebrnicu-čęty*. Jedná se o náhradu za půst nebo zpívání žalmů, jakýsi druh redempce (Mers. 41 a 42: *det denarium unum*). Srov. V. Machek, Etymologický slovník jaz. čes. a sloven. 1957, 57: *čęta* původ nejistý a velmi sporný, nejspíš z román. *centus*, zkrácenina z lat. *centesimus*, stý díl z platební jednotky, jako pozdější franc. *centime* a americké *cent*; je-li tomu tak, označovala by *čęta* nejdrobnější peníz.

¹²⁾ Vondrák Rozprawy 32–33 poukazuje na řecký vliv v tom, že jako mez pro větší výměr pokání se udává rok třicátý, v latinských penitenciálech bývá tu vždy dvacet (podle kánonu Ankyrského 15), v Merseb. rkp. dvacet pět.

¹³⁾ Slovanský překlad „do roga“ latinského „*humanitatis gratia*“ vysvětluje Vondrák (o. c. 27) tím, že snad překladatel četl ve své předloze „*humi-*

- Ukradne-li kdo něco k snědku, ať se postí čtyřicet dní; je-li to dítě, ať se postí sedm dní. 38 (M 55)
- Má-li kdo v úmyslu smilnit a nemůže, ať třikrát opakuje kvadragesimu. 39 (M 57)
- Dopustí-li se kdo smilství se svou otrokyní a ona porodí dítě, ať dá svobodu této otrokyni a ať se postí jeden rok. 40 (M 60)
- Umře-li někomu dítě nekřtěné z nedbalosti, ať se kaje tři léta o chlebě a vodě. 41 (M 61)
- Hněvá-li se kdo na bratra svého, kolik dní chová hněv, tolik ať se postí o chlebě a vodě. 42 (M 64)
- Prokne-li kdo v hněvu bratra svého a opět se s ním smíří, sedm dní ať se kaje o chlebě a vodě.¹⁴⁾ 43 (M 66)
- Jí-li někdo zadušeninu nebo krev zvířecí, nevěda že je to mršina, nebo něco obětovaného (modlám) bez přinucení, ať se postí dvanáct týdnů; pakliže (z toho) jedl vědomky, dvě léta ať se postí. 44 (M 74)
- Jestliže kdo neuschoval hostie¹⁵⁾ a myš ji sežere nebo se zmaří, čtyřicet dní ať se postí. 45 (M 78)
- Jestliže kdo rozlije ze svatého kalichu v čas obětování, sedm dní ať se postí; rozlije-li po obětování, čtyřicet dní ať se postí. 46 (M 79)
- Jestliže někomu, zatímco spí v kostele, přinese nepřítel pokušení ve spánku, sedm dní ať se postí a ať koná na sto úklon za den. 47 (M 142)

litatis (ve smyslu humiliationis) gratia“. Zde patrně také nejde o omyl, ale o jiné pojetí. Srov. v Zakonu sudném obšírné redakce stať „o upojstvě“, kde archeografická recenze zachovala rovněž starobylý výraz *do ruga: Ašte druga svoego upoitъ do ruga, da sę bietъ po dvěnadcatъ raně*; Puškin-ský text má již *do poruganija* (srov. Tichomirov, *Zakon sudnyj* II, 1961, 70).

¹⁴⁾ Vondrák *Rozprawy* vidí v slovanském překladě chybu, slov. *i paky vьzljubitъ* prý nedává smyslu. Frček (*Euchol. Sin.* II, 594) upozorňuje na I. Sobolevského (*Žurnal Min. Nar. Prosv.* avril 1904, 357–360) návrh úpravy tohoto místa: *(da) i paky vьzljubitъ*. Ale myslím, že tyto rozpaky jsou zbytečné, neboť i souřadné *i paky vьzljubitъ* dává plný a jedině přípustný smysl. U penitenta přicházejícího k zpovědi se už předpokládá, že se smířil, neboli, že „si ho opět zamiloval“, jinak by nemohl dostat absoluci. Proto je také stanoveno tak malé pokání.

¹⁵⁾ Lat. *sacrificium* se zde překládá *brašeňica* (srov. pozn. 5); *Ustuž.* rkp. má *komkanija*.

- 48 (M 88) Okradl-li někdo jeptišku¹⁶⁾, tři léta ať se postí o chlebě a vodě, a co ukradl, ať dá chudým.
- 49 (M 30) Jestliže některý klerik loví, je-li to jáhen, dva roky ať se postí; je-li to kněz, tři léta ať se postí o chlebě a vodě.¹⁷⁾
- 50 (M 0) Zaklíná-li se kdo někomu při svatých věcech, a když se opije, blije, čtyřicet dní ať se postí o chlebě a vodě; je-li to jáhen, ať se postí sedm dní (Ustí: sedm let) o chlebě a vodě.
- 51 (M 34) Jestliže by někdo konal zaklínání (tj. čaroval) a modlil se k ďáblům nebo jim tvořil lidská jména, pět let ať se kaje o chlebě a vodě.¹⁸⁾

¹⁶⁾ V lat. textě je: *Si quis monasteria spoliant* ... Slovanský překladatel četl: *monastriam*; řec. slovo *monastria* (jeptiška) se vyskytuje též v latině (Du Cange, *Gloss. mediae et infimae latinitatis* IV, Forcellini IV). Srov. Vondrák *Rozprawy* 29.

¹⁷⁾ Ustav bělečský (srov. Je. Golubinskij, *Istoriija rusknoj cerkvi* I, 1, 1880, č. 120) má také předpis o honitbě kněží, ale stanoví přísnější trest degradace: ... *da izveržetsja sana*. Vondrák *Rozprawy* o. c. 43.

¹⁸⁾ Všechny posavadní výklady vycházely z chybného textu rukopisného: *Ašte k'to kļętrъ bōdetъ* ... , lat. *Si quis mathematicus fuerit* ... Jak chápali autoři penitenciálů termín *mathematicus*, svědčí glosa v pen. Valicellanském I.: *Mathematicos dicimus incantatores, qui demones invocant et instabiles effecit homines vel mentes evertit*. Jak již Suvorov (Slědy o. c., Priloženiija I, str. XII) na to poukázal, byli v jazyku římských císařských zákonů nazýváni matematiky astrologové (*incantatores*), předpovídající na základě polohy a pohybu hvězd osud jednotlivých lidí, měst a říší a působili tím škodu v obyvatelstvu (*Codex Justinianův* 9,18 *de maleficis et mathematicis et ceteris similibus*). Tento význam však se podle Vondráka nedá srovnat s tím, co praví slovanský text: *Ašte k'to kļętrъ bōdetъ*, tj. *Bude-li někdo proklet* ... Vondrák odmítá objasnění A. Pavlova, že *kļętrъ* je překladem řeckého *epaoidos* (zaklínač), a vykládá si věc tak, že překladatel buď slovu tomu nerozuměl nebo měl exemplář velmi opotřebovaný a nejasně psaný, a proto četl *anathematicus* místo *mathematicus* (o. c. *Rozprawy* 25–26). Podobně Frček chápe toto místo a překládá: *Si quelqu'un est maudit* ... (o. c. 596). Podle Vondráka se tento kánon nacházel na patřičném místě tam, kde je v Ustužském rukopise, ale opisovač a možná sám autor *Euchologia* patrně oň „klopýtł“, slova *ašte kļętrъ bōdetъ* vlastně nenaznačují žádný přestupek, chtěl jej pravděpodobně vynechat, ale potom se jinak rozmyslil a přidal jej na konec, jak se to stávalo s kánony nejistými neb vynechanými nebo odjinud přijatými. Takový je posavadní stav této otázky. Ale skutečnost je jiná a prostší. Jde tu o obyčejnou píseckou chybu: Místo *kļętrъ* třeba číst *kļęlъ bōdetъ*. Záměna *t* za

V Ustužském (Rumjacevském) a v Ioasafovském rukopise jsou ještě dva kánony, jichž Euchologium Sinajské nemá:

Vyleje-li někdo (krev?) svatou, když slouží mši, a schrání ji, 50 dní ať se postí o chlebě a vodě. 52 (Ust 20)

Chodí-li kdo k čarodějům, tři léta ať se kaje, dvě části chleba a třetí popela ať jí. 53 (Ust 51)

U pořadového čísla kánonů v slovanském překladu Nařízení (Zapovědi) sv. Otců je v závorce udáno číslo kánonů v latinském Merseburském penitenciálu (zkratka M). V poznámkách se častěji cituje spis V. Vondráka: *Zachodnio-europejskie postanowienia pokutne w języku cerkiewnosłowiańskim* (Rozprawy akad. umiejętności, Kraków 1905, tom XXV, 1–67) ve zkratce: Vondrák *Rozprawy*.

l — v hlaholském písmu jsou si oba znaky podobné — je nasnadě. Tato vazba participia minulého na *-lъ* s *бодѣ* s významem futura exacta nebo futura potenciálního (zde tedy: Bude-li někdo zaklínat — jestliže by někdo zaklínal) je význačná pro malou skupinu nejstarších památek, jak ukázal P. Vyskočil (Staroslověnské *сътворилъ бодѣ*, SL 25, 1956, 260–1). K tomu srovnej H. Křížková, *Ještě stsl. сътворилъ бодѣ* (SL 26, 1957, 500 až 505). Jsou to Euchologium Sinajské (4 doklady, mezi nimi 2 ze Zapovědi), Supraslský rkp. (2 dokl.), Apoštol a Sinajský žaltář po jednom, celkem 8. K tomu však třeba dodat 6 dalších dokladů ze Zakona sudného (Ustuž. rkp. 58a 10, 58b 8, 58b 11, 58b 12, 60a 6, 61a 13). Touto malou opravou odpadají všechny obtíže a text nabývá správného smyslu.

Byli jste odpůrci Židů, vyznavači svaté Trojice, vykonavateli božské prozřetelnosti, služebníky božské velebnosti, zdrojem slova božího, nepohnutými sloupy Kristovy církve, pečeti spravedlnosti, štítem víry, přílbicí spásy, klasem veleplodným, révou medem tekoucí. Strdí byla vaše slova, jimiž jste potěšili všecek svět a jež jste nechávali vytékat jako drahocennou perlu. Byli jste poklady Páně, stánky božské prozřetelnosti, vyvolenými nádobami Ducha svatého, které rozšířily jméno Kristovo po celé zemi. Slávu kříže jste nesli na sobě, opovrhli jste věcmi časnými a oblíbili si věčné.

Bez ustání, svatí a opravdoví pastýři, prostě snažně za vyvolené stádo své, zahánějte strasti a vysvobozujte je z béd a nebezpečství. Osvěťte nám oči srdce a rozum posilňte, abychom šli, jak náleží, v šlépějích vašich. Vezměte na sebe naše nemoci a poskytněte sílu shůry, abychom byli důstojně živi v Kristu a tak se stali dědici vaší práce a hlasateli pravé víry, kterou jste nám odkázali, abychom všichni jednohlasně oslavovali třikrát svaté božství Otce a Syna i Ducha svatého, nyní i vždycky i na věky věků. Amen.

SEZNAM LITERATURY

- ANDREEV M., Към въпроса на произхода i същности на Закона sudnyj ljudem. Godišnik na Sofij. Univ. Jurid. fak. 49. 1957 — Zakon sudnyj ljudem — starobŭlgarski praven pametnik. Pravna Misŭl 2, 1958, I, 13—37. — Javljaetsja li Zakon sudnyj ljudem drevnebolgarskim juridičeskim pamjatnikom? Slavjanskij Archiv M. 1959, 3—22
- BAUMSTARK A., Die Messe im Morgenland. Kempten u. München 1906 — Missale Romanum. Eindhoven-Nimwegen 1929
- BENEŠEVIČ V. N., Drevne-slavjanskaja kormčaja XIV titulov bez tolkovanija (Syntagma XIV titulorum sine scholiis secundum versionem palaeoslavica) = Jefremovskaja kormčaja. S. Pb 1906
- BERČIČ I., Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu sv. Ćirila i Metoda. Zagreb 1870
- BLAGOEV N. P., Zakon sudnyj ljudem. Kritičeski bĕlĕžki. Spisanie na Bŭlgar. Akad. na Naukite X, 6. Sofija 1915
- BOBČEV S., Istorija na starobŭlgarskoto pravo. Sofija 1910
- BRANDT R., Grigorovičev parimejnik v sličanii s drugim parimejnikami. I—III. M. 1894—1901
- BRÜCKNER A., Die Wahrheit über die Slavenapostel. Tübingen 1913
- CIBULKA J., Epiusios—naspoštŭnyj—quotidianus—vezdejšĭ. Sl 25, 1956, 406—415. — Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. P. 1958. — Groszmährische Kirchenbauten. Sancti Cyrillus u. Methodius. P. 1963. — Římské kostely, v nichž se na začátku r. 868 konala liturgie slovanská. Sborník pracĭ filosof. fak. brněnské univ. 1964
- CODRINGTON H. W., The Liturgie of Saint Peter. Liturgischgeschichtliche Quellen u. Forschungen 30. Münster i. W. 1936
- ČIŽEVSKIJ D., K voprosu o liturgii sv. Petra. Slovo 2, 1953, 37—39; 3, 108, p. 1
- DANAĬLOV G. T., Edin pametnik na staroto bŭlgarsko pravo — ZSL. Sbornik na narodni umotvorenija, nauka i knižnina, kn. XVIII. Sofija 1901
- DEVOS P., Les saints Cyrille et Méthode. Recents progrès critiques au servis de l'union. Nouvelle Revue Théologique 1957, 162—174
- DEVOS P. et MEYVAERT P., Trois énigmes cyrillo-méthodiennes de la „Légende Italique“. Anal. Bolland. 73, 1955, 375—461. — Autour de Léon d'Ostie et de sa „Translatio S. Clementis“. Anal. Bolland. 74, 1956, 189—240. — La Légende Morave de SS. Cyr. et Méth. et ses sources. Anal. Bolland. 74, 441—469
- DOSTÁL A., Clozianus. Staroslověnský hlaholský sborník tridentský a innsbrucký. P. 1959. — Les origines de l'Apologie slave par Chrabr. BZS 32, 1963, 233—246
- DUBENSKIJ D., Pamjatniki drevnego russkogo prava. Russkie dostopamjatnošti II. M. 1843

- DUJČEV I., Zur literarischen Tätigkeit Konstantins des Philosophen. *Byz. Zeitschr.* 44, 1951, 105—110. — Un episodio del' attività di Constantino Filosofo in Moravia. *Ricerche Slavistiche III*, Roma 1954. — Въпросът на византиjsko-slavjanskite opiti za sъzdavane na slavjanska azbuka prez pъrvata polovina na IX. vek. *Izvestija na Instituta za bъlgar, istorija* 7, Sofija 1957, 252n. Autoreferát v *BZS* 20, 1959, 196/7. — Constantino Filosofo nella storia della litteratura bizantina. *Studi in onore di E. Lo Gatto e Giov. Maver.* Firenze 1962, 205—222. — Il problema delle lingue nazionali nel Medio Evo e li Slavi. *Ricerche Slavistiche* 8, 1960, 39—60 (rec. E. Follieri v *BZS* 24, 1963, 393).
- DVORNÍK F., *Les Slaves, Byzance et Rome au IX-e siècle.* Paris 1926. — *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance.* P. 1933
- FRANKO I., *Šv. Klyment u Korsuni.* Lvov 1906
- FRČEK J., *Euchologium Sinaiticum.* *Patrologia Orientalis* t. XXIV fasc. 5, t. XXV fasc. 3. Paris 1933, 1939
- FRESHFIELD E. H., *A Manuel of Roman Law. The Ecloga.* Cambridge 1927. — *A revised manuel of Roman Law. Ecloga privata aucta.* Cambridge 1927
- FRIEDRICH J., *Ein Brief des Anastasius bibliothecarius an den Bischof Gaudericus von Velletri.* *Sitzungsber. d. Bayer. Akad. München* 1892
- GANEV V., *Zakonъ sudnyj ljudemъ.* *Pravno-istoričeski i pravno-analičični proučvanija.* Sofija 1959
- GEITLER L., *Euchologium.* *Glagolski spomenik monastira Sinai brda.* Zagreb 1882
- GEORGIEV E., *Dve proizvedenija na sv. Kirila.* *Studia hist.-philol. Serdensia, suppl. vol. II.* Sofija 1938
- GNIDOVEC F., *Vpliv sv. Gregorija Nazianskega na sv. Cirila in Metodija ter na njuni Žitji.* Ljubljana 1942
- GORSKIJ A. V., *Kirill i Mefodij. Novyje istočniki i učenyje trudy dlja istorii slavjanskich apostolov.* *Kirillo-Mefod. sbornik.* M. 1865
- GOŠEV I., *Starobъlgarskata liturgija.* *Godišnik na Sofij. universitet, Bogoslov. fak. IX.* 1931—2, 1—77. — *Sv. bratja Kiril i Metodij. Materiali.* *Godišnik o. c. VI,* 1938
- GRANSTREM J., *O proischoždenii glagoličeskoj azbuki.* *Trudy otd. drevnerusskoj literatury* XI. 1955
- GRIVEC F., *Reversi sunt ex Moravia.* *Jugoslov. istor. časopis* 3, 1937, 62—91. — *Prvo poglavije ŽM. Beličev zbornik,* Beograd 1937, 135—140. — *Slovenski knez Kocelj.* Ljubljana 1938. — *Vitae Constantini et Methodii. Versio latina, notis dissertationibusque illustrata.* *AAV* 17, 1941. — *Zarja stare slovanske književnosti.* Ljubljana 1942. — *Clozov-Kopitarev Glagolit v slovenski književnosti in zgodovini.* *RAZ* I, 5, 1943. — *O idejah in izrazih Žitij Konstantina in Metodija.* *RAZ* 1944, 169—193. — *Sermo panegyricus in memoriam ss. Cyrilli et Methodii.* *AAV* 18, 1947, 1—25. — *De lingua palaeoslavica.* *AAV* 18, 1947, 75—84. — *Pohvala sv. Cirilu in Metodiju.* *RAZ* 1950, 27—58. — *Žitja Konstantina in Metodija.* Ljubljana 1951. — *Pripombe k Žitiju Konstantina.* *SR* 4, 1951, 264—268. — *Na sem Petrě.* *Slovo,* Zagreb, 4—5, 1955, 24—46. — *O Metodovem nomokanonu.* *Slovo,* Zagreb, 6—8, 1957, 35—44. — *Konstantin und Method Lehrer der Sla-*

- ven. Wiesbaden 1960. — Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod. Celje 1963
- GRIVEC F. — TOMŠIČ F., Konstantin i Metodije Solunjani. Izvori. — Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes. Radovi staroslov. instituta, knjiga 4. Zagreb 1960
- HANSENS J. M., Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus I—III. Roma 1932
- HAVLÍK L., Staří Slované v rakouském Podunají v době od 6. do 12. století. P. 1963
- HORÁLEK K., Studie o slovanském verši. Sborník filologický 12, 1946, 261—343. — Význam Savviny knihy pro rekonstrukci stsl. překladu evangelia. P. 1948. — K dějinám textu staroslověnského evangelia. AAV 19, 1948, 208—229. — Evangeliáře a čtveroevangelia. P. 1954
- HRUBÝ V., Staré Město-Velehrad ústředí z doby Velkomoravské říše. P. 1964
- CHALOUPECKÝ V., Prameny X. století legendy Kristianovy o sv. Václavu a sv. Ludmile. Svatováclavský sborník II, 2. P. 1939. — Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby románské v stol. IX.—XIII. P. 1942
- ISAČENKO A. V., Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok. Bratislava 1943. — Zatiačky vzdelanosti ve Velkomoravskej ríši. Turč. Sv. Martin 1948
- ISTRIN V. A., 1100 let slavjanskoj azbuki. M. 1963
- JAGIĆ V., Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitani. Berolini 1879. — Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus. Berolini 1883. — Služebnyja Minei za sentjabrʹ, oktjabrʹ i nojabrʹ v cerkovno-slavjanskom perevodě po russkim rukopisjam 1095 až 1097 g. S. Pb. 1886. — Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin 1913. — Zum altkirchenslavischen Apostolus I, II, III. Wien (Sitzungsber. d. Wien. Akad. Bd. 191, 193, 197) 1919—1920
- JAKOBSON R., Český verš před tisíci léty. Slovo a slovesnost 1, 1935, 50—53. — The Beginnings of National Self-Determination in Europe. The review of politics 7, 1, Jan. 1945, 29—42. — St. Constantine's Prologue to the Gospels. St. Vladimir's Seminary Quarterly 1954. — The slavic response to byzantine poetry. XII Congrès international des études byzantines. Rapports III. Ochrida 1961. — Tajná služba Konstantina Filosa i dal'nejšeje razvitije staroslavjanskoj poezii. Iz Zbornika radova Vizantološkog instituta knj. VIII. Beograd 1963, 161—166
- KONESKI B., Ohridska književna škola. Slovo, Zagreb, 6—8, 1957, 177—194
- KOP F., Vývoj metropolitní pravomoci v církvi západní. P. I. 1941, II. 1944
- KOSCHMIEDER E., Die vermeintlichen Akzentzeichen der Kiewer Blätter. Slovo, Zagreb, 4—5, 1955, 5—23
- KOSTIĆ D., Bugarski episkop Konstantin, pisac službe sv. Metodiju. BZS 7, 1937 až 1938, 189—211
- KURZ J., Patriarcha, císař a papež v Životě Konstantinově a Metodějově. Sborník Franku Wollmanovi k sedmdesátinám. P. 1958, 22—34
- LAVROV P., Žitija chersonskich svjatyh v grekoslavjanskoj pis'mennosti. Pamjatniki christianskogo Chersonesa, vyp. II. M. 1911. — Kyrylo ta Metodij v davno-slovjanškomu pyšmenstvi. Kyiv 1928. — Materialy po istorii vznikovenija drev-

- nejšej slavjanskoj pis'mennosti. Trudy slavjanskoj komissii, tom I. Leningrad 1930
- LETTENBAUER W., Eine lateinische Kanonessammlung in Mähren im 9. Jahrhundert. *Orientalia Christ. Periodica* 18, 1952, 246—269
- LEUNCLAVIUS J., *Juris Graeci-Romani tam canonici quam civilis tomi duo*. Francofurti 1596
- MAREŠ F. V., Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové hodnoty. *SL* 25, 1956, 443—495. — Drevneslavjanskij literaturnyj jazyk v velikomorávskom gosudarstve. *Voprosy jazykoznanija* č. 2, 1961, 12—23
- MENHART O., Kaligraf o hlaholici. *Slovanské studie*. P. 1948, 58—59. — O prvenství moravské hlaholice. *SL* 25, 1956, 198—199
- MOHLBERG K., *Il Messale glagolitico di Kiev (sec. IX) ed il suo prototipo Romano del secolo VI—VII*. *Atti della Pontifica Acad. Rom. di archeologia. Memorie* II. Roma 1928
- MOHLBERG K. — BAUMSTARK A., *Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli der römischen Kirche*. *Liturgiegeschichtliche Quellen u. Forschungen* 11—12. Münster i. W. 1927
- MURETOV S., *Istoričeskij obzor činoposledovanija proskomidii do „ustava liturgii“ konstantinopolskogo patriarcha Filofeja*. M. 1895
- NAHTIGAL R., *Starocerkvenoslovanski evhologij*. *RAZ* 1925. — *Rekonstrukcija treh starocerkvenoslovanskih izvernih pesnitev*. *RAZ* 1943. — *Euchologium Sinaiticum*. I. Fotografski posnetek. II. Tekst s komentarjem. Ljubljana 1941, 1942
- NIKOLSKIJ N. K., *K voprosu o sočinenijach pripisyvajemych Kirillu Filosofu*. *Izvestija po russ. jazyku i slovesnosti* I, 2, 399—457, Leningrad 1928
- OAKLEY TH. P., *Alleviations of Penance in the Continental Penitentials*. *Speculum* XII. 1937
- OHIENKO I., *Kostjantyn i Mefodij*. Varšava I. 1927, II. 1928
- OROSCHAKOFF (O r o š a k o v) H., *Ein Denkmal des Bulgarischen Rechtes (Zakon Sudnyj ljudem)*. *Zeitschr. f. vergleichende Rechtswissenschaft* XXXIII. Stuttgart 1912
- PASTRNEK F., *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda*. P. 1902
- PAULINI E., *Slovesnosť a kultúrny jazyk Velkej Moravy*. Bratislava 1964
- PAVIĆ J., *Staroslovenski pjesnički kanon u čast sv. Metodiju i njegov autor*. *Bogoslovska smotra*, Zagreb 24, 1936, 59—86
- PAVLOV A. S., *Anonymnaja grečeskaja staťja o preimuščestvjach Konstantinopolskogo Patriaršego Prestola i drevne-slavj. perevod s dvumja dopolnenijami*. *Vizant. Vremennik* 4, 1897, 143—154
- POKORNÝ L., *Liturgie pěje slovansky*. *Soluňští bratři*. P. 1963. — *Die slavische Cyrillo-Methodianische Liturgie*. *SS. Cyrillus et Methodius. Leben und Wirken*. P. 1963, 118—126
- POLÁCH O., *Církevněprávní poměry ve středním Podunají od rozšíření křesťanství až do pádu Velké Moravy*. *AAV* 19, 285—309.

- PORFIRIJ USPENSKIJ, Pervoje putešestvije v Afonskije monastyri i skity. Kiev 1877. — Vtoroje putešestvije po sv. Gorě Afonskoj v gody 1858, 1859 i 1861. M. 1880
- POSCHMANN B., Die abendländische Kirchenbusse im frühen Mittelalter. Breslauer Studien zur historischen Theologie XVI. Breslau 1930
- PROCHÁZKA VL., K historickoprávnímu významu csl. *pritokniti* a jeho parafrází z ruských pramenů. SL 26, 1957, 336—340. — *Posluchъ et vidokъ* dans le droit slave. BZS 20, 1959, 231—251. — Deset poznámek ke Ganevovu výkladu krátké redakce Zakona sudného ljudem. Právně historické studie 9, 1963, 302—317
- RADOJIČIĆ DJ. SP., Hilendarski rukopisi o postanku slovenske pismenosti. Srpska akademija. Matica srpska. Fototipska izdava. Novi Sad 1963
- RATKOŠ P., Pramene k dejinám Velkej Moravy. Bratislava 1964
- SATURNÍK TH., Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů. P. 1922
- SEVERJANOV S., Sinajskaja psalmyr'. Petrohrad 1922
- SCHMID H. F., Die Nomokanonübersetzung des Methodius. Leipzig 1922
- SCHMITZ H. J., Die Bussbücher und das kanonische Bussverfahren. II. 1898
- SIEVERS ED., Die altslavischen Verstexte von Kiev und Freising. 1925
- SINOGOWITZ B., Studien zum Strafrecht der Ekloge. 1. München 1952, 2. Atheny 1956
- SMIRNOV S. J., Materialy dlja drevnerusskoj pokajannoj discipliny. Čtenija kn. 3. M. 1912
- SMRŽÍK ST., The Glagolic or Roman-slavonic Liturgy. Series Cyrillomethodiana vol. II. Cleveland — Rome 1959
- SOBOLEVSKIJ A. J., Materialy i izsledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii. Sbornik ORJaSl 88, n. 3. S.-S.-Pb. 1910
- SPULBER A., L'Éclogue des Isauriens. Cernautzi 1929
- SREZNEVSKIJ I. I., Drevnije glagoličeskije pamjatniki, sravniteľno s pamjatnikami kirillicy. VII. Otryvki iz služebnika. S.-Pb. 1866, 243—274. — Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam. S.-Pb. I. 1890, II. 1902, III. 1912. — Obozrenije drevnich russkich spisikov Kormčej knigi. Sbornik ORJaSl 1897
- STANISLAV J., Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch. Tuč. Sv. Martin 1950
- SUVOROV N. S., Sledy zapadno-katoličeskogo cerkovnogo prava v pamjatnikach drevnego russkogo prava. Jaroslavl 1888
- SYRKU P. A., K istorii ispravlenija knig v Bolgarii. T. I, vyp. II: Liturgičeskije trudy patriarha Jevthimija Ternovskogo. S.-Pb. 1890
- ŠACHMATOV A. A. — LAVROV P. A., Sbornik XII veka moskovskogo Uspenskogo sobora. Vyp. I. M. 1899. Fotografická reimprese vydánná Dm. Čiževským v La Haye 1957.
- ŠESTAKOV S. P., Očerki po istorii Chersonesa v VI.—X. vekach po R. Chr. Pamjatniki christianskogo Chersonesa, vyp. III. M. 1908
- TADIN M., La Légende intitulée Translatio corporis Clementis. Paris 1955. — Les

- ordinations romaines des premiers disciples slaves et la date de la consecration épiscopale de Méthode, frère de Constantin-Cyrille. Akten des XI. internationalen Byzantinisten-Kongresses 1958. München 1960
- TARCHNIŠVILI M., Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur. Studi e testi 185. Città di Vaticano 1955. — Liturgiae ibericae antiquiores. Corpus scriptorum orientalium, vol 123. Scriptorum Iberici. Series I, t. I. Textus 84—92. Versio 64—70. Lovanii 1950
- TEODOROV — BALAN A., Kiril i Metodi. Sofija I. 1920, II. 1934
- TICHOMIROV M. N., Zakon sudnyj ljudem kratkoj redakcii. M. 1961. — Zakon sudnyj ljudem prostrannoju i svodnoj redakcii. M. 1961
- TKADLČÍK V., Le moine Chrabr et l'origine de l'écriture slave. BZS 25, 1954, 75—92. — Trojí hlaholské i v Kyjevských listech. SL 25, 1956, 200—216. — Dvě reformy hlaholského písennictví. SL 32, 1963, 340—366. — Dvojí *ch* v hlaholici. SL 33, 1964, 182—193
- TRIFONOV J., Dve sočinenija na Konstantina Filosofa (sv. Kirila) za moštite na sv. Klimenta Rimski. Spisanie na Bŭlgar. Akad. na naukite, kn. 48, 1934, 159 až 240
- TROICKI S. V., Spor Starog Rima sa Novim na stranama slovenske Krmčije. Srpska akad. nauka. Beograd 1960, 33—40. — Sv. Mefodij kak slavjanskij zakonodateľ. Bogoslovskije Trudy. Sbornik vtoroj. M. 1963, 85—124. — Totěz zkráceně v Žurnalu Moskevské Patriarchie 1961, č. 12. — Recense o Tichomirově edici Zakona sudného ljudem krátké redakce v Slovo, Zagreb, 13, 1963, 203—212. — Dlja kogo, kogda i gde sv. Mefodij sostavil „Zakon sudnyj ljudem“? Ročenka 4 (Separát) 49—58. — Zakon sudnyj ljudem, kak pamjatnik vizantijskogo prava. Extrait des Actes du XIIe Congrès internat. des Études Byzantines, t. II. Beograd 1964, 525—529
- TRUBECKOJ N. S., Altkirchenslavische Grammatik. Wien 1954
- TUNICKIJ N., Sv. Kliment, episkop slovenskij. Serg. Posad 1913. — Materialy dlja istorii učениkov sv. Kirilla i Metodija. Grečeskoje prostrannoje žitije sv. Klimenta Slovenskogo. Serg. Posad 1918
- UŠAKOV V. JE., O jazyke Ustjužskoj kormčej XIII—XIV vv. Kirov 1961. — Ustjužskaja Kormčaja. SL 30, 1961, 20—40
- UŠENIČNIK F., Najstarejši glagolski spomenik in liturgija sv. Cirila in Metoda. Bogoslovni Vestnik 10, 1930, 235—253
- VAILLANT A., Une homélie du Méthode. RÉS 23, 1947, 34—48. — Une poésie vieux-slave: La Préface de l'Évangile. RÉS 33, 1956, 7—25 — Quelques notes sur la Vie de Méthode. BZS 24, 1963, 229—235.
- VAJS J. — KURZ J., Evangeliarium Assemani. P. I. 1929, II. 1955
- VAJS J., Rukověť hlaholské paleografie. P. 1932. — Kritické studie staroslovanského textu biblického: Evangelium sv. Matouše, sv. Marka, sv. Lukáše, sv. Jana. Text rekonstruovaný. P. 1935—1936. — Kánon charvátsko-hlaholského misálu Illir. 4. Protějšek hlaholských listů Kijevských. ČMF 25, 1939, 113—134. — Mešní řád charvátsko-hlaholského vatikánského misálu Illir. 4 a jeho poměr k moravsko-

- panonskému sakramentáři stol. IX. AAV XV, 2, 1939, 89—141. — Il canone del più antico messale croatoglagolitico del sec. XIV. Studi e testi. Miscellanea Giov. Mercati, vol. V. Città del Vaticano 1946. Estratto 1—7. — Josef Dobrovský Cyril a Metod, apoštolové slovanští. Spisy a projevy J. Dobrovského, sv. XII. P. 1958
- VAŠICA J., Život a Pochvala sv. Cyrila. Dobré dílo, sv. 93. Stará říše 1927. — Mnicha Chrabra Obrana slovanského písma. Brno 1941. — Slovanská liturgie nově osvětlena Kyjevskými listy. Slovo a slovesnost 6, 1940, 65—77. — Slovanská liturgie sv. Petra. BZS 8, 1939—46, 1—54. — Slovo na prenesenie moštem preslavnago Klimenta neboli legenda Chersonská. AAV 19, 1948, 38—80. — Anonymní homilie v rukopise Clozově. ČMF 23, 1949, 6—9. — Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave dit „Zakon sudnyj ljudem“. BZS 12, 1951, 154—174. — Metodějův překlad nomokánonu. SL 24, 1955, 9—41. — Anonymní homilie rukopisu Clozova po stránce právní. SL 25, 1956, 221—233. — K leksiku Zakona sudného ljudem. SR 10, 1957, 61—66. — Jazyková povaha Zakona sudného ljudem. SL 27, 1958, 521—537. — K otázce původu Zakona sudného ljudem. SL 30, 1961, 1—19. — Collectio 87 (93) capitulorum dans les nomocanons slaves. BZS 20, 1959, 1—8. — Církevněslovanský penitenciál českého původu. SL 29, 1960, 31—48. — Kirillo-Mefodijevskije juridičeskije pamjatniki. Voprosy slavj. jazykoznanija, vyp. 7. M. 1963, 12—33. — Právní odkaz cyrilometodějský. SL 32, 1963, 331—339. — Kaki sa zadačite na ponatašnoto proučvane na knižovnoto nasledstvo na slavjanskija prosvetitel Metodij? Slavjanskaja filologia II, 1963, Sofija, 72—74 — K výkladu některých míst v tzv. Anonymní homilii rukopisu Clozova. Orbis scriptus Dm. Tschizewskij zum 70. Geburtstag. München-Allach 1965. — Korsuner Legende. Slavische Propyläen 8. München-Allach 1965.
- VAVŘÍNEK V., Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje. Rozpravy Čs. Akad. věd, roč. 73, seš. 7. P. 1963
- VEČERKA R., Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách. SL 32, 1963, 398—416
- VIKTOROV A., Kirill i Mefodij. Novyje istočniki i učennyje trudy dlja istorii slavjanskich apostolov. Kirillo-Mefod. sbornik. 1865
- VONDRÁK V., Frisinské památky, jejich vznik a význam v slovanském písemnictví. P. 1896. — Studie z oboru církevněslovanského písemnictví. Rozpravy ČA III, 20. P. 1903. — O původu Kijevských listů a Pražských zlomků. Spisy ČA. 1904. — Zachodnio-europejskie postanowienia pokutne w języku cerkiewno-słowiańskiem. Rozprawy Polskiej Akad. Kraków 1904. — Altkirchenslavische Grammatik². Berlin 1912
- VORONOV A., Glavnějšije istočniki dlja istorii sv. Kirilla i Mefodija. Kiev 1877
- WASSERSCHLEBEN F. W. H., Die Buszordnungen der abendländlichen Kirche. Halle 1851
- WEINGART M., Hlaholské listy Vídeňské. K dějinám staroslověnského misálu. ČMF 24, 1938 (zv. otisk)

- WEINGART M. — KURZ J., Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského². P. 1949
- VAN WIJK N., Zur Rekonstruktion des Urtextes der altkirchenslavischen Vita Constantini. ZSPH 17, 1941, 268—284
- ZIGEL F. F., Obsčestvennoje značenije dejatel'nosti sv. Kirilla i Mefodija. Mefodijevskij jubilejnyj sbornik. Varšava 1885
- ZLATARSKI V. N., Istorija na pŕvoto bŕlgarsko carstvo. I, 2. Sofija 1927

REJSTŘÍK JMENNÝ

- Abasgové (Abchazové) 205, 227
Abiron 239, 250
Abrahám 232, 263, 267
Abramovič D. J. 211
Adalvin, arcib. solnohradský 248
Adam 17, 52, 115, 135, 192, 208, 214, 260
Agara (Hagara) 215
Agarění (Saracéni) 187—190, 215, 257, 264—265
Agathon, papež 233, 242
Ajnalov D. V. 145
Akvilas (Aquilas, Akylas) 18—19, 219
Alanové 227
Albánie 12
Alexandr, název dubu 201, 221
Amastris, město v Paflagonii 120
Amerumnes, kalif 216
Aquileia (Akvileja) 226
Anastasius, bibliotekář římský 55—56, 61, 68, 141, 147, 208, 212—214, 218, 228—229
Anatolios, patriarcha cařihradský 233, 242
Andreev M. 164
Andronik sv. 237, 247, 248, 266
Angelar sv., učedník slovanských apoštolů 119
Antonij sv. 94, 262
Arabové 9, 205, 215, 217
Arius 233
Arméni 205, 227
Árón 123, 232, 263
Arsenij sv. 94, 262
Arsenius, biskup římský 208, 211, 228
Asyřané 17
Athanasius sv. 70, 242, 255
Athos 60, 70
Augustin sv. 205
Auxentius sv. 113
Avaři 123, 205
Azovské jezero 192, 219
Balbín B. 19
Bardas, byzantský vladař 203, 212, 216
Barišić Fr. 123
Basil I., byzantský císař 212, 251
Basilius Veliký sv. 213, 255
Baumstark A. 45, 47
Beda sv. 81
Běljajev J. D. 10
Benátky 226
Beneševič V. N. 63, 67
Berčić Iv. 87, 92, 224
Bidlo J. 251
Blagoev N. P. 80
Blatenský Hrad-Mosapurch 19
Bloy L. 21
Bobčev S. S. 160, 165
Bodjanskij O. M. 89—91
Bonifác sv. 84, 221, 250
Boris a Glěb sv. 211
Boris, car bulharský 18, 73—74, 80, 223, 230, 247
Brandt R. 31
Brückner A. 24, 41, 89, 90, 221, 223 až 224, 253
Budilovič A. S. 11
Byzanc 68
Cařihrad 55
Cibulka J. 20, 44, 227, 228, 255
Codrington H. W. 39, 40, 43
Cyril sv., patriarcha alexandrijský 26, 101, 113, 233, 242
Cyrus Alexandrijský 233

- Čiževskij Dm. 41, 249
 Črnčić Iv. 69
- Damas, papež 233, 242**
 Danailov G. T. 160, 165, 169
 Dathan 24, 239
 David 232
 Devos P. 88, 218
 Dimitrij (Demetrios) Soluňský sv. 120
 až 124, 215, 252
 Dimitrij Rostovský sv. 123
 Dionysius Areopagita sv. 26, 102, 212
 Dionysius Gramatik 18
 Dionysius Thrácký 18
 Dmitrijevskij A. 59
 Dmitriь 36
 Dobrovský J. 10, 22–23
 Dominik, biskup poslaný na Moravu 254
 Dostál A. 13, 19, 70–71, 158, 161, 225
 Dubenskij D. 77
 Dujčev Iv. 10, 221, 223–227, 251
 Dunlop D. M. 217
 Durr V. 248
 Dvorník Fr. 89, 212, 217, 218, 221, 227,
 229, 243–244, 251
- Eckhardtová Th. 12
 Egbert z Yorku, arcibiskup 81
 Egyptáné 17, 205, 227
 Eirena, manž. Konstantina V. 217
 Eleutherius 228
 Ellwangen ve Švábsku 247
 Eliseus 232
 Enos 232
 Enoch 232
 Epifanius 70
 Epicharnos 18
 Erasmus 254
 Eulogius 26, 101
 Euthymij, patriarcha trnovský 26, 34, 39
 Eutychius 233, 242
 Eva prabába 120
- Felicita sv. 109
- Filotheos (Filofej) patriarcha cařihrad-
 ský 34
 Florinskij T. 80
 Formosus, biskup portský, pak papež 208,
 228
 Fortunatov F. F. 42
 Fotios, patriarcha cařihradský 87, 213,
 217, 224, 250
 Franko Iv. 55, 57
 Frček J. 13, 83, 93, 110, 175, 179, 180
 Freherus M. 157
 Freshfield E. H. 157, 160
 Friedrich J. 55, 218
 Ful (Phul), Fulsko 201, 221, 257
 Funk F. X. 67
- Ganev V. 73–74, 157, 159–160, 162,
 164–167
 Gatto Lo E. 10
 Gauderich, biskup z Velletri 55, 61, 141,
 208, 218, 228–229
 Gebauer J. 254
 Gedeon 121, 261
 Geitler L. 29, 33
 Gennadij, arcibiskup novgorodský 31, 106
 Georgiev E. 27, 106
 Georgios, biskup chersonský 140, 220
 Gerhardt D. 218
 Gerov B. 11
 Ghyen Van den 217
 Gil'ferding A. F. 10, 25
 Ginis D. 159
 Ginzel J. A. 89
 Golubinskij J. 61, 180, 212, 254
 Gorazd sv. 87, 119, 241, 253–254
 Gorskij A. V. 54, 57, 89, 220
 Gošev Iv. 91, 93–98, 224, 252–253
 Góthové-Rósové (Varjagové) 205, 217,
 227
 Goussen H. 39
 Granstrem J. E. 213
 Gratian, císař 47
 Grivec Fr. 10, 19, 27, 52–53, 68, 70,

- 89—98, 123, 135, 137, 141, 163, 211
až 229, 242—248, 250—253
- Grot J. K. 11
- Grumel V. 159
- Gruzínci 227
- Hadrián II., papež 41, 65, 95, 208, 226,
228—229, 235—236, 245—246, 265
až 266
- Hájek V. z Libočan 160
- Halabala M. 220
- Halkin F. 213
- Hamm J. 225
- Hanka V. 89, 220, 249
- Hanno, biskup frizinský 247, 248
- Hanssens J. M. 34
- Havránek B. 216
- Helénové 17
- Hermanrik (-rich), biskup pasovský 247,
248
- Hilarion sv., překladatel Petrovy liturgie
do gruzínštiny 40
- Hil'ferding viz Gil'ferding
- Hnězdno 249
- Homér 9, 185
- Honorius, papež 233, 242
- Horálek K. 24, 85, 253
- Hrubý V. 254
- Hunové 227
- Chaloupecký V. 87
- Chazaři 9, 52, 118, 190—201, 205, 217,
243, 257, 264—265
- Cherson na Krymu 10, 55—56, 60, 191,
217
- Chrabr, mnich 13—19, 90, 219, 226
- Iberové 205, 227
- Ibas 242
- Ignatios, patriarcha cařihradský 214
- Il'inskij G. A. 25
- Illyrik 47, 68, 247
- Isačenko A. V. 20, 52, 75, 134, 138
- Ivanov J. 85
- Ivanъ 36
- Izák 234, 267
- Jagić V. 10, 13, 22, 27, 29, 30, 41, 49,
85, 92, 215
- Jakobson R. 27, 36—37, 42, 62, 85,
107—111, 218
- Jakub (Jakob) 232, 267
- Jan VIII., papež 41, 65, 87, 88, 226, 246
až 248, 250—251
- Jan z Damašku sv. 25, 216
- Jan, evangelista sv. 103
- Jan Exarcha Bulharský 25—26, 252
- Jan VII. Gramatik, patriarcha cařihrad-
ský 9, 186, 214, 257
- Jan Křtitel sv. 39, 223
- Jan Zlatoústý sv. 70, 259
- Jeroným sv. 205
- Jeruzalém 47
- Jese 120
- Jevsějev Iv. 30
- Jireček K. 10
- Job 232, 260
- Josef Egyptský 93, 232
- Jozue 121, 232, 261
- Jugie M. 68
- Justinián I., císař 233, 242
- Justinián II. 142
- Kadmos milétský 18
- Kaich 87
- Kalajdovič K. 25
- Karel III. Tlustý 253
- Karskij E. F. 25
- Kaspijská Brána (Portae Caspiae) 192,
219
- Kefa aram. 50
- Kerč 139
- Kiprian, metropolita ruský 34
- Kleidion, klášter 214
- Kliment Římský, papež., sv. 9, 28, 54
až 55, 109, 141, 191, 208, 210, 214,
218, 229, 236—237

- Kliment Ochridský (Velický), biskup, sv.** 12, 52–54, 70, 86, 88, 94–95, 97 až 98, 119, 135–136, 224, 253–254
Kocel, kníže panonský 18–19, 90, 225 až 226, 236, 238, 266
Kombol M. 69
Koneski B. 86
Konstantin Cyril sv., 5, 9–12, 16, 18, 20–21, 25–26, 29, 33–38, 43, 46 až 47, 49, 52, 54–55, 61–62, 80, 85–86, 88, 90, 93, 97, 101, 106, 112 až 119, 135, 141–144, 147, 149, 156, 158, 173, 182–230, 234–236, 244, 256–259, 260–268
Konstantin Bulharský, biskup 12, 27, 80, 86, 98, 119
Konstantin I., císař 223, 233
Konstantin IV. Pogonatus 233, 242
Konstantin V. Kopronymos 159
Kop Fr. 65
Kopitar B. 52, 70
Kos M. 246
Koschmieder E. 42
Kostić D. 119, 255
Kostrenčić M. 69
Kozma Presbyter 41, 249
Krakovsko (Malopolsko) 248–249
Krylov N. P. 33
Krym 217, 218
Křížková H. 181
Kul'bakin St. 13, 70
Kurent M. 68
Kurz J. 13, 22–25, 36, 52, 109, 138, 215, 254

Lamanskij Vl. I. 221
Lantfried, biskup brixenský, 248
Laurenčík J. 30
Lavrovskij P. A. 10
Lavrov P. A. 54, 58, 80, 87, 89, 90–91, 93, 95–96, 119, 219, 222–223, 227, 242–244, 251, 254–255
Lehr-Splaviński T. 249
Leontij sv. 144

Lettenbauer W. 65
Leunclavius 157, 160–161, 165–166, 168
Lev I. Veliký, papež, sv. 233, 242
Lev III. Isaurský, císař byzantský 47, 159, 257
Lev VI. Moudrý, císař byzantský 140, 165
Lev, otec slovanských apoštolů 9, 10, 182, 211
Lev Matematik 185, 213
Lisicyn M. 59
Ljuj 123, 215
Ludvík Němec 224, 247, 248
Lukáš, evangelista 103

Macedonius 233, 242
Maďaři 227
Machek V. 178
Makarius Antiochijský 233
Makedonios 253
Malafosse Jehan de 161
Małecki M. 11
Mamún, kalif 216
Marcian, císař 233, 242
Marek, evangelista 103
Mareš Fr. V. 11, 21
Maris, perský biskup 242
Mastal 36
Matouš, evangelista 103
Mattei Lorenzo 230
Maver Giov. 10
Mazlová V. 21
Medini M. 69
Menhart O. 12
Meotský Bospor 219
Metoděj sv., arcibiskup moravský 5, 9, 10, 12, 18, 20, 21, 28, 30, 31, 33, 47, 49, 55, 63–71, 79, 80, 81, 85 až 91, 93, 95, 97, 119, 156, 159, 167, 171, 173, 198, 201, 209–210, 213, 220, 225, 228, 231–241, 260–268
Metoděj sv., patriarcha cařihradský 255
Methodius: liber Sclavorum, qui dicitur Methodius (v Duklj. letopise) 69

- Měšek I., kníže polský 249
 Michael archanděl 39
 Michael III., císař byzantský 9, 18, 203, 226, 235—236, 257
 Miklošič Fr. 219, 247, 251
 Mikuláš I., papež, sv. 68, 74—75, 81, 227, 235, 245
 Mikulčice 9
 Milaš N. 245
 Milov L. V. 77
 Minnse E. H. 221
 Mohamed 188, 200, 216
 Mohlberg K. 42, 44, 46—47, 109
 Mojžiš 101, 121, 232, 239, 263
 Moravané 203
 Mosapurch viz Blatenský Hrad
 Mošin Vl. 30
 Mroček-Drozdovskij F. M. 158
 Muretov S. 34, 39
 Mutimír (Montemer) 247
- Nahtigal R. 13, 19, 27, 33—36, 70, 83, 93—94, 106—107, 110, 146, 211, 229, 252
 Naum sv. 12—13, 86, 119, 254
 Nestor Soluňský (Nester) sv. 123, 186, 215
 Nestorius 233, 242
 Niederle L. 177
 Nikeforos, patriarcha cařihradský 255
 Nikifor, historik byzantský 142
 Nikifor (Nicephorus) „dux“ 140
 Nikol'skij N. K. 55—56, 143, 215, 220, 228
 Nikol'skij K. T. 59
 Nitsch K. 11
 Noe 232
 Novotný V. 164—165, 224
- Oakley Th. P. 83—84
 Ofaz 122
 Ohijenko Iv. 30, 220—221
 Ochrid 13
- Olymp v Bithynii 9, 190, 217, 234, 244, 245, 261
 Ondřej sv., apoštol 39, 228
 Ondřej sv., arcibiskup krétský 35
 Origenes 242
 Orlov M. J. 93
 Orošakov H. 160, 164, 169
 Ostrogorsky G. 159
- Palamédes 18
 Palauzov S. N. 80, 254
 Panticapaeum 219
 Pastrnek Fr. 55, 65, 89, 119, 212—213, 215, 218—219, 221, 227, 229, 243 až 244, 247, 248, 251—252
 Patmos (knihovna) 60
 Pavel sv., apoštol 26, 39, 102, 233
 Pavel, biskup ankonský, legát papežský 248
 Pavić J. 119
 Pavlov A. S. 67—68, 83, 174, 180, Pečeněhové 219
 Pekař J. 253
 Peršané 17, 205, 227
 Perwolf J. 89, 90
 Petr sv., apoštol 35, 39, 47, 233
 Petronilla sv. 228
 Petrunie 36
 Plakidas (Eustach) sv. 183, 211
 Plöchl W. M. 160
 Pogodin M. P. 10, 54
 Pogorělov V. 11, 30
 Pokorný L. 43
 Polách O. 250
 Polychron 235, 243, 245, 262
 Pont (Černé moře) 139
 Popruženko M. G. 90
 Porfyrij Uspenskij 33, 35, 39
 Poschmann B. 48, 84, 174
 Přěslav 12
 Procházka Vl. 6, 158—159, 161—168
 Prokopios sv. 141
 Pyrrhos, patriarcha cařihradský 233, 242

- Rački F. 247
 Radojičić Dj. Sp. 91, 97
 Rastic viz Rostislav
 Ředin J. K. 145
 Řezanov V. J. 59
 Ritig Sv. 90
 Romald 36
 Rostislav 9, 203—204, 222, 224, 226,
 235—236, 244, 247, 266
 Rozov V. 11
 Rusové 217

 Řehoř I. Veliký sv., papež 38, 42, 46
 až 47, 75, 205, 214, 216, 227, 255
 Řehoř Naziánský sv., 9, 184, 212, 233,
 243
 Řím 208

 Sámarrá 216
 Samson 121, 261
 Samuel 232
 Saraceni viz Agaréni
 Saturník Th. 159, 163, 169
 Sáva sv. srbský 70, 94, 254, 262
 Sáva sv., učedník slovanských apoštolů
 119
 Savinov M. P. 59
 Schmitz H. J. 82
 Sedmipočetníci sv. 119
 Semender u Derbentu 217
 Sergij Radoněžský sv. 212
 Sergios patriarcha cařihradský 242
 Sergius 233
 Severjanov S. 30
 Schmid H. F. 66, 68
 Schmitz 81—82, 175
 Sievers Ed. 42
 Silvester I., papež 233, 242
 Simonides 18
 Sinaj 29, 33, 47
 Sinogowitz B. 157, 161
 Srěm (Sirmium) 47, 84, 246, 248
 Snopek Fr. 10, 89, 90, 224
 Sobolevskij A. J. 42, 75, 82, 179, 220

 Solovjev A. 69
 Solomon, kněz v Chersonu 141
 Soluň 11, 121, 123, 182, 211
 Sozont sv. 144
 Spulber A. 157, 159—161, 165—166,
 168
 Sreznevskij I. 25, 33, 35—36, 64, 69, 76,
 107, 120, 144, 164, 243—244
 Stanislav J. 76
 Stefan Permský sv. 221
 Strojev P. 77
 Strossmayer J. J. 230
 Strymon, byzantská klisura v Makedo-
 nii 79
 Sugdové 205, 227
 Suvorov N. S. 74—75, 81—83, 160—161,
 175, 180
 Svatopluk I. 9, 69, 222, 235—236, 238
 až 239, 244, 247, 248, 251, 253,
 266
 Symeon, car bulharský 12—13, 80, 86
 Symmachos 18—19
 Syrku P. A. 35, 39
 Syřané 205, 227

 Šafařík P. J. 54, 89, 223, 251, 254
 Šachmatov A. A. 90, 246
 Šalomoun 121, 122, 202, 232, 261
 Ščepkin V. 24
 Šestakov S. P. 140, 142, 145, 218, 221
 Šišić F. 69
 Štěpán VI., papež 253

 Tadin M. 139, 214, 218, 228, 229—230,
 245
 Tarchnišvili M. 40
 Teodorov-Balan A. 57—58, 69, 80, 89,
 91, 95, 113, 119, 216
 Teplá, klášter premonstrátský v Čechách
 48, 123
 Theodor Abú Quarra (Abucara) 216
 Theodor Canterburský 81
 Theodor Faranský 233
 Theodor z Mopsuestie 242

- Theodora, císařovna byzantská 212, 216, 257
- Theodora, manželka Justiniána II. 217
- Theodoret z Cyru (Kyrrhos) 30, 242
- Theodosius, císař byzantský 47, 233, 242
- Theodosios I., patriarcha cařihradský 245
- Theofanes Graptos 61, 85
- Theofan, historik byzantský 142
- Theofil, císař byzantský 79, 257
- Theoktist, logothet 9, 184—185, 212—213, 216, 243
- Tichomorov M. N. 77—79, 157, 163 až 164, 166—167, 168, 169, 179
- Tivercové 227
- Tkadlčik V. 11, 13, 240, 254
- Tomšič F. 89, 96, 141
- Trifonov J. 56—57
- Troicki S. 65—66, 68, 79, 167—169
- Trubetzkoy N. 212
- Tunickij L. N. 214, 253, 255
- Tursi 205, 227
- Uhři (Maďaři) 218
- Undol'skij V. M. 136
- Ušakov V. J. 67
- Ušeničnik Fr. 45
- Úzké moře (Bospor Thrácký) 186, 214
- Vaillant A. 25, 27, 31, 49, 218, 225, 243, 246, 251
- Vajs J. 13, 19, 22—23, 32, 38, 217, 251
- Vasilevskij V. 159
- Vavřínek Vl. 90, 211—213, 215, 225, 229—230, 247, 248, 252
- Večerka R. 42, 87, 255
- Velehrad 9
- Velká Morava 9, 13, 68, 90
- Venjamin, dominikán 31
- Vigilius, papež 233, 242
- Viktorov A. E. 54—55
- Virgilius (Feirgil), biskup salcburský 225
- Visla 238
- Vít sv. 88
- Vladimír I., kníže ruský 163
- Vladislav Gramatik 91, 93, 96—97
- Vondrák V. 49, 52, 70, 84, 86, 88, 94, 97, 174, 175—177, 178—181, 211, 215, 252
- Voronov A. 215
- Vostokov A. Chr. 53, 243
- Vratislav Pomořský 163
- Vyskočil P. 181
- Wasserschleben F. W. H. 82
- Weingart M. 25, 34, 44, 51—52, 96, 109, 138, 219
- Wiching 248, 254
- Wijk N. van 56, 70, 252—253
- Wilpert J. 228—229
- Wulfila (Ulfila) 24, 217, 225
- Zachariáš, papež 225
- Zachariae a Lingenthal 159—160
- Zambria 115
- Zhishman J. 168
- Zigel F. F. 66, 80
- Zisterer 67
- Zonar (Zinar) J. 70
- Zlatarski V. 65, 86, 223, 247
- Žid římský 208
- Židé 116, 265, 267

REJSTŘÍK VĚCNÝ

- abecední modlitba* (akrostich) Konstantina Bulharského 27, 86
- adhortace* biskupa ku pokání — Frizinská památka II. 52—53, 134—137
- adhortace Metodějova* ke knížatům-soudcům 70—72, 79, 161, 163, 170—173
- akrostich* v liturgickém kánonu 119
- alegorický a symbolický význam v bibli* 26
- anafora* název pro byzantský mešní kánon 38
- apostolik* — římský papež 208—210, 227, 245 aj.
- Apoštol* — knihy Nového zákona kromě evangelií 28—29
- aprakos* — výbor čtení evangelních neboli evangeliář 22 aj.
- archív* z doby Metodějovy a Svatoplukovy 87
- Assemanův evangeliář* 13, 223
- astrologie* 17
- asyl církevní* v chrámu 153, 164
- basilika Liberiana* 228
- basilika Santa Maria Maggiore* 228
- Besedy papeže Řehoře Velikého* 42
- bible Gennadiova* 31
- bible: překlad staroslověnský* 28
- bogorodičen, ř. theotokion* — hymnus k Bohorodičce v kánonu písňovém 118—119
- bohemismy* v Kyjevských listech 42
- bullae Industriae tuae* (880) 250
- byzantinizace* v slovanské liturgii Petrově 34, 44, v Kyjevských listech 45, 110
- byzantské vlivy* v organizaci církve na Moravě 73
- causae criminales* 48
- četa* drobná mince 180
- Collectio* 87 (93) *capitulorum* 69—70
- cyrilice* neboli cyrilské písmo 12, 86
- Cyrilova* teologická škola 52
- čarování* 17
- číselná soustava* hlaholice a cyrilice 12
- drungarij* — druhá hodnost pod stratégem 211
- ekdikos* — mstitel 164
- Ekloga* — byzantský zákoník 73, 75—78, 80, 97, 157, 159—160
- epiklese* v mešní liturgii byzantské 35 až 36
- epitimie* — půst, pokání 72 aj.
- éra* byzantská a alexandrijská 19
- etnologický typ* řeckoslovanský 11
- eufonické prvky* v Proglasu 28
- Euchologium* Sinajské 13, 33, 48—49, 83 až 84, 93—94, 110, 175, 210, 229
- evangeliáře* staroslověnské 22—24
- fonetický systém* řecký v okolí Soluně 11
- Frizinské památky* 42, 46, 49, 51—53, 76, 134—135, 137—138, 214
- Glagolita Clozův* 70
- Glosy svatojímramské* 65
- gradъ* řec. politeia, ius civitatis, občanské právo 165
- gruzínský* překlad liturgie Petrovy 39, 40, 44
- hádnání* proti Židům a Chazarům 9
- historie* chilendarská 245, všeobecných sněmů církevních 67
- hlaholice* neboli hlaholské písmo 11—15, 41

- hymnus Monogenés — Jedinorodnyj v liturgii Chrysostomově* 110
- hymny na svátek Cyrila Filosofova* 112 až 119, *Dimitria Soluňského* 120–124
- chaldeové v „pecním“ obřadu* 59, 60
- cheirokopie — trest useknutí ruky* 166
- chersonské chrámy, jejich lokalisace* 145
- Chersonská legenda, její hlaholský originál* 61, 106
- Chilandar, srbský klášter na Athose* 39
- chrám sv. Klimenta v Římě* 259, 265
- chvalořeč o sv. Konstantinu Cyrilovi* 86, 256–259; o sv. Cyrilu a Metoději 90 až 98, 213, 216, 260–268
- ideologie českého cyrilometodějství* 46
- impotentia diabolica* 169
- Ioasafovský rukopis slovanského překladu Scholastikovy Synagogy* 64, 77, 83
- iopatorský blud* 239, 250
- irmos (heirmos) v písňovém kánonu* 118
- Jefremovská kormčaja* 64, 69
- jery (polohlásky) a jejich zánik* 21
- kánon liturgický* 116; o sv. Konstantinu Cyrilu 86, 113–117; o sv. Dimitriovi 85, 120–124; o sv. Metoději 86
- kánon mešní liturgie Petrovy v Charvátsku* 44
- kánon církevní* 28. chalcedonský 68; 53. trullský 97, 161, 163, 171–175, 250
- kanonické hodinky* 118
- kanonistické „šalomounství“ Metodějovo* 167
- klášter sv. Praxedy v Římě* 228
- kleveta — proces trestní, žaloba přednesená osobou poškozenou* 161
- koleda u Slovanů* 177
- kommutace v penitenciálech* 83
- kondak, hymnus po 3. písni kánonu* 61
- kouzelnictví* 17
- kritéria pro rekonstrukci staroslověnského překladu evangelií* 24
- Kyjevské listy* 11, 20, 35, 38–47, 109 až 111
- legenda Gumpoldova v slov. překladě* 42, 56, 136; *Chersonská* 54–56, 139 až 147, 218; *Italská neboli Římská* 54; *Moravská o sv. Cyrilu a Metoději* 55; *legenda svatováclavské latinské* 87
- lékařství* 17
- libelli missae* 11, 20, 43–44
- libozvučnost staroslověnštiny* 21
- list císaře Michaela III. Rostislavovi* 10, 203–204
- literární škola ochridská* 13, 86; *prěslavská* 13; *velkomoravská* 85–87
- litra zlata, mince* 162
- liturgie Basiliova a Chrysostomova* 44, 93, *Jakubova* 40, *Petrova* 37–41, 44, 46–47, 160
- liturgická samostatná tvořivost v Kyjevských listech* 46
- manželská překážka duchovního příbuzenství* 75, 161, 249
- mathematicus, význam tohoto termínu* 180
- metoda evangelních překladů Konstantina Cyrila* 25–26, 57
- metricko-melodická struktura Kyjevských listů* 42
- města chazarská* 116
- místo pohřbu Metodějova* 254
- modlitba při svlékání rouch bohoslužebných* 36
- modalismus Sabelliův* 250
- monotheletismus* 242
- národnost sv. Cyrila a Metoděje* 10–11
- nestoriánský překlad evangelia* 26
- neumy v Kyjevských listech* 42, 85
- nápis na číši Šalomounově* 213
- nomokánon: překlad Metodějův* 63, 80, 262
- oběti pohanské na studnách* 97, 266
- oblast — řec. eparchia, paroikia* 247

- Odpovědi alexandr. patriarchy Timothea* 67
- ordo poenitentiae* viz zpovědní řád
- ostatky sv. Konstantina Cyrila* 230
- otázka Filioque* 250
- otrokářství* na Velké Moravě 226
- Pandekta Antiochova* (z r. 620) 58
- panonismy* v staroslověnských textech 23 až 24
- panychida* 144
- „*papistické*“ *scholion* k 28. kánonu chalcédonskému 67–68
- parimejnik* 28, 30–31
- pascha* doba podle jarního úplňku 36
- paterik* 252
- pecní obřad* s průvody 58–61, 144
- penitenciály*: Merseburský 81–84, 183; staroslověnský 6, 48, 67, 80–84, 174 až 181; staročeský 82, 84, 178; význam pro kulturní dějiny 84
- pokuta* (rus. *prodaža*) 162
- postní kánon* liturgický 35
- půst*, staroslov. *postъ*, je termín pro církevní pokání 160
- postřižiny* mnišské 94
- právní památky velkomoravské* 6, 63–80, 149–181
- právnícká odbornost* Metodějova 66–67
- praxapoštol* — výbor perikop z Apoštola, tj. z knih Nového zákona kromě evangelíí 29
- předělъ*, řec. *enoria*, *hyperorion* 247
- primát* papežův 65–66
- prъja* — proces civilní 159
- Proglas*, předzpěv k slov. čtveroevangeliu 26–27, 62, 86, 97, 103–106, 146
- proskomidie* v byzantské liturgii 34
- předmluva* k slovanskému překladu evangelíáře 25–26, 101–102
- překlad* Starého zákona 251–252
- přísežník* 159, 161
- Pseudo-Bonifáciovy* kánony penitenciální 83
- půst* ve významu pokání, *epitimie* 72, 171
- půst* „o chlebě a vodě“ 75, 173, 176
- původní tvorba* literární na Velké Moravě 5
- redempce* v penitenciálech 83
- rekonciace* — rozhřešení 48
- rekonstrukce* staroslověnského tetraevangelia 23
- rétorika* staroslověnská 71
- rhinokopie* — uřezání nosu jako trest 74, 161–162
- rotundy* římské sv. Petronilly a sv. Ondřeje 228
- rozlukový zákon* v Zakonu sudném 78
- Rožmberská kniha* 66
- Rumjancevský* neboli Ustůžský rukopis slovanského překladu Scholastikovy Synagogy 64, 67, 77, 83
- sakramentář* padovské kapitulní knihovny 39, 43–44, 47
- schíma*, *schimnik* (*skima*, *skimnik*), vyšší stupeň mnišství 229
- Scholastikův nomokánon*, zvaný Synagogé 67 viz Synagoga Scholastikova
- skoropis*, *skoropisec* viz tachygrafie, tachygraf
- slovinská redakce* církevní slovanštiny 51
- slovanská liturgie* před moravskou misí 10
- služba* (*officium*) sv. Konstantina Cyrila 119
- služebník* — liturgická kniha obsahující mešní obřad byzantský 33, 36
- soudy* smíšené 72
- starohornoněmecké* modlitby a formule 35; st. vlivy na staroslov. terminologii náboženskou 20; st. vlivy v Zakonu sudném 75; st. pravopis ve Frijinských památkách 51
- staroslověnština* jako velkomoravský jazyk literární 5, 20–21
- stljaz* (*stelęzъ*) mince 150–151, 154, 160 až 161, 165

- strižbnikъ* — klerik 249
stupně kajicnické 74, 160, 163
Supraslský rukopis 95
svátek praotců Abraháma, Izáka a Jakuba 56
svatojimramská modlitba 48—49, 52
svěcení vody sv. ostatky 145
svědkové soudní 75
symboly víry v rkp. Ustužském 67
Synagoga Scholastikova — sbírka církevních kánonů 63—64, 68
synodní právo mohanských a rednických Slovanů 76
Syntagma o 14 titulech — sbírka církevních kánonů 63—64, 68
synteknos, řec. termín — matka kmotřence nebo kmotřenky 161
šepty — proces trestní, v němž je žaloba přednesena osobou třetí 159
- tachygrafové* — „skoropisci“, rychlopisci 30—31, 85, 213, 251—252
tajnaja služba — mše 42, 108
tetra — tetraevangelia: Dobromirovo 13, Mariinské a Zografské 22
Tractatus apologeticus-Speculum sapientiae 220
traktát o výsadách cařihradského patriarchátu 67
trěbnik — rituál 31, 33, 48, 83
триодъ 31
trojjazyčníci 114, 117, 209, 224, 226, 236, 245, 257, 265
typik — bohoslužebný řád cařihradského patriarchy Filothea 34, 60
- „učitel“ — titul apoštolského misionáře nebo legáta 211—212, 245—246
Uspenský rukopis ŽM 88, 90
ustav velkokníž. Jaroslava 79
Ustužský rkp. viz Rumjancevský rkp.
velehradské literární středisko 21
verš sylabický v Proglasu 28, v modlitbách Sinajských zlomků 37
- volný překlad* v Kyjevských listech 45—46
vrěmę ve významu „nečistý skutek“ 71, 72, 168, 172
výbor z Mojžišského práva (Izbranije) 71
врсодъ — sv. přijímání 16, 176
- xerofagie* — požívání suchých pokrmů 174
- základní idea* sv. Konstantina Cyrila — hledání ztracených výsad Adamových 50, 185, 194, 216, 221
Zakon sudnyj ljudem 6, 63, 69, 71—80, 83, 97; jeho původ: teorie bulharská 73—74, velkomoravská 74—76, makedonská 79; otázka autora 79—80; text s komentářem 149—169, 172 až 173, 179, 250
Zapovědi sv. otců viz penitenciál staroslověnský
Zapovědi apoštolů Petra a Pavla 67
zdravice (přípitek) ke cti sv. Michaela 136
zlomky: hymnu o sv. Klimentu v legendě Chersonské 56; zl. Hil'ferdingův Konst. Cyrilovy předmluvy k překladu evangeliáře 25—26, 101—102; zl. Sinajské 33—37, 38, 93, 107—108; Vídeňské listy 41, 44, 47
zповѣď kamenná 133
zповѣdňní formule (katechéze) — viz Frizinské památky I. a III.
zповѣdňní řád Euchologia Sinajského 34, 48—51, 87, 125—133, 214
- žaltář staroslověnský*: Sinajský 13, 29 až 30, komentovaný Čudovský a Bolognský 30; řecká předloha Lukianovská 30; jeho vliv na spisovný jazyk velkomoravský 30
Život sv. Konstantina Cyrila a Metoděje 87—90, 96, 182—255
župan 149, 154, 165

OBSAH

Úvodem	5
Zkratky	8
I. LITERÁRNĚ HISTORICKÁ STUDIE	
• Literární činnost slovanských apoštolů Konstantina Cyrila a Metoděje	9
• Písmo hlaholské	11
Mnich Chrabr: O písmenech	14
• Staroslověnština jako spisovný jazyk velkomoravský	20
Překlad evangeliáře	22
Dvě předmluvy Konstantina Cyrila k slovanskému překladu evangelia	25
Překlad ostatních knih biblických	29
Liturgické dílo slovanských apoštolů	33
Sinajský zlomek mešní liturgie	33
Slovanská liturgie sv. Petra	37
Kyjevské a Vídeňské listy	41
Zpovědní řád velkomoravský	48
Frizinské památky	51
Konstantina Cyrila Řeč o přenesení ostatků přeslavného Klimenta neboli Legenda chersonská	54
Právní odkaz cyrilometodějský	63
Metodějův překlad nomokánonu	63
Metodějova adhortace k soudcům-knížatům	70
Velkomoravský původ Zakona sudného ljudem	73
Staroslověnský penitenciál Zapovědi svętych <i>Отъсь</i>	80
• Velkomoravská škola literární	85
Staroslověnské legendy o sv. Konstantinu Cyrilu a Metoději	88
Několik poznámek k chvalořeči o sv. Cyrilu a Metoději	90
II. VELKOMORAVSKÉ TEXTY V ČESKÉM PŘEKLADU	
Sv. Konstantina Cyrila Předmluva k slovanskému překladu evangeliáře	101
Sv. Konstantina Cyrila Předzpěv k slovanskému překladu čtveroevangelia	103
Z mešní liturgie byzantského obřadu podle Sinajských zlomků	107
Ukázky textů z Kyjevských listů	109
Hymny na svátek Cyrila Filosofova, učitele slovanského národa	112
Písňový kánon o sv. mučedníku Dimitriovi	120
Zpovědní řád Euchologia Sinajského	125

Frizinské památky	134
Řeč na přenesení ostatků sv. Klimenta neboli Legenda chersonská	139
Zakon sudnyj ljudem	149
Adhortace Metodějova k velkomoravským knížatům-soudcům	170
Staroslověnský penitenciál	174
• Život sv. Konstantina Cyrila	182
• Život sv. Metoděje	231
Sv. Klimenta Ochridského Chvalořeč o svatém Cyrilu	256
Chvalořeč o svatém Cyrilu a Metoději	260
Seznam literatury	269
Rejstřík jmenný	277
Rejstřík věcný	284

JOSEF VAŠICA
LITERÁRNÍ PAMÁTKY
EPOCHY VELKOMORAVSKÉ
863 — 885

Obálku, vazbu a grafickou úpravu navrhl Jiří Blažek. Vydalo nakladatelství Lidová demokracie v Praze roku 1966 jako svou 186. publikaci. Stran textu 289 a 16 stran obrazové přílohy. Odpovědný redaktor PhDr. František Stuchlý. Vytiskla Stráž, tiskařské závody, n. p., ve Vimperku. AA 19,93 (textu 17,67, ilustrací 2,26), VA 20,21. Náklad 5150 výtisků. Čj. EÚ - 95/65, D-14*50275

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÁ DEMOKRACIE
PRAHA 2 KARLOVO NÁMĚSTÍ 5

33 — 186 — 65

12/16

Cena vázaného výtisku 30 Kčs

402/814

Handwritten text in the Glagolitic script, consisting of approximately 35 lines of text. The script is dense and characteristic of the medieval period in the Balkans and Central Europe. The text is arranged in a single column and appears to be a liturgical or instructional passage.

12. Adhortace sv. Metoděje ke knížatům-soudcům. (Z hlaholského rukopisu Clozova [Podle F. Grivce Clozov-Kopitarjev Glagolit [1943]. Totěž ve vydání A. Dostála [C. Praha 1959] str. 21.)

Handwritten text in Old Church Slavonic script at the top of the page.

Central title in Old Church Slavonic script, likely 'Zapovedi sv. Otcu'.

Main body of handwritten text in Old Church Slavonic script, consisting of several paragraphs.

13. Zapovědi sv. Otců, neboli staroslověnský penitenciál. (Z faksimilovaného vydání hláholského Euchologia R. Nahtigala 1941 [fol. 102a].)

1 СТЪ И КОСТАТИНЪ ПЪРВОУ ЗАКОНЪ
ВЪ ПИСАВЪ ПРѢДЪ ТАКО ГЛА ЯКО ВЪ АКО
СЕЛО ВНЕ ПЛЪМЕТЪ БЪ БЪ ВЪ ЛЮТЬ И
ЛИ ПРИСАГЪ ПО ГЛАНЬ КЪ ДА СЪ ДАЮ
5 ТЪ СЪ ВЪ БНИ ХРАЛЪ СЪ ВЪ СЪ ЛЬ И МЪ
НИ КЛЪ ИЛИ КО И ЛОЦЪ ГЛА ТАКО МЪ
СЕЛЪ И ТКО РИ ГЪ ТРЕ БЪ И ПРИСАГЪ
ДА ПРОДА И ТЪ СЪ ВЪ СЪ ЛЬ И МЪ И
И КЛЪ СЪ КО И ЛЪ АЦЪ НА И ХЪ ДА СЪ ВЪ СЪ
10 В НИЩ И МЪ :

РЪ КЪ СЪ КО ЦЪ ПЪ РЮ И КЛЪ ВЕ ТЪ И ШЪ ПЪ ГЪ
ДО СТО И ТЪ КНА ЗЮ И СО ЦЪ ДНИ НЕ ПО СЛО ЦЪ
ША ТИ БЪ СЪ СЪ БЪ ДИ ТЕ ЛЬ МНО ГЪ И
ГЛА ТИ КЪ СО ЦЪ ПЪ РНИ КО МЪ И КЛЪ ВЕ ТЪ
15 НИ КО МЪ И ШЪ ПО ТНИ КО ЛЪ АЩЕ НЕ
ПРИ ТЪ КНЕ ТЪ ПО СЛО ЦЪ БЪ ХЪ ЯКО МЪ
И ЗА КО НЪ БНИ ВЕ ЛИ ТЪ ПРИ И ТИ ТЪ
МЕ КА ЗЪ И ЧА НТЕ Ю МЕНА ДРО ЦЪ ГЛА
СТЕ БНИ ЗА КО НЪ ТА КО ВЕ ЛИ ТЪ ДА И
20 МЕ СЪ ГО НЕ ХРА НИ ТЪ ПРО КЛА ТЪ ДА БО У
Г ДЕТЪ О ПО ЛОНЪ :

И СХО ДА КЪ СО ПО СЪ ТЪ ТО МЪ И А БРА НЬ ПЕ
ДО БАН ТЪ ХРА НИ ТИ СЪ СЪ ВЪ ХЪ НЕ ПРИ
ЗНИ И БЪ СЪ СЛОВЪ СЪ И ВЕ ЩИ И КЪ БО ЦЪ
25 МЪ СЪ ЛЬ СЪ ВО И МЪ ТИ И МЛА ТКО И ТКО
РИ ТИ И СЪ СЪ ВЪ ТЪ ТВО РИ ТИ БРА НЬ
ПО МО ЩЕ БО ДАН ТЪ СЪ СЪ БЪ СЪ СЪ ДА И :

УАИТЪ РАЗЕЖ СЛОВЕ
 СЕЛЮБОДЪ ИАИИА ПО
 СЛѢДОУЩЕ ЖЕ МЪ
 ТАКО ПРЕНЕИИНОУ ГЕНИ
 ЧИХОУ БОУ НЕСИ ТИ
 МЪ ИНОГО ВЪ ЗАКОНИ
 ТИ НЪ ЗА НЕЩЕ ПРІ
 ГАЗНИ И СНАВНА ДѢИ
 НЕ ПАДАИ ТЪ МЕЖИ
 МАА ЖЕНИ МАА ГЛАСЕ
 ТЪ ДѢЛА ИАИ ПЛО
 ТЪ СЪ ГЪ АИИНОА
 ЗЛОБЪ ДѢЛА

ТЪ МЪ ЖЕ ВЪ ИСЛОВИ
 ТАИЩЕ ЗАКОНИ МЪ
 ВЪЩИ ИДЖЕ ДѢЛА
 РАЗЛОУЧАИ ТАСА МА
 АЖИНА РАЗЛОУЧАИ
 ТЪ МОУЖЬСЪ ЖЕНЪ
 СВОИ ГАЗА ТАГО ВЪ
 ИГРѢДЪ НАЩЕ
 ЕАИУАТЪ ПРОКАЗУ
 ДѢИЩИ ИЖЕ ВОТ ОУИ
 ГО ИАИИИ ГЪ ИИ
 ЗЛОБЪ И ТЪ МОУЖИО

УИЩЪ ШИ НЕН СПО
 ВѢСТЪ ИМОУ ИАЩЕ
 ВНЕДОУГЪ ВЪ ПРІКА
 ЖЕНЪ ПАДЕТА

ПАКЪ ИЖЕ РАЗЛОУЧА
 ИТЪ ЖЕНА СЪ МОУЖА
 СВОИТО АЩЕ ИХОУ И
 ПРОКАЗ ОУСТВОРИЛЪ
 БОУ ДѢТЪ ИИ ИАИИ
 НОГО УИИА НЕН СПО
 ВѢСТЪ ИИ ИАЩЕ ВЪ
 ПРІКАЖЕНЪ ИДОУ
 ГЪ ПАДАИ ТЪ НА
 ЩЕНТЪ ОУТОЩЕ ИИ
 КЛУУИ ТЪ ПРІЖЕ ИИ
 СТЕНИЯ ВЪЗЛОУЧА
 ЗМЕ ПАДАИ ТЪ СЕЖЕ
 ВЕДОСТОНТЪ ИИ МЪ СПО
 СЛОУДЪ ИИ ПЪ ИТАТЪ
 ИСОУДЪ ГЛАЛЪ ТАГО ЖЕ
 ПИСАХОМЪ ВЕИДѢ ВЕ
 АИИА ВЪЩИ ИИ
 ИИЩЕ АИДЪ СЪ ГЪ ИИ
 ВЪ ВЪ АИИ ГЪ ИИ СОУДЪ
 ЕИИ ИМАТЪ СЪ СОУЖА

11. Zákon soudní pro laiky (Zakon sudnyj ljudem). Z rukopisu Novgorodského z roku 1280 [fol. 342] z poslední kapitoly Zakona sudného. Podle edice Zakona sudného M. N. Tichomirova [1961].

Josef Vašica (1884–1968)

Je těžké vkrátce obsáhnout charakteristiku tak všestranně nadané a tvůrčími schopnostmi obdařené osobnosti, jakou byl profesor Vašica. Vědec, literát, učitel, kněz, v němž byl v hloubi duše ukryt i básník, přítel nikoli nevýznamné části české kulturní obce – a přitom statečný muž, jehož největší tvůrčí rozmach spadl právě do doby, která byla jeho dílu nejméně příznivá.

Jeho plodný a dlouhý život probíhal v dobách prudkých zvrátů tohoto století. Narodil se 30. srpna 1884 ve slezském Štíříně v rodině kolářského mistra, písmáka a muzikanta Františka Vašici. Jeho školní léta byla poznamenána vlivem vlasteneckého a kulturně působícího kněze Antonína Grudy, který byl ve styku s tehdejšími vrcholnými představiteli českého i slovenského kulturního a politického života, mezi jinými též s Palackým, Riegem a chorvatským biskupem Strossmayerem. Když se roku 1894 přestěhovala Vašicova rodina do Opavy, povšiml si bystrého hochu tamní ředitel gymnázia Vincenc Prasek, a tak bylo o Vašicově životní dráze již rozhodnuto. Přispěl k tomu i další vzdělaný kněz, Vašicův strýc Eustach Glabazňa, pod jehož vlivem se Vašica rozhodl ke studiu teologie. Vysvěcen na kněze byl v Olomouci roku 1906, poté – když bylo oceněno jeho nevšední nadání – byl roku 1907 poslán do Vídně, aby tam studoval na filosofické fakultě slavistiku a klasickou filologii. Měl učitele slavných jmen: Vatroslava Jagiče, Milana Rešetara, Konstantina Jirečka, Václava Vondráka. Jeden semestr strávil v Praze, kde se v plejádě jeho učitelů zaskvělo i Masarykovo

jméno. Studia ukončil Josef Vašica ve Vídni roku 1911, předložil disertační práci *Das Olmützer Evangelistar in seiner Sprache und Entstehung* (Olomoucký evangeliář, jeho jazyk a jeho původ), v níž se snažil dokázat vliv staroslověnského biblického překladu na překlad staročeský. Do těchto let také spadá jeho seznámení s Josefem Florianem, působícím ve Staré Říši na Moravě. Toto přátelství pro mladého Vašicu mnoho znamenalo a ovlivnilo též významně jeho literární zájmy, zejména o české baroko.

Po ukončení studia ve Vídni roku 1911 vyučoval Vašica na arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži. Od roku 1919, když byla péčí A. C. Stojana zřízena stolice staroslověnského jazyka a literatury na olomoucké teologické fakultě, a kdy se mohl pro tento obor habilitovat, působil Vašica na této fakultě jako soukromý docent, mimořádný a posléze řádný profesor až do roku 1937. Tehdy, když známý pražský slavista prof. Vajs odešel do důchodu, nastoupil na jeho místo řádného profesora „staroslověnského překladu Písma svatého a liturgie slovan-ské“ na pražské teologické fakultě. Od roku 1939 se však tato fakulta stala obětí nepříznivých dějinných událostí: po šest let za německé okupace byly české vysoké školy zavřeny, za komunistické vlády pak roku 1950 byla pražská teologická fakulta zrušena. Profesor Vašica byl v těchto těžkých dobách odkázán na velmi skromný život, snášel však svůj osud s obdivuhodnou statečností a vyrovnaností. Věnoval se cele vědecké práci, právě z padesátých a šedesátých let pocházejí jeho nejvýznamnější objevy z oblasti staroslověnského jazyka a písemnictví. Jejich význam vynikne i z reedice této knihy, kterou uspořádal na konci svého života. Až do své smrti 11. dubna 1968 pracoval velmi aktivně v redakci Slovníku jazyka staroslověnského, pro nějž připravil a nově interpretoval zejména právní památky. Ještě před svou smrtí se zmiňoval o mnohých myšlenkách a plánech, které už nestačil uskutečnit. Pohřben byl ve slezských Klimkovicích v hrobě svého strýce Eustacha Glabazni, po zrušení hřbitova byly jeho ostatky přeneseny na Velehrad.

Staroslověnština a její památky ovšem nebyly jediným předmětem Vašicova zájmu. K tomuto studiu se Vašica dostal od zkoumání staročeského textu biblického a z celé široké oblasti paleoslovenistiky dával

přednost zvláště velkomoravskému písemnictví a české církevní slovanštině, zejména též památkám svatováclavským. Jeho české překlady svatováclavských legend vyšly především v dosud nepřekonané edici Vajsově (Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, Praha 1929), v reprezentativní publikaci Na úsvitu křesťanství (Praha 1942) a porůznu i jinde. Vedle toho se věnoval i popisu a katalogizaci církevněslovanských rukopisných památek, chovaných na českém území. Spolu s J. Vajsem vydal Soupis staroslovanských rukopisů Národního muzea v Praze (1957), z pozůstalosti byl vydán katalog Z církevněslovanských rukopisů Národní knihovny v Praze a Slovanské knihovny (1995).

Dosud ne plně doceněno zůstalo Vašicovo dílo, týkající se písemnictví českého baroka. Tento dluh české vědy Vašicově průkopnické práci byl alespoň zčásti splněn reedicí jeho knihy České literární baroko (Vyšehrad 1938), kterou koncem roku 1995 reprintovalo nakladatelství Atlantis.

Ještě za první světové války a zejména v dvacátých a třicátých letech věnoval Vašica svou pozornost ruské literatuře a filosofii. Jeho zájmu se těšil zvláště P. J. Čaadajev, ale také N. V. Gogol a další spisovatelé a básníci, svými překlady zpřístupnil českým čtenářům některá díla K. Balmonta, O. Mandelštama aj. Tato Vašicova činnost ještě čeká na své zhodnocení.

Pěčí V. Neuwirtha byl vydán sborník vzpomínek Vašicových současníků a žáků (Profesor Josef Vašica. Jeho život, vztahy k rodině a rodnému kraji, Olomouc 1994). Zde vyniká lidská osobnost Vašicova a jeho účast v českém kulturním a literárním životě. Byl nejen všestranným a talentovaným vědcem, ale také ušlechtilým člověkem.

ZOE HAUPTOVÁ